TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİ

Sayı: 21 | 1 Lira | Temmuz 1964

TÜRK KÜLTÜRÜ

Yayınlayan:

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

İmtiyaz Sahibi:

Prof. Dr. Ahmet TEMİR

Yazı İşleri Müdürü

Doç. Dr. Şerif BAŞTAV

Fiatı: 1 T.L.
Yıllık Abonesi: 12 T.L.

Dış Memleketlere posta ücreti eklenir.

Dergideki yazılar, kaynak gösterilerek alınabilir. — Yazılardaki fikirler imza sahiplerine aittir.

İdare yeri:
Bölük C. 8 - Kavaklıdere
Ankara

Dizilip basıldığı yer:
Ayyıldız Matbaası
Ankara

İÇİNDEKİLER

ATATÜRK diyor ki 1

"Esir Milletler sayısı"
T. K. A. E. 2

Esaret ve istiklâl
Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu 3

İnsanlık ideali ve Türkler
Dr. Nejat Göyünç 6

Esir milletler dâvası açısından hürriyet ve istiklâl fikirlerinin mânası ve münasebetleri
Prof. Necati Akder 9

Esir milletler ve İsmail Gaspıralı
Nevin Okay 12

Asya ve Afrika'da istiklâl hareketleri
Doç. Dr. Ercümend Kuran 15

Komünizm milletleri nasıl ele geçiriyor?
Hakkı Dursun Yıldız 17

Rus İmparatorluğunun kuruluşu ve genişlemesi
Prof Dr. Ahmet Temir 22

Sovyet Rusya idaresindeki esir milletler
Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu 30

Esir Türk ülkelerinin coğrafyasına toplu bakış
Ord. Prof. Ahmet Ardel 36

Kıbrıslı Türklerin hürriyet savaşı
H. Fikret Alasya 44

Balkan Türklerinin durumu
Dr. Cengiz Orhonlu 49

Kırım Türk yurdunun yok edilişi
Prof. Dr. Halil İnalcık 61

Kırım'da topyekûn tehcir ve katliâm
Dr. Edige Kırımal 69

Kuzey Kafkasya Birleşik Cumhuriyeti
Yılmaz Nevruz Karaçaylı 79

Rus idaresi altında Türkistan ve değişen görüşler
Prof. Dr. İbrahim Yarkın 86

Doğu Türkistan'a dair
M. E. Buğra 95

(Devamı arka kapakta)

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 21 AYLIK DERGİ TEMMUZ 1964

Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdâdımın en kıymetli mevrûsâtından olan aşkı istiklâl ile meftûr bir adamım. Çocukluğumdan bu güne kadar ailevî, husûsî ve resmî hayatımın her safhasına yakından vâkıf olanlarca bu aşkım mâlûmdur.

Bence bir millette şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücût ve bekâ bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olması ile kaimdir. Ben şahsen bu saydığım evsâfa çok ehemmiyet veririm; ve bu evsâfın kendimde mevcûdiyetini iddia edebilmek için milletimin de aynı evsâf ile muttasıf olmasını şart ve esas bilirim. Ben yaşayabilmek için müstakil bir milletin evlâdı kalmalıyım. Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin menâfii icap ettirdiği takdirde beşeriyyeti teşkil eden milletlerden herbiriyle, medeniyet muktezâsından olan dostluk ve siyâsî münasebâtını büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de, bu arzûsundan sarfınazar edinciye kadar bîamân düşmanıyım.

Kemal ATATÜRK

ESİR MİLLETLER SAYISI

Dergimizin bu sayısını *Esir Milletler Sayısı* olarak çıkarıyoruz. Medeniyet ve tekniğin dev adımlarla ilerlediği 20. yüzyılın ikinci yarısında «Esir Milletler» den bahsetmek biraz garip görünüyorsa da, esefle kaydetmek gerekir ki, sırf küçük veya zayıf oldukları için birçok milletleri esir ederek baskı altında tutan bazı devletler yeryüzünde hâlâ da mevcuttur.

«Hür dünya» ve «Demir perde gerisi dünya» diye ideoloji ve sistem bakımından ikiye bölünmüş bugünkü dünyada «Esir Millet» tabiri, bilhassa demirperde gerisi için kullanılmaktadır; çünkü hür dünyada milletler arasındaki anlaşmazlıklar insan hakları esasları içerisinde karşılıklı müzakerelerle halledilme imkânlarına sahiptir. Halbuki hürriyetten mahrum demirperde gerisinde bir tek rejim, bir tek sistem ve milletlerin hak ve hukukunu tanımayan bir tek diktatörlük vardır.

Hür dünyanın büyük devletleri «Esir Milletler» meselesini ele almış ve benimsemişlerdir. Temmuz ayının son haftası, 1959 da Amerika'da «Esir Milletler Haftası» olarak ilân edilmiştir. Diğer birçok Batılı devletler de bu yoldadırlar. «Esir Milletler Haftası» nın kanunlaştırılması için memleketimizde de çalışmalar yapılmaktadır.

Okuyucular bu sayımızda, önce hürriyet ve esaret problemi ile ilgili umumî yazılar, sonra dünyada esir milletler ve nihayet demirperde gerisindeki milletlerle ilgili yazılar bulacaklardır. Bugün Türkiye dışındaki Türk topluluklarının 36 milyonu bulan büyük bir kısmı bu bahtsızlar arasındadır; bu münasebetle onların problemleri de türlü yönlerden incelenmiş bulunmaktadır.

T.K.A.E.

ESARET VE İSTİKLÂL

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu

İstiklâl savaşları tarihin en şanlı mücadeleleridir. İnsanlık haysiyetinin toplum kadrosunda müdafaası demek olan hürriyet ve istiklâl mücadelelerinde canları bahasına ortaya atılanlar «şerefli insan» vasfına en çok hak kazanmış olanlardır. Bunlar, yaşamanın gerçek mânasını idrak etmiş, aynı dil ve kültüre sahip ve birbirine gönülden bağlı kütleler halinde, hürriyetin baha biçilmez değeri ve sonsuz hazzını tâ içlerinde duymak mazhariyetine erişmiş mutlu topluluklardır. Herhangi bir talihsizlik sonucu hürriyet ve istiklâlleri ellerinden alınan toplumların bu kutsal gayeye ulaşmak için, çok kere, içinde bulundukları, kötü iktisadî durum dahil, her türlü elverişsiz şartları asla düşünmeksizin kahramanca savaşa atılışları beşerî yönden ne kadar yüce bir hareket ise, bu cehitleri durdurmak gayretleri de o derece insanlığı küçültücü bir davranıştır. Bilhassa tarihte ilim, fikir, edebiyat ve san'at alanlarında beşeriyete hizmet etmiş milletleri zincire vurmak teşebbüsü halinde bu, büsbütün yüz kızartıcı bir mahiyet alır. Çünkü, istiklâle karşı ve insanın tabiatine aykırı olan tutumlar, kültürlü toplulukların mütekabil yardımlaşmalariyle mümkün bulunan medeniyetin ilerleme ve yükselmesini köstekleyici karakteri ile tam bir iptidaîlik ve barbarlıktan başka bir şey değildir.

Bu hakikat, hür doğup hür yaşama hakkının ve hürriyet prensipinin fertler ve toplumlar için temel unsur olduğu şeklinde, aşağı - yukarı 200 yıl kadar önce cihana ilân edilmiş ve o zaman beşeriyet, belki ilk defa, insan olma şerefinin engin zevkini tatmıştı. 1789'da tarihe kanla işlenen muhteşem «Hukuk-u beşer beyannamesi», şüphesiz, dünya durdukça huzur verici ışığını milletler üzerine serpecek ebedî bir kudretin ifadesi idi. Batı âleminde bir çok millet onun feyzinden hisselerini almış, medeniyetin yükselmesinde birinci derecede rol oynayan millî cemiyetler bu sayede gelişme yoluna girmişti. Büyük İhtilâlin ortaya koyduğu ilke insan tabiatinin gerektirdiği bir ana ihtiyaca o kadar yerinde bir cevap teşkil etmiştir ki, bu cevabın yer yüzündeki toplumları kucaklama istidadının gittikçe artan tesirleri II. Dünya Savaşı sonunda esaret müessesesini red ve takbih eden «İnsan hakları evrensel beyannamesi» nin kabulünü sonuçlandırmış ve neticede çeşitli Asya

ve Afrika kavimlerinin hürriyet ve istiklâllerine kavuşmaları tabiî sayılmıştır.

Böyle olmakla beraber, maalesef, dünya çapındaki bu mutlu hukuk anlayışı karşısında direnen, insanlığın eriştiği bu şükrana değer merhaleyi görmezlikten gelerek insan haklarına tecavüzden, tahakkümleri altındaki mazlumları esaret boyunduruğunda inletmekten çekinmiyen sözde «ileri» milletler hâlâ mevcuttur. Hürriyeti yok edici faaliyetleri göz önünde cereyan etmekte iken kendilerine milletler-arası hukuk ve siyaset sahasında yer verilmesini teessüfe değer bir nokta olarak belirtmeği zaruri gördüğümüz bu «ileri» milletler, Doğulu ve Batılı milyonlarca kütlelerin muhalefet ve mücadelelerine rağmen, devamında ısrar ettikleri baskı rejiminin, toplumların hak ve salâhiyetleri bakımından ilmî, yani gerçeğe uygun yolu temsil ettiğini cihana inandırmak çabasındadırlar.

Halbuki ilim, bu mevzuda, tamamiyle aksi bir sonuca varmış bulunmaktadır. İnsanlığın mazisine hukukî, iktisadî, siyasî, kültürel yönlerden topluca bakabilmek imkânına sahip tarih ilminin, hâdiselerin oluş kanunlarını araştırırken, tesbit ettiği prensiplerden biri, esaret ve istiklâl kavramlarını açıklamak bakımından büyük ehemmiyet taşır. Buna göre: Varlık ve mahiyet itibariyle insanlar aynıdırlar, ancak mahiyetleri bir olan varlıklar birbiri ile bağlı olarak tekâmül edeceklerinden, insanların gelişmesi de birbirleriyle irtibat halindedir. Bütün insanların mahiyet birliği yolu ile gelişmelerinin yekdiğeriyle alâkalı bulunduğunu ortaya koymakla tarihe yeni bir bakış getirmiş olan bu prensip, çeşitli ülkelerde yaşayan topluluklar arasında, bir takım indî kıstaslar açısından, coğrafî ve ırkî ayırımlar yapan eski telâkki yerine, insanları bütün olarak ele alan doğru ve toplayıcı bir görüş ikame etmiştir ki, bu suretle, her nevi topluluğun tarihin seyri üzerinde az-çok, kısa veya uzun süreli etki yaptığı, yani tarihin müşterek bir beşerî mahsul olduğu ve ortaklaşa bir insan kültürünün mevcut bulunduğu gerçeği meydana çıkmıştır. Bazı kütlelerin yüksek ve insanî kabiliyetlerle donanmış, bazılarının ise beşerî dâvalar ve kültür meseleleriyle uğraşmak yetkisinden mânen yoksun yaratıldıkları hususunda asırlardan beri devam eden düşüncenin yanlışlığı da böylece anlaşılmıştır. Alman tarihçisi E. Bernheim tarafından, tarihte hiç bir fikrî gelişme ve mânevi yükseliş ile kıyaslanamıyacak derecede ileri bir merhale olarak tavsif edilen bu çağdaş görüş, zamanımızın ünlü tarih felsefecisi A. Toynbee'nin büyük eserinde başlıca fikir halinde yer almıştır.

İşte bu prensip, esaret ve tahakküme istinat eden rejimlerin haksız durumunu ilmen tesbit etmektedir. Zira mahiyetçe birlik ve toplumların belirli ölçülerde beşerî inkişafa yardım etmesi keyfiyeti, insanların ve cemiyetlerin eşit vasıfta olmalarını, dolayısiyle, fikirde ve işte, millî menfaatler çerçevesinde, serbest bulunmalarını gerektirir. Buna göre de, fert ve toplumlar için, ayrılması imkânsız, tabiî ve mânevi bir unsur teşkil eden hürriyet melekesini fonksiyonundan uzaklaştırmak ancak anormal bir hareket olabilir. Bil-

hassa vatanı, dili ve kültürü ile insanlığa hizmet eden milletleri «esir» etmek, yani onları ulvî görevlerinden mahrum bırakmak veya toplumların yükselmesine mâtuf çalışmalarda onları kayıt altına almak, beşerî gayeye aykırı, insanlık dışı bir tutumdur.

Görülüyor ki, esaret müessesesi insan tabiatının, ruhunun olduğu kadar, hukukun ve ilmin de karşısındadır. Buna rağmen bugün bile esaret altında inletilen insanlar vardır. Türklerin bir kısmı da bu bahtsızlar arasındadır. Tarihi tezyin eden şanlı icraatı, dinî, fikrî toleransı, adaleti ve medeniyet kuruculuğu ile seçkin bir mevkie sahip dünya Türklüğünün hemen hemen yarıya yakın nüfusu, kaba kuvvetin zoru ile, yabancı baskısı altında yaşamak mecburiyetinde bırakılmıştır. Dünyanın kadîm ve kültürlü milletlerinden bugün yalnız Türklerin kalabalık kütleler halinde esaret hayatına zorlandıkları unutulmamalıdır.

Fakat ilmin red ve insanlığın nefretle seyrettiği mahkûmiyet zincirlerinin eriyip döküleceği günler uzak değildir. Hâlâ milletleri esir ve istismar etmede direnenler insanlığın lânetine çarpılacak ve yakın bir gelecekte parçalanacaklardır.

İNSANLIK İDEALİ VE TÜRKLER

Dr. Nejat Göyünç

İnsanların yüzyıllar boyunca yaptıkları hürriyet mücadeleleri, bu uğurda katlanılan fedakârlıklar, uğranılan kayıplar, bilhassa iki dünya savaşının korkunç tahribatı göz önünde bulundurularak hazırlanmış otuz maddelik bir beyanname Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihli toplantısında oy birliği ile kabul olunmuştu: Milletlerarası insan hakları beyannamesi. Büyük küçük dünya devletlerinin temsilcileri tebaalarının ırk, milliyet ve inanç farkı gözetilmeksizin temel insan haklarından eşit olarak faydalanmaları gerektiğini, bunları gerçekleştireceklerini, hükûmetleri adına, taahhüt ediyorlardı. İki sene sonra da, 1950'de, aynı kurul bu beyannamenin imza tarihini, 10 Aralık gününü «İnsan hakları günü» ilân etti. Biz Türkler de millî mizacımıza uygun olarak bu günü her yıl candan kutlayan milletlerden biri olduk. Millî mizacımıza uygun olarak diyoruz, çünkü bizim «dinî hürriyet ilkesini temel taşı yaparak imparatorluk kuran» ilk millet olduğumuzu yabancı tarihçiler bile teslim ediyorlardı (H. A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, terc.: Ragıp Hulûsi, İstanbul 1928, 64). İnsan hakları beyannamesi'nde yer alan ilkelerin insanların ideali olduğuna, insanların yani dünya milletlerinin, her türlü parlak sözler, şatafatlı cümlelerin dışında, bu fikirleri gerçekleştirebildikleri nisbette insaniyete hizmet etmiş olacaklarına, insanlaşacaklarına inanıyorduk.

Atatürk'ün bir sözü vardır: «Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır. Yoksa başlı başına zafer boşa gitmiş bir gayrettir» der. Gerçekten de öyle oldu. Kore'de insanlık uğruna can verdik, fakat çok geçmedi, hürriyeti uğruna nice gençleri tanklar altında ezilen, yurtlarını terk eden bir milletin ıstırabına dünya seyirci kaldı. Yine bir sabah, islâmiyeti «harpçi din» diye vasıflandırarak kendileri sulh havarisi kesilen hıristiyan âlemin en mukaddes bir gecesinde bir kısım kardeşlerimizin, ufak türk yavrularının katledildiklerini duyduk, her gün ajanslardan bir yenisini duyduğumuz, gazetelerde bir yenisini okuyup resimlerini dehşetle seyrettiğimiz facialar, cinayetler hâlâ bitmedi. Bir yanda çiğnenen milletler arası anlaşmalar, riayet edilmeyen verilmiş söz ve mukaveleler, bunların tertipçisi bir ortodoks papası, diğer tarafta bu man-

zarayı, tıpkı eski Roma arenalarındaki vahşetleri seyirden zevk alan medenî (!) romalılar gibi hâdiselere karşı hemen hemen tamamen kayıtsız, sadece idare-i maslahat için Kıbrıs'a sembolik kuvvetler gönderen dost, müttefik dünya devletleri ve oradaki kanlı oyunu maddeten ve mânen destekleyen, pençesine düşen birçok milletlere hükmederken hürriyetin, insan haklarının müdafiliğini yapan kuzey komşumuz, ona inanan Asya ve Afrika'da kalkınma çabası içerisinde olan veya yeni kurulan bir sürü devletler...

Arada sırada tarihî hâdiseleri okumak, gözler önüne sermek günün olaylarını daha iyi anlamak, olanı biteni daha iyi teşhis etmek faydalıdır:

2 Ekim 1552. Kazan şehri zapt olunmuş, buradaki Türk Hanlığı sona ermiş, Orta Volga bölgesinin ele geçmesiyle ruslar bu nehir boyunca güneye, Hazar Denizi istikametine ve Aşağı Ural sahasına yayılma imkânını elde etmişlerdi. Kazan'a bir rus garnizonu yerleştirildi, şehrin zaptı sırasında ölen rus askerlerinin hatırasına burada bir ortodoks manastırı yapılarak bir de ortodoks kilise idaresi tesis olundu. Kazan'daki rus idarî memurlarını kontrol, kazaî bazı kararların değiştirilebilmesi hakkı bu dinî idarenin selâhiyetleri arasındaydı. Durumunu sağlamlaştırması için, hıristiyanlığı yayarken gerekli malî desteği temin maksadıyla kilise emrine geniş araziler de verildi, bu servet pek tabiî seneden seneye arttı. Çar Korkunç İvan'ın gayesi buradaki türk halkı ve onlarla birlikte kadere boyun eğen fin kabilelerini, çuvaşları, kiliseyi âlet ederek, önce hıristiyanlaştırmak, sonra da ruslaştırmaktı. Tabiatiyle hâkimiyet altına alınan bu yeni milletlerin gönül rızası ile dinlerini terkle hıristiyanlığı kabul etmeleri beklenemezdi. Yeni zapt olunan bölgelere rus ahalinin gelip yerleştirilmesine başlandı, ağalarının zulmünden kaçan köylülerin on yıllık vergi muafiyeti vaadiyle buralara gelip yerleşmeleri teşvik edildi. Ayrıca, Kazan ve havalisinde oturan Türkler yurtlarını terke zorlandılar (B. Spuler, *Die Wolga-Tataren und Baschkiren unter russischer Herrschaft*, Der Islam, Berlin, XXVIII (1948), 143-145). 1593'de câmilerin tahribi, yenisinin yapılmaması, 1628'de müslüman arazi sahiplerinin hıristiyan hizmetkâr kullanamamaları, 1675'te müslüman Türklerden müsadere edilen arazinin ruslara ve hıristiyanlığı kabul edenlere verilmesi gibi kararlar biribirini takip ediyordu. Tabiatiyle, hıristiyanlaştırma politikasının aksine, müslümanlığın yayılmasına da mâni olunmağa başlandı. 1729'da finli kabileler ve çuvaşlar arasında müslümanlık propagandası yapılması yasak edildi, bunlar XVIII. yüzyıl sonlarında tamamen hıristiyanlaştılar. 1745'de islâmiyeti kabul eden bir rus idam olundu, 1750'de rusların islâm dinine girmelerini yasaklayan bir de ferman çıkarıldı. Bazı rus düşünürleri Volga türklerinin on yıllık bir süre içerisinde hıristiyanlığı kabul ederek ruslaşmadıkları takdirde toptan yok edilmesini bile istiyorlardı (B. Spuler, aynı eser, 159). Şüphesiz Türkler binbir baskıya tahammül edemiyerek müteaddit defalar isyan ettiler. İlki Kazan'ın zaptının hemen akabinde, sonuncusu 1773-74 tarihlerine rastlayan bu isyanlar pek kanlı bir şekilde bastırıldı. Bu

baskı, tedhiş, sürgün rejimi şu neticeleri doğurdu : Meselâ, 1763'de Kazan'daki Türk nüfus 48.712'den, 1829'da 4.059'a inmişti. Bütün bu bölgede ise, XVIII. yüzyıl sonunda 184.034 müslümen türke karşılık sadece 27.310 hıristiyanlaşmış Türk vardı. XVIII. yüzyıl ortalarında Kazan bölgesindeki 536 câmiden ancak 118'i kalmıştı (B. Spuler, aynı eser, 162; Reşit Rahmetî Arat, *Kazan* maddesi, İslâm Ansiklopedisi, VI, 518).

Türklere karşı girişilen bu mücadele yüzyılımızın başlangıcında hâlâ devam ediyordu. 1906'da I. Duma'da (Çarlık Rusyası Meşrutî Meclisi) Ufa'lı bir türk temsilcisi XX. yüzyılda hâlâ farklı ırk, milliyet ve inanışa sahip vatandaşların kanun önünde eşitliği esaslarını konuşmanın insanlığa utanç vericiliğinden bahsederken bu amansız baskıyı dile getiriyordu. Yine Ufa temsilcisi Haydar Sırtlan'ın şu sözleri daha da ilgi çekiciydi: «Câmi inşaatına rus kilise idaresinin müdahalesi haklı mıdır?» Gerçekten de bir kasabada yaptırılan câmi inşaatı kilisenin müdahalesiyle durdurulmuş, sonra da minaresinin aynı mahaldeki kilisenin çan kulesinden daha yüksek olmaması şartı koşulmuştu (G. v. Mende, *Der nationale Kampf der Russlandtürken*, Berlin, 1936, 95).

Artık tarihe mal olmuş bu olaylar, bugün Kıbrıs'takilerle karşılaştırılırsa, şu hakikatler açık olarak görülebilir:

1 — Vaktiyle olduğu gibi, bugün de ortodoks kilisesi ruslarla işbirliği yaparak bu defa Kıbrıs'taki türk azınlığını yok etmeğe çalışmaktadır.

2 — Aktör ortodoks kilisesi, hıristiyan âleme karşı işlediği cinayetleri örten bir paratoner vazifesi görerek, aynı tarihî metodları kullanmaktadır: Tethiş, katil, iktisaden çökertme, türkleri adadan kaçmağa zorlama.

Dünya milletleri biribirlerini ekseriya maddî ve iktisadî güçleriyle, günlük davranışlariyle değerlendirmekte, tarihî olayları hemen hiç nazar-ı itibara almamaktadırlar. Halbuki, nasıl bir insanın geçmişi onun geleceği için en iyi bir garanti teşkil ederse, milletlerin de tarihi onların gelecekte gösterebilecekleri insanlık anlayışının, diğergâmlığın sembolüdür. Milletler bir yandan bu hakikati anlamadıkça, diğer taraftan, «insanlık idealine kavuşmak için önce kendini, menfaatlerini karşıdakilere kabul ettirmek» gerektiğini idrak etmiyerek bugün iki bloka ayrılmış dünyada taraflardan birine körükörüne uymağa devam ettikçe, kanaatimizce, hiçbir zaman bağımsızlığa erişemiyecekler, diğer bir deyimle esaretten kurtulamıyacaklardır.

ESİR MİLLETLER DÂVASI AÇISINDAN HÜRRİYET VE İSTİKLÂL FİKİRLERİNİN MÂNASI VE MÜNASEBETLERİ

Prof. Necati Akder

Esir milletler dâvâsı ikinci dünya harbinin insanlığa maletmiş olduğu bir dâvâdır. Bu dâvâ hürriyet fikrini istiklâlin temeli ve istiklâl prensibini hürriyet fikrinin müeyyidesi olarak iltizam ettirmektedir. Fakat dâvâ ikinci dünya harbinden sonra en kesin ve fiilî ifadesine kavuşmuş olsa bile, onunla başlamamıştır. Dâvânın kuvvetli ışıklarına Fransız İhtilâlinde tesadüf ettiğimiz muhakkaktır. Bu hususta bazı büyük dinlerin, bilhassa hıristiyanlık ile islâmiyetin yaymış oldukları kardeşlik şuuru evrensel bir temel teşkil eder. Yalnız kardeşlik şuuru, evrensellik rekabetinin yarattığı düşmanlık temayülüne sedçekmek şöyle dursun, tersine çevrilmek talihsizliğine uğramıştır. Haçlı seferleri, batıdan doğuya taşırdığı istilâ dalgaları ile, islâm memleketlerini kana boyamıştır. Günün millî ve milletlerarası bir meselesi haline sokulmuş olan Kıbrıs faciası, gene bir papas cübbesinin karanlıkları altından eski katliâmcılık zihniyetini yaymaktadır. Böylece mefkûrelerin arıklığını tehdit eden opportünisme de temas olunabilir. Fransız ihtilâli I. Napoleon'un askerî diktatörlüğü ile tam bir makyavelisme sürüklenmeden önce hürriyet mefkûresini hukukî eşitlik zararına istismar etmek istidâdını arzetmiştir. 1879 yılının en ateşli ve imanlı aylarında insan haklarının sömürgelere tatbik edilmek cehdi itirazlar davet eylemiştir. 1789-1791 devresinde kurucular meclisinin melez ve zencileri zengin plântajcılarla aynı siyasî şartlara tâbi tutma teşebbüsü hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Hürriyet fikrine sınır çekilmeğe kalkışılmıştır. Bunun vatandaşlık seviyesindeki muadili köylü ve işçinin durumunda işaret olunabilir. İnkılâbı burjuva menfaatleriyle ayarlamak gayreti her iki sınıfın hukukunu baskı altına sokmuştur. Böylece ana vatanda hürriyet fikrinin kısılması, ana vatan dışında istiklâl temayüllerinin kısılmasına paralel bir seyir takip etmiştir. Aynı durum, 1917 bolşevik ihtilâlinde de tekerrür etmiştir. Bolşevikler ilkin, Lenin'in ağzından, bütün Rusya halklarının siyasî idare tarzını serbestçe tâyin etmelerine razı olduklarını ilân etmişlerdir. Birinci dünya harbini batı kapitalisminin demokrasi iddiası ile maskelemeye özendiği bir sınıf buhranı sûretinde tevil ederek nihaî dünya sulhüne hizmet edeceklerini taahhüt eylemişlerdir. Batı demokrasisinin birinci

dünya harbini itilaf devletlerine, mânevî cephede kazandırmış olan Wilson prensipleri boş bir hukuk formalismi, teolojik bir mürâilik olmakla suçlandırılmıştır. Bu suçlamayı teyid etmeye elverişli hâdiseler Wilson prensiplerinin, sahibini hayal kırıklığına mahkûm edecek mahiyette siyasî bir tuzağa döndürülmesinde tezahür etmiştir. Wilson prensiplerine güvenerek Mondros Mütarekesini kabul eden Osmanlı devletinin tasfiyesine teşebbüs olunmuştur. Bu devletin otokratik ve hürriyet düşmanı olduktan başka, antidemokratik kuvvetlere katılarak harbi dört yıl uzatmış olduğu için dünya sulhüne zarar verdiği farzedilmiştir. İtilâf devletlerinin kendi paylarına çarlık otokrasisi ile işbirliği yapmış oldukları umursanmamıştır. Osmanlı devletinin fransız ihtilâli izinde başardığı hürriyet mücadelelerine ibzal edilmiş olan teveccühler hatırlanmamıştır. Siyasî makyavelismin batı zihniyetinde hıristiyanlık taassubunun istismar unsuruna döndürülen tutarsızlıklarında hayatî elâstikiyet tasarlanmıştır. Balkan harbinin arifesinde, netice ne olursa olsun statükonun değiştirilemiyeceği ihtar edilmiş iken Osmanlı devleti yenilince, haçın girdiği yere hilâlin avdet edemiyeceği formülüne başvurulmuştur. Bolşeviklerin yayınladıkları vesikalar arasında çarlık dışişleri bakanlığının Osmanlı devletine ait gizli dosyaları, Wilson prensiplerine yamanan makyavelismin kirli çamaşırlarını sokağa dökmüşlerdir. Bu dosyalar birinci dünya harbinin hazırlıklarından biri olmak üzere İstanbul ve boğazlarla doğu vilâyetlerimizin çarlık Rusyasına vaadedilmiş olduğu hakikatini güneşe sermişlerdir.

İnsanlığı ikinci dünya harbiyle birincisinden daha korkunç felâketlere boğan âmiller arasında insan hakları dâvâsını opportünism malzemesine çevirmek itiyadı büyük mes'uliyet payına sahiptir. Fakat siyaseti ahlâkla çatıştırmayan devlet adamları da yetişmiştir. Nitekim başkan Kennedy, şahsi hayat ve âkıbetinin sonuncu faslı yerine geçtiği bir eserine «Fazilet Mücadelesi» namını vermiştir. İkinci dünya harbinin acı derslerine borçlu olduğumuz Birleşmiş Milletler teşkilâtı, siyasette bir fazilet mücadelesi tasavvur edenlerin eseridir. Esir milletler dâvâsının kefalet ve müeyyidesi de o fazilet mücadelesinde teşhis edilmek gerekir. Bu teşhise hak kazandıracak emareler vakit vakit artmıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı esir milletler dâvasına hararetle sarılmıştır. Batı demokrasisinin 1914'ten önce Çarlık ve 1918'den sonra Sovyet rejimleri ile yaptığı muvazaalar terviç olunmamaktadır. Asya ve Afrika'nın esir memleket ve halkları sömürülmekten kurtulmuşlardır. İstiklâl ihtiyacı yadırganmamaktadır. Geri milletlere istiklâl vermenin, onları hür insanlar seviyesine çıkarmak gayesinden fedakârlık etmeye malolacağı tarzındaki, sömürgecilik edebiyatına iltifat edilmemektedir. Bununla beraber his ve menfaat âmizalarının tamamiyle bertaraf edilmiş olduğuna da güvenilmemelidir. Balkan harbi ile Yunan istilâlarında iki milyona yakın silâhsız halkı, salip adına, boğazlatmış olan plânlı katliâmcılık şimdi Kıbrıs'ta hortlamıştır; ve eski faciaları, yeni bir gevşeklikten faydalanarak devam et-

tirmektedir. Bu gevşeklik bazı Avrupalı devlet adamlarında, Birleşmiş Milletler teşkilâtını Cemiyet-i Akvam'a benzetmek arzusunu uyandırmıştır. Şüphesiz Kıbrıs meselesi de hürriyet, demokrasi prensiplerinin, insan hakları zararına muvazaa edilmesine fırsat vermesi itibariyle tarihî bir dönüm noktası olabilecektir. Böyle bir ihtimalin mahiyeti yoklanınca beklenmedik meselelerle karşılaşılacaktır. Onları teşhis etmek için önce hürriyet ve istiklâl fikirlerinin muhtevaları taranmalıdır.

İlkin bu yapılmalıdır. Sonra o taramanın karşımıza çıkaracağı meseleler ele alınmalıdır ve onların gerek kendi cemiyetimiz ve gerek insanlık için nasıl bir hal tarzına muhtaç olduğu açıklanmalıdır.

ESİR MİLLETLER VE İSMAİL GASPIRALI

Nevin Okay

Bazı düşünceler vardır ki,
o bize yasaktır.

İ. G.

İsmail Gaspıralı'nın bu sözünü ne zaman okusam, gözümün önüne, dümdüz, sonu bilinmiyen dünyalara açılan bir ovada, duymadan, düşünmeden, gülmeden mahrum edilmiş kazma vuran insanlar yığını gelir. O insanlar ki bizim gibi yaratılmış, bizim dünyamızda yaşarlar. Fakat biz onları, onlar bizi anlamakta ne kadar zorluk çekeriz. Cemiyetler var, orada mesken masuniyetine hürmeten, değil zararlı fikirli, zararlı davranışlı insanların bile evlerine girilemiyor, aranamıyor. Öyle cemiyetler var ki insanlar her istediğini, en kuvvetli siyasî otoriteler hakkındaki düşündüklerini serbestçe söylüyor. Fakat yine öyle cemiyetler var ki insanlar en masum düşüncelerinden, davranışlarından ötürü mahkûm ediliyor; değil mahkûm edilmek, evlerinden, yurtlarından sürülüyor; değil sürülmek, kütle halinde yok ediliyor. Öyle cemiyetler var ki insanlar yaşamıyor, sürünüyor; boş midelerinin acısını dindirmek için kendini sömürenlere «Ağabey» deyip boyun kırıyor, dil döküp edebiyat yapıyor.

Böyle bir dünya insana hüzün veriyor, acı veriyor. Neden insan insanın esiri olsun! Bakıyorum da bu esaret problemi insan için en köklü problemlerden biri. Batı medeniyetinin temeli olan, insan düşüncesinin en güzel, en hür olarak geliştiği o ilk grek devrinde bile esaret vardı ve bu çok tabiî idi. Hattâ o devirde Sokrates esir insanlara temasla, esâret ancak bu esirlerin yaptığı bütün işleri yapacak makineler icad edilirse kalkabilir demişti. Sokrates'in bir hayal olarak ileri sürdüğü bu fikir gerçi gerçekleşmiştir. Fakat yine de esaret ortadan kalkmadı. İnsanların ihtirası bu sefer makineleri, yani yeni kuvvetleri ile insanları değil, insan topluluklarını esir ederek ortaya esir milletler çıkarmıştır.

Bugün esirliği ortadan kaldırmak için yapılan mücadeleleri gördükçe, ileride devrimizin atom devri olarak değil, bütün milletlerin hür yaşadığı bir devir olarak adlanır diye ümit ediyoruz. Belki bu, Sokrates'in hayalinden

bile fazla hayal; fakat böyle bir hayali nasıl kurmıyalım. İnsanın mutlu olması, insanca bir yaşamının olması için değil sevdiği insanın, en uzak bir diyarda yaşayan bir insanın bile sorumluluğunu yüklenmesi gerekir. Bunu böyle yaşayan insanlar çıkmamış değil, fakat bir iki insanla dünya aydınlnmıyor. İşte İsmil Gaspıralı ortada. Bu ışık 1810'da öyle bir esir milletler topluluğu içinde doğmuş ki, bu topluluk daha yaşadığı esirliğin ağırlığını, fecaatını duymuyordu. Yaşadığı bu atmosfer, Gaspıralı'nın esaret problemini gerçek yüzü ile tanımasına yardım etmiştir. Bu esaret problemini o şu cümle ile ifade eder: «Kafdağı heybe dolu azıksız geçilmez». Kafdağını aşmak için evvelâ heybeyi dolduracaksın; o topluluğun dilini, san'atını, tarih şuurunu uyandıracaksın; o topluluğu kültür alanında yükseltecek, içini dolduracaksın. Gaspıralı için esaret problemi, kültür problemidir. Gaspıralı yalnız kendi yurdu olan Kırım'da değil, Orta Asya'da, Kaşgar'da, Mısır'da, v. b. hep esir milletleri dürtmek, usulü cedid yoluyla kolay öğretim yapan okullar açarak esir milletleri uyandırmak için çırpındı durdu. Onun için önemli bir şark meselesi vardır. Bu mesele Gladiston veya Bismarck'ın şark meselesinden apayrıdır. Gaspıralı için şark meselesi eğitim meselesidir. O, bütün doğuyu dolaşıyor ve aynı noktaya parmak basıyor: Nerede olursa olsun türk - islâm dünyası korkunç bir gerilik içindedir. Bunun sebebi eğitim sisteminde, daha doğrusu eğitim noksanlığındadır. Gaspıralı'ya göre bir milletin eğitimi o milletin kültürünün ana direği olduğu gibi bir milletin kültür seviyesi ile özgürlük derecesi arasında sıkı bir bağıntı vardır. Kültür ile özgürlük arasındaki bu bağıntıyı Gaspıralı çok güzel, esir bir millet ferdinin gösterebileceği kadar güzel ifade eder: 1908 yılında «Tercüman» gazetesinin 25 inci yılı dolayısiyle Kırım'da, Bahçesaray'da yapılan merasimde, Tercüman idarehanesinin bulunduğu yerin iki tarafındaki yüksek kayalara büyük, beyaz bayrak asılmış; bu bayrağın üzeri üç yıldız ile süslenip, her iki tarafına «Yaşa millet» cümlesi yazılmıştır. Daha enteresan olarak, bu bayrağa, Kırım hanlarının mensup bulunduğu Giray ailesinin damgası olan ve Kırım istiklâl devrinde yapılan yararlıklar ve resmî muhaberatta kulanılan türk damgası işlenmiştir. Böylece Tercüman bu diyarda özgürlüğün de ifadesi olduğunu göstermiştir. Tercümanın çıktığı ilk yıllarda Gaspıralı'nın uyuyan, ıssız bir çöle benzettiği türk dünyası Tercümanla dalgalanmış, uyanmaya başlamış, Tercüman'ın 25 inci yılı bir merasim gibi değil, bir bayram olarak yaşanmıştır.

Bütün ömrünü milletinin eğitimine yani özgürlüğüne atamış İsmail Gaspıralı'nın yurduna bakıyorum da içim isyanla doluyor! Nasıl bir millet toprağından toptan sökülüp atılabiliyor. Mısır, Cezayir, Fas, hattâ daha uzak doğu ülkeleri bugün özgürlüğe kavuştu. O Cezayir ki taşını, toprağını, her şeyini fransızlar yoğurmuştu. 1952'de Cezayir'den gelen bir arkadaş, Cezayir'in dâvası çok zor, fransızlar köklü yerleşmiş, demişti. Halbuki Cezayir de hür oldu. Daha 1925'de en büyük şairi Rabindranat Tagor'un ingiliz he-

gemonyasını ayağı rahatsız eden ufacık bir taşa benzeten Hindistan da bugün özgür. İnsan anlaşılmayan bir mahlûk! Bazan özgürlük için heybe doldurmak da kâfi gelmiyor. İzmir'de düşmanı denize döken Atatürk'e doğudan bir yazar geliyor, paşam, diyor, bizim başımıza geçseniz de bizi de kurtarsanız. Atatürk soruyor: Sizin milletten kaç kişi ölümü göze alabiliyor? Siz olduktan sonra milletin çok insan kaybetmesine ne lüzum var? diyen yazara Atatürk, ölmesini bilmiyen bir millet özgürlüğe kavuşamaz! diye cevap verir. Ama Paşam, bazan öyle durumlar oluyor ki ölmek de özgür olmak için yetmiyor. Macarlar heybeleri dolu, ölümü hiçe sayan milletti. Ne oldu! Korkunç kuvvet yine her şeyi sildi. Galiba özgür olmak için yalnız esir milletlerin kültürlü olması kâfi değil, onları esir eden milletlerin insanlığı unutacak durumda olmaması gerekir.

Ne olursa olsun, bu dünyada değil esir milletlerin, bir esir insanın oluşu bile insanlığın alın karasıdır. Bu günde hiç olmazsa bunu duyalım.

ASYA VE AFRİKADA İSTİKLÂL HAREKETLERİ

Doç. Dr. Ercümend Kuran

«Bu gün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Şark milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vukubulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklere ve bütün mânilere rağmen muzaffer olacak ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır.» — KEMAL ATATÜRK, 1933.

Asya ve Afrika kıtalarında Batı sömürgeciliğinin tarihi onaltıncı yüzyıl başlarına kadar geriye gider. Portekizlilerin Ümit burnunu dolaşarak Hindistan'a deniz yoluyla ulaşmasından sonra, bu iki kıt'ada çeşitli Avrupa devletleri sömürgeler kurmuşlardır. Fakat sömürgeciliğin inkişafı, Batıda sanayi inkılâbının vukuundan sonra, ondokuzuncu yüzyılda görülür. Batı devletlerinden hususiyle İngiltere, Fransa, Felemenk ve Belçika, Asya ile Afrika'da sömürge imparatorlukları meydana getirmişlerdir. Bu devletlerin halkı gelişen sanayilerinin ihtiyaç duyduğu ham maddeleri sömürgelerinden sağladıkları gibi, mâmul eşyayı da aynı ülkelere istedikleri fiyattan satmak imkânını bulmuşlardır. Yüzyılın sonunda, adı geçen devletlere yeni teşekkül eden Almanya ve İtalya da katılır. Rusya, Japonya ve hattâ Amerika Birleşik Devletleri'nin sömürgecilik ve emperyalizm cereyanlarından uzak kaldıkları söylenemez. Eskiden beri sömürülen iptidai ülkelerin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu ve Çin gibi bağımsız devletlerin geniş toprakları da yabancı emperyalistlerin nüfuz ve istismar sahaları olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı emperyalist devletler arasında beliren iktisadî ve siyasî rekabet neticesinde patlak vermiştir. Ancak, savaşın sonu galiplere beklenilen faydaları sağlamamış, aksine olarak sömürgeciliğin dünya yüzünden kalkmaya başlaması hareketi doğmuştur. Gerçekten, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk Milleti istiklâlini silâh kuvveti ve millî iradesiyle Büyük Devletlere kabul ettirmiştir. Türkiye'nin başarısının bütün esir milletlere örnek olacağı tabiî idi. «Sömürgecilik ve emperyalizmin yeryüzünden yokolacağı» na inanan Atatürk'ün kehâneti İkinci Dünya Savaşından sonra

gerçekleşmeğe başlamıştır. Nitekim, 1945 yılını müteakip Asya ve Afrika milletleri istiklâllerini elde etmek için yer yer ayaklanmışlardır. Geleceği önceden sezen Amerika Birleşik Devletleri Filipinler'in istiklâlini tanımış, İngiltere de kan dökmeden imparatorluğunu tasfiyeye girişmiş, böylece Hindistan ve Pakistan devletlerinin kuruluşunu kolaylaştırmıştır. Fransızlar, Felemenkliler ve Belçikalılar aynı ileri görüşlüğü gösterememişlerdir. Bu yüzden Endonezya, Şimalî Afrika ve Kongo'da esir milletlerin istiklâllerini kazanması pek çok kan dökülmesine sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşından beri Asya ve Afrika'da elliden fazla müstakil devlet kurulmuş bulunmaktadır.

Yeni devletler dışta ve içte çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Dışta Sovyet Rusya ile Kızıl Çin'in baskı ve saldırıları bazı ülkelerin sun'î bir şekilde bölünmesine sebep olmuştur. Kore ve Vietnam bu hususta acı örnekler teşkil ederler. Bundan başka, millî sınırlara erişmek maksadı ile girişilen savaşlar sayısız fedakârlıkları gerektirmiştir. Keşmir meselesi bu çeşit pürüzlerden biri olarak sürüp gitmektedir. İçte karşılaşılan güçlükler çok daha önemlidir. İktisadî gerilik, salgın hastalıklar ve cehalet, istiklâllerine kavuşan milletlerin varlıklarını tehdit eden başlıca tehlikeler olmuştur. Yeni devletlerden bir çoğu plânlı kalkınma sayesinde bu dertlere çare bulmuşlardır. Başarıya ulaşmada Nehru, Eyub Han, Burgiba, Nkrumah gibi milliyetçi liderlerin payı inkâr olunamaz. Bunlar milletlerinin iktisadî ve sosyal kalkınmasını sağlamakla ülkelerinde komünizm tehlikesini de önlemişlerdir. Asya ve Afrikalı liderler açlık ve cehaletle savaşta kendi milletlerinin aydınlarına dayanmışlardır. Bu liderler devletlerarası siyasette menfaatlerinin müşterek olduğunu anlayarak Asya - Afrika grubunu meydana getirmişler ve Birleşmiş Milletler'de gittikçe ağır basmağa başlamışlardır.

Ancak, Asya ve Afrika'daki yeni devletlerin başarıları ne olursa olsun, gelecekte çözüm bekleyen meseleleri pek çoktur. Millî ve modern devletler olmak yolunda daha bir hayli çaba sarfetmeleri gerekecektir. Ekserisinin aydın kadroları zayıf, orta sınıfları henüz teşekkül etmemiştir. İktisadî zaruretlerle yürüttükleri devletçilikten tedricen liberalizme yönelmeleri ve otoriter devlet sistemlerini yumuşatarak Batı dünyasının demokratik rejimini benimsemeleri şarttır. Şimdiye kadar faydalandıkları Amerika Birleşik Devletleri'nin iktisadî yardımını daha rasyonel bir tarzda kullanmaları da istenebilir. Böylece, İkinci Dünya Savaşından sonra istiklâllerini elde eden Asya ve Afrika milletlerinin Hür Dünya câmiası içinde lâyık oldukları yeri alacakları şüphesizdir.

Batı ülkelerinin sömürgeciliği sona ermek üzere bulunuyor. Komünist emperyalizmi ise hâlâ devam etmektedir. Sovyet Rusya ve Kızıl Çin'in boyunduruğu altında ezilen birçok esir milletin mevcut olduğu gerçektir. Çoğu Türk olan bu milletlerin yakın bir gelecekte istiklâllerini kazanmasını dilemek insanlık borcudur.

KOMÜNİZM MİLLETLERİ NASIL ELE GEÇİRİYOR?

Hakkı Dursun Yıldız

Bugün dünya milletleri iki fikir etrafında toplanarak birbirleriyle amansız mücadele etmektedirler. Bunlardan birisi Hür Dünya Milletleri, diğeri ise Komünizm rejimine tâbi olan milletlerdir. Bir tarafta insan haklarına hürmet edilirken, diğer tarafta bunlardan bahsedenler ya ölüme veya hapishanelere sürükleniyorlar. Bir tarafta fertler arasında eşitlik ve adalet esasına göre hareket edilirken, diğer tarafta partiye kaydolmıyanlara böyle bir hak tanınmıyor. Bir taraftan hür işçi sendikaları serbestçe işçi haklarını müdafaa ederken, diğer tarafta sendikacılıktan bahsedenler vatan haini ilân ediliyorlar. Bir tarafta mânevi değerler cümlesinden olan ve insanları birbirlerine bağlayan dil, din, tarih, ve millî kültüre bağlılık ve saygı duyulurken, diğer tarafta bunlar tahrip ediliyorlar. Ezcümle bu iki fikirden birincisini benimseyenler fertlerin insanî bir şekilde yaşamasını temine çalışıyorlar; ikinci fikri yani komünizmi benimseyenler ise şahsî menfaatleri uğruna insanları feda etmekten asla çekinmiyorlar.

Marxism ve Leninizme göre burjuva ile proletarya arasındaki savaş devam edecektir. Bu savaşın silâhları top, tüfek, tank, bomba ve uçak gibi bildiğimiz silâhlar değildir. Bu silâhlar dünyadaki çeşitli faaliyetlerdir. Eğitim bir silâhtır, lisan bir silâhtır, ticaret bir silâhtır, din bir silâhtır, kültür mübadelesi bir silâhtır. Komünistler her hareketi ve her durumu sınıf harbinin bir parçası olarak mütalâa ederler.

Yarım asırdan beri devam eden bu savaşta komünizm XX. asrın ikinci yarısında milletleri esarete sürüklemeğe devam etmektedir. Komünistler bu genişleme siyasetlerini iki koldan gerçekleştirmeğe çalışıyorlar:

1. Mânevî değerlerin tahrip edilmesi:

Komünizmin hareket noktası materyalizmdir. Bütün meseleleri bu açıdan ele alarak incelemekte ve sonuca vardırmaktadır. Bu sebeple insanın yalnız maddî cephesini ele alır, mâneviyata hücum eder. Bu rejimin bir cemiyette yayılması için o cemiyetin fikrî bakımdan anarşi içinde olması lâzım.

Bir milletin fertlerini birbirine bağlayan en önemli bağ hiç şüphesiz dildir. Komünistler milletleri parçalamak gayesiyle ilk iş olarak dil ve onun mahsulü olan edebiyatı bozmağa çalışmaktadırlar. «İlericilik» ve «Devrim» kisvesi altında acaib fikirlerin mahsulü olan uydurma kelimeleri kullanmak ve kabul ettirmek suretiyle dilin bünyesini bozarlar. Dilbilgisi kaidelerini çiğneyerek sözde yeni akımlar meydana getirirler. Bunların yanında bir dilin çeşitli lehçelerini ele alarak bunları ayrı birer dilmiş gibi göstermek suretiyle o dili konuşan milleti parçalamaktadırlar. Rusya'nın Türkistan'da takip ettiği usul buna güzel bir misaldir. Türkistan'da yaşıyan Türk boylarının konuştuğu Türkçeyi lehçe farklarından dolayı birkaç dil olarak göstermekte ve Türk birliğini parçalamağa çalışmaktadır. Dilin yanında edebiyatı da tahrif etmekten geri durmazlar. Gerçekçilik adı altında ahlâk ve an'anelere aykırı yazılar edebî eser olarak takdim edilmekte ve millî değerlere hücum edilmektedir

Komünistlerin tahammül edemedikleri ve varlığından her zaman korktukları diğer bir mânevî bağ da milliyetçilik, tarih ve bunların neticesi olan millî kültüre duyulan saygıdır. Milliyetçilikte fertler arasında ayırımlar yapılmaz; imtiyazlara müsaade edilmez; hiç bir kimse toplum nimetlerinden mahrum bırakılmaz; fertler arasında karşılıklı sevgi ve saygı ön plândadır; milletin fertleri arasında karşılıklı yardım esastır; herkesin cemiyet yararına faaliyete sevkine ve karşılıklı faydalanmayı sağlayan toplum nizamını korumağa çalışılır. Tarih ve millî kültür ise, milletleri geçmişine bağlar; atalarına ve millî değerlerine saygı duymayı öğretir. Bir cemiyetin kuvvetli olabilmesi için fertlerinin millî kültürden feyz almaları lâzımdır. Bunun için komunistler fertleri şahsiyetin aşıladığı yıkılmaz güçten uzaklaştırarak birer robot haline getirmek suretiyle toplumu çökertmek için önce fertleri şahsiyetsizleştirmek gerektiğini, bu sebeple de fertlere şahsiyet veren millî kültürü zayıflatmak, milliyetçiliği bertaraf etmek ve tarihle olan bağları kesmek icab ettiğini bilmektedirler. Gayelerine erişmek için alçakça saldırılarda bulunurlar. Kendi fikirlerini benimsemiyenleri toplum nazarında zayıflatmak üzere olmadık iftiralarda bulunurlar. Milliyetçilere ırkçı, faşist, gerici gibi yersiz ithamlarda bulunurlar. Milliyetçilik fikrinin eskidiğini müsbet ilimlerle ilerlemek için milliyetçiliğe lüzum olmadığını hattâ milliyetçiliğin cemiyeti geriletiğini iddia etmekten çekinmezler.

Dil, tarih ve millî kültür yanında milletlerin meydana gelmesinde büyük bir tesiri olan din de komünizmin yayılmasına mâni olmaktadır. İptidaî dinlerden kitabî dinlere kadar bütün dinler, insanlar arasında kardeşliği, birbirlerine iyi muamele etmeyi, kötülük ve ahlâksızlık yapmamayı emreder. Halbuki komünizm Allah'sız materyalizme dayanan bir doktrindir. Materyalizm ininde doğan komünizm yanlış telsir edilmiş dinî heyecanlardan faydalanmakta, hattâ bizzat kendisi de dini tahrip etmek suretiyle bilhassa gençleri ayartmaktadır.

Yukarıda izah ettiğimiz mânevi değerlerin tahrib ve bertaraf edilmesi komünizmin yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Fikrî anarşi içinde bulunan ahlâksız, milliyetsiz ve dinsiz bir cemiyet onların oltalarına yem olmağa hazır bir hale gelmiştir.

II. Teşkilâtlanma ve iktidarı ele geçirme:

İktidarın ele geçirilmesi tabiri devletin tahribini ve proletarya diktatörlüğünün kurulması ile sonuçlanacak kanlı bir ihtilâl mânasını tazammun eder. İktidarın ele geçirilmesini mümkün kılacak yollar komünistler tarafından bütün teferruatı ile tesbit edilmiştir. Birçok memleketlerde bilhassa Rusya'da, Çin'de ve komünist bloka dahil doğu Avrupa memleketlerinde iktidarı ele geçirmek için tatbik ettikleri usuller tarihe geçmiş bulunmaktadır. Bu usuller uygulandıkları memleketlere göre bazı farklar arzetse bile anahatları hepsinde aynıdır ve aynı sonuca varmak gayesiyle tatbik edilir. Teferruata girmeden komünistlerin tatbik ettikleri usulleri sırasına göre şu şekilde sıralıyabiliriz:

1 — Öğrencilerin ve halkın aldatılarak zihinlerinin çelinmesi.

2 — Öğrencilerin komünist partisi dahilinde teşkilâtlandırılması.

3 — Halkın özel menfaatlerinin sözde ilmî yollarla izah ve istismar edilmesi.

4 — İşçi sendikaları vasıtasiyle memleket dâhilinde isyanlar çıkarılması.

5 — Basının kontrol altına alınması ve muhalif basının susturulması.

6 — Emniyet teşkilâtı ile mahkemelerin tezyif edilmesi veya komünist kontrolüne alınması.

7 — Seçimlerden önce seçmenin korkutulması.

8 — Seçimler kazanılırsa muhalefetin zorla susturulması, kaybedilirse baskının arttırılması.

9 — Muhalefetin çeşitli bahanelerle ortadan kaldırılması.

10 — Askerî şantaj yoluyla boyun eğdirilmesi.

11 — İktidarın ihtilâl yoluyla ele geçirilmesi.

12 — Komünist diktatörlüğü ve topyekûn esaretin kurulması.

Bütün bunların yanında komünistler maske teşkilâtları kurarak halkı avlamağa çalışırlar. Bu teşkilâtlar muayyen bir gurubun en çok kıymet verdiği hususları istismar etmek gayesiyle kurulur. Maske teşkilâtını kurmağa hakiki komünist olan kimseler memur edilir. Komünist maske teşkilâtları işçiyi, dinî inançları, güzel sanatları, millî hürriyetleri, barışı, kültürü ve milliyetçiliği istismar ederler. En verimli şekilde faaliyette bulunan teşkilâtlar bilhassa barış ve millî istiklâli ön plâna alanlarıdır. Rusya'nın bugün takip ettiği siyaset bunun tam bir delilidir.

Komünizm iki yolla iktidara gelir: 1 — Dahilî isyanlar çıkarmak, 2 — İstilâ suretiyle iktidara gelir. Bunların birincisine Çin'i, ikincisine Bulgaristan'ı

misal almak suretiyle yukarıda belirttiğimiz usulleri nasıl tatbik ettiklerini görelim.

Komünistlerin Çin'i ele geçirmeleri beş safha halinde incelenebilir:

1 — Öğrencilerin aldatılarak zihinlerinin çelinmesi: Çin'de öğrenciler üstün bir zümre sayılırlar ve cemiyet üzerinde büyük bir tesir icra ederler. Bunun için komünistler öğrencileri partilerine kazanmakta büyük bir başarı gösterdiler. Çin komünist partisi liderlerinin hemen hepsi öğrenci oldukları sıralarda bu partiye girmişlerdir. 2 — Öğrencilerin komünist partisi dahilinde teşkilâtlandırılması: Çin komünist partisi Leninist prensiplere göre kurulmuş bir teşkilâttır. Bu teşkilâtın merkez nüvesini öğrenciler teşkil ediyordu. Üyelerin çoğunluğu ise köylülerden ibaretti. İşçilerden gelen üyelerin sayısı oldukça azdı. Halbuki bu parti işçi haklarını korumak gayesiyle kurulmuştu (!). Partinin lideri olan Mao-Tse-Tung'a bütün parti üyeleri tam bir disiplinle bağlanmakta ve emirlerine harfiyen riayet etmekte idiler. 3 — Halkın özel menfaatlerinin istismar edilmesi: Komünist kadrolarını teşkil eden disiplinli ve müteassıp komünistler halk arasında yılmadan çalıştılar. Toprak sahibi olmayanlara veya kiracı olarak tarlalarda çalışanlara toprak vereceklerini, borçlarının affedileceğini, beyaz ırkın tahakkümünden kurtaracaklarını vaad ederek onları istismar ettiler. Mao, komünist vaadlerine inanan köylü gençleri toplayarak müessir bir eğitime tâbi tuttu ve böylece Çin komünist ordusunu kurdu. 4 — İktidarın ihtilâl yoluyla ele geçirilmesi: Çin'in komünistler tarafından ele geçirilmesinde askerî çarpışmaların yanında siyasî mücadeleler de büyük bir rol oynadı. Komünist ajanlar halk arasına girerek şantajlar ve suikastler yapmak suretiyle memlekette anarşi yarattılar. Bu durum komünist ordusunun işine yaradı. Bundan başka gerilla harpleriyle hasımlarına ağır zayiatler verdirdiler. Çin dahilinde faaliyette bulunan kuvvetlere ilâve olarak enternasyonal komünist makinesi de bunlara yardım etti. Rusya askerî öğretmen ve silâh temin etti. Böylece içten ve dıştan çalışan komünistler Çin'i ellerine geçirdiler. 5 — Komünist diktatörlüğü ve topyekûn esaretin kurulması: Komünist partisi, bir kere iktidarı ele geçirdikten sonra, halkın âciz esir haline sokulmasını ve partinin devamlı surette iktidarda kalmasını temin maksadiyle sistematik olarak bütün Çinlilerin hayatlarını kendi inhisarı altına almağa çalıştı. Diğer bütün idarî ve teşriî organlar yok edildi. Komünist partisi her türlü polis kuvveti, askerî kuvvet ve eğitim kuvveti üzerinde inhisar tesis etti. Böylece parti hem polis, hem işveren, hem idareci, hem hâkim, hem gazeteci, hem de öğretmen oldu. Kısaca «Proletarya Diktatörlüğü» nü Çin milletine zorla kabul ettirdi.

Bulgaristan'da komünistlerin iktidarı ele geçirmeleri Çin'den farklı bir mahiyet arzeder. İkinci Cihan Harbi'nin sonunda Bulgaristan, Rus ordularının işgali altında idi. Komünist partisinin kurulmasında ve iktidara gelmesinde Rusya'nın tesiri büyük olmuştur. Bütün komünist faaliyetlerini Rusya

perde arkasından idare etmiş ve kukla adamlarla gayesini tahakkuk ettirmeye çalışmıştır.

Komünizmi önlemek ve mağlûp etmek istiyorsak, hakikati olduğu gibi görmemiz, teşkilâtlanmamız ve kendimizi bu işe vakfetmemiz muhakkak şarttır. Komünistlerden nefret etmek kâfi değildir. Onlara en müessir şekilde hizmet edenlerin, en büyük düşmanları olması muhtemeldir. Bu korkunç tehlikeyi bertaraf edebilmek için, gören gözlerin ve düşünen dimağların hürriyet aşkiyle dolu kalplerle birleşmesi lâzımdır.

RUS İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU VE GENİŞLEMESİ

Prof. Dr. Ahmet Temir

Giriş:

Bugün dünyanın en büyük müstemleke devletlerinden biri olan Sovyet Rusya, 1917'de yıkılan çarlık Rusyasının enkazı üzerinde kurulmuş olup, önce, aşağı yukarı aynı sınırları muhafaza etmiş, fakat 2. Dünya Savaşından sonra başka devlet ve milletleri de içerisine alarak daha fazla genişleme yolunu tutmuştur. Menşeinden başlayarak bugüne kadar bu imparatorluğun tarihini, Türk boy ve ülkeleri ile olan ilgisi nispetinde kısaca gözden geçirelim:

Slavlar:

Antropoloji ve dil araştırmaları, Slavların, Hind-Avrupa (arî) menşeli kavimlerden olduğunu göstermektedir. Ancak işgal ettikleri saha ve Türk ve Fin kavimleri ile çok eskiden beri komşu olmaları yüzünden, Slavların gittikçe «turanlı» unsurlarla karıştıkları ve yavaş yavaş ilk ırkî özelliklerini kaybettikleri anlaşılıyor. Slavların ilk peyda oldukları yerler, Vistül nehrinden başlayarak Pripet ve Orta Dnepr sahasıdır. Buralardan muhtelif taraflara yayılmaları, ancak milâddan sonraları başlamış bir hâdisedir. Slavların tarih sahnesine çıkmalarına ve kültür bakımından yükselmelerine Türk ve Germenlerin âmil olduğu fikri, birçok tarihçiler tarafından benimsenmektedir. Slav adına, lâtince *slavus, slave* (alm. Sklave, fr. esclave) «esir» sözünden gelmiş olması muhtemeldir, nitekim bilhassa doğu Slavları ancak milâttan sonra Türk ve Germenlerin tâbii olarak karşımıza çıkmaktadır. «Slav» (Slovene) sözüne ilk olarak m.s. VI. yüzyılda raslıyoruz.

Doğu Slavları:

İlmen gölü, Düna, Pripet, Dnepr ve Oka nehirleri civarında yaşayan doğu Slavları, VII - VIII. yüzyıllarda Sloven, Kriviç, Poloçan, Dregoviç, Drevlyan, Radimiç gibi bir çok boylara bölünüyorlardı.

İsveçlilerin cetleri sayılan Normanlar, VIII. yüzyıldan itibaren doğu Slavlarını hâkimiyetleri altına almışlar, Volga ve Dnepr nehri boyunca Karadeniz'e kadar inerek Bizans ile de ticarî münasebetler kurmuşlardır. Norman

hâkimiyeti devrinden kalma *Vareg* ve *Rus* adları üzerinde durmamız gerekir: Normanların ücretli askerlerine «Vareg» dendiği halde, yine bu «Vareg» lerden olup Slavlar arasında yerleşerek devlet kuran ve Slavlar üzerinde hâkimiyet süren zümreye «Rus» denmiştir. Menşe bakımından «Rus» sözünün fince *ruotsi*, isveçce *rodsen* «kayıkçı, kürekçi» tâbirlerinden geldiği tahmin ediliyor.

Doğu Slavları arasında ilk devletler:

Vareglerin idaresinde doğu Slav memleketlerinde kurulmuş olan şehirlerden, 860 tan itibaren bilhassa Novgorod ve Kiyev ehemmiyet kazanmış ve siyasî merkez haline gelmeye başlamıştır. Bu iki şehirdeki Vareg idaresinin birleşmesiyle ilk «Rus» devleti sayılabilecek Kiyev devleti teşekkül etmiştir. 1054'te Kiyev devletinin dağılmasından sonra: biri Volinya'da, diğeri Novgorod'da, bir diğeri de Suzdal - Vladimir'de olmak üzere üç siyasî merkez meydana gelmiştir. Yukarı Volga ile Oka arasında bulunan Suzdal bölgesi, eskiden beri fin kavimlerinin oturduğu bir yer olup, Ruslar için bir müstemleke yeri idi. Kiyev devleti zamanında güney ticaret yolları açıkken Ruslar buraya pek ehemmiyet vermemişler, ancak güneyde geçim şartları zorlaşınca doğuya doğru yayılmağa başlamışlardır.

Coğrafî durumu dolayısiyle doğu Avrupa orta zamanda başlıca üç yönden kültür ve din propagandasının tesiri altında kalmıştır: Katolik - Batı Avrupa, Bizans ve İslâm - Şark. Bu üç zümre arasında mücadele uzun sürmüş ve Rusya'nın hangi tarafa kayacağı açıkça bilinmediğinden, bu zamanla ilgili efsanevî hikâyeler de meydana gelmiştir. Nihayet Vladimir zamanında (980 - 1015) hıristiyanlık, Kiyev devletinin resmî dini olarak Rusya'nın istikbaldeki istikametini tâyin etmiştir.

1302'den itibaren Moskova knezliğinin kuvvetlenmeye başladığı ve 1328'de büyük knezliğin Moskova sülâlesine geçtiği görülmektedir. Bundan sonraki Rusya tarihi, Moskova devletinin liderliği altında doğu Slavları'nın birleştirilmesi ve Rus İmparatorluğunun kurulması için yürütülen mücadelelerle ve Rus olmayan milletlere karşı tertiplenen istilâ savaşları ile doludur.

Doğu Avrupa'da Türk hâkimiyeti:

Hazar denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki Evrazya sahası, çok eskiden beri türlü adlar altında Türk asıllı kavimlerin hâkimiyeti altında bulunmuştur, meselâ: 4. yüzyılda Hunlar, 6. yüzyılda Avarlar, 7 - 10. yüzyılda Bulgarlar ve Hazarlar, 9. yüzyılda Macarlar, 10. yüzyılda Peçenekler, 11. yüzyılda Kuman veya Kıpçaklar bu yerlerde hüküm sürmüş olan Türk boylarının başlıcalarıdır. Bilhassa, 552'de Altaylarda Kök-Türk Kağanlığının kurulmasından sonra Avrupa'ya geçen ve 568'de Pannonya merkez olmak üzere büyük bir imparatorluk kurmuş olan Avarların ve X - XI. yüzyıla kadar Don ve İdil havzasında hüküm sürmüş olan Hazarların hâkimiyeti Slavların tarihî gelişmele-

rinde büyük bir tesir yapmıştır. Doğu Slavlarının ve bilhassa Rusların, Asyalı milletlerle daha sıkı münasebette bulundukları şüphesizdir. Bazı yazarlar, Moğol istilâsına kadar Rusya'nın, meselâ Fransa veya Almanya gibi «batılı» bir memleket olduğunu, fakat Türk - Moğol istilâsı neticesinde birkaç yüzyıl Avrupa kültüründen uzaklaştırıldığını iddia etmekte iseler de, bu fikir, bizzat Rus tarihçileri tarafından reddedilmektedir (b. V. Barthold, *İstoriya izuçeniya Vostoka v Evrope i v Rossii*, 1911, s. 145). Slavların pek erkenden Ural-Altaylı (Türk, Fin-Ugor, Moğol) ve Germen kavimlerinin tesiri altında kaldığı muhakkaktır. Tarihî hâdiselerin açık olarak bilindiği çağlarda, Slavların hangi Türk halklariyle münasebette bulundukları ve hangi halklarla karıştıkları malûmdur, bu hâdiseler Moğol istilâsından çok evvel de vukubulmuştur. 1223'ten itibaren doğu Avrupa'ya Moğolların nüfuzu ile burasının siyasî çehresi uzunca bir müddet için oldukça değişmiştir. Burada şu cihetin belirtilmesi gerekir: Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Doğu Avrupa'nın güney ve doğu kısmı, çok eskiden beri türlü adlar altında karşımıza çıkan muhtelif Türk ve Fin-Ugor boylarının vatanı olmuştur. 13. yüzyıldaki, Moğol istilâsı neticesinde, buradaki Türk ve Finlerin etnik durumunda bir değişiklik olmamış, veya olsa bile bu etnik değişme çok mevzii kalmıştır. Yani ,Cengiz Han tarafından kurulan Moğol İmparatorluğu genişledikçe «Moğolluk» özelliğini kaybetmiş, zaptedilen ülke ve halkların çoğu Türk olduğu için, Cengiz İmparatorluğu parçalandığı zaman, bunun enkazından (devletin merkezi olan Moğolistan müstesna) Moğol değil, Türk devletleri meydana gelmiştir. Halbuki Ruslar ve Avrupalılar, Doğu Avrupa, Kafkasya, Türkistan ve Sibirya'daki Türk boylarını, orta zamanda Moğol İmparatorluğu içerisinde tanıdıkları için, umumiyetle «Moğol» veya «Tatar» diye adlandırmışlar, «Türk» adını ancak Osmanlı İmparatorluğu içerisinde toplanan güney Türkleri için kullanmışlardır. Bilhassa Ruslar, 15 - 16. yüzyıldan itibaren komşularındaki Türk devletlerini istilâya başladıktan sonra «Tatar» sözünü ancak Türkçe konuşan halklara takarak hep «Türk» anlamında kullanmışlar, Moğol kabilelerine «Moğol» demişlerdir. Yukarda işaret olunduğu gibi, Moğollar sayı bakımından az olduklarından ve istilâ ettikleri yerlerin büyük bir kısmı Türklerle meskûn olduğundan, kısa zaman içerisinde islâmiyeti kabul ederek, Türkleşmişlerdir.

Cengiz İmparatorluğunun bir parçası olarak 13. yüzyılın ortalarında doğu Avrupa'da kurulmuş olan Altan Orda (Altın Ordu) devleti 250 yıl kadar hüküm sürmüş olup, şu yerleri içine alıyordu: Kırım ve bugünkü Ukrayna, Kuzey Kafkasya, İdil - Ural bölgesi (Volga — İdil nehri ile Ural dağları arası) ve bugünkü Türkistan'ın (Kazakistan) kuzeyi.

Altın Ordu'nun parçalanmasından sonra burada 3 Türk devletinin teşekkül ettiğini görüyoruz: 1) İdil - Ural bölgesinin kuzeyinde Kazan Hanlığı (1439 - 1552), 2) İdil - Ural bölgesinin Güneyinde Astrahan Hanlığı (1554 e kadar) ve 3) Kırım ve Ukrayna'nın güneyinde Kırım Hanlığı (1783 e kadar).

Rusya'nın genişlemesi :

Ruslarla Türk asıllı İdil Bulgarları, Hazarlar, Altın Ordu devleti ve Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlıkları arasında X. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar süren mücadele, çok değişik safhalar göstermiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, Rusların doğuya doğru nüfuzları 11. yüzyılda Yukarı İdil ile Oka arasındaki Fin kavimlerini ele geçirerek Suzdal bölgesini istilâları ile başlamış sayılabilir. Rus yıllıkları, Rusların, Moğol savaşlarından önce Bulgar memleketine 14 defa hücum ettiklerini yazarlar.

1552'de Kazan'ın IV. İvan tarafından zaptı ile Türk ülkelerinin mukavemeti yavaş yavaş kırılmaya başlamıştır. Bu sıralarda ve bundan sonraki yüzyıllarda Rusya ile bir taraftan İsveç, Lehistan ve Litvanya arasında ve diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu arasında da uzun süren savaşlar devam etmiştir. XVI. - XX. yüzyıllarda cereyan eden Rusya'nın genişlemesi ile ilgili başlıca hâdiseleri kronolojik bir şekilde sıralamakla iktifa edeceğiz:

1552, Ekim 2: IV. İvan'ın Kazan'ı alması,
1554: Astrahan'ın Ruslar tarafından alınması,
1559: Rusların Kırım'a karşı ilk büyük seferi,
1569: Osmanlıların Astrahan seferi,
1571: Kazan ve Astrahan şehirlerinin Osmanlılar tarafından istenmesi; Moskova şehrinin Kırımlılar tarafından yakılması,
1581: Yermak'ın Sibir seferi,
1587: Sibir'in yeniden Ruslar tarafından zaptı,
1563: Rusların Lehistan'a karşı harbe başlamaları,
1569: Lehistan ile Litvanya'nın bir devlet halinde birleşmeleri,
1577: İsveçlilerin Ruslara karşı zaferleri,
1592: Rusların İstanbul Patrikhanesi yardımiyle Türkiye'nin iç durumu üzerine bilgi toplamaları,
1605: Rusların Kuzey Kafkasya'dan yenilerek kovulmaları,
1610: Lehlilerin Rusya'ya hücum ederek Moskova'yı almaları,
1613: Moskova'da Romanof çar sülâlesinin başlangıcı,
1628: Yukarı Yenisey boyundaki Kırgızların Rus hâkimiyetini tanımaları,
1632: Yakutlar ülkesinin Ruslar tarafından işgali,
1642: Azak kalesinin Türkiye'ye bırakılması,
1650 - 1654: Ukrayna'nın Osmanlı himayesini tanıması,
1662: İdil-Ural'da Başkurt ayaklanması,
1675 - 1685: İdil - Ural'da Başkurt ayaklanması,
1681: Bahçesaray barışı,
1672: Rus çarının İstanbul'a yazdığı ilk tehdit mektubu,
1686: Rusların, Türklere karşı kurulan mukaddes birliğe girmesi,
1695: I. Petro'nun ilk Azak seferi,

1708: İsveç Kralı XII. Karl'ın Rus seferi; Ukrayna'nın İsveçliler tarafından işgali,
1709: XII Karl'ın Poltava'da yenilmesi,
1711: Petro'nun Prut boyunda Baltacı Mehmed Paşa tarafından kuşatılması, ve Prut barışı,
1723: Rusların Dağıstan seferi,
1731: Küçük Yüz Kazaklarının Rus hâkimiyetini tanımaları,
1739: İdil - Ural'da Karasakal (Başkurt) ayaklanması,
1768 - 1774: Türk - Rus harbi,
1773: Lehistan'ın ilk bölümü,
1774: Küçük Kaynarca barışı: Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine karışmağa başlaması,
1773 - 1775: İdil - Ural'da Pugaçev ayaklanması,
1783: Kırım'ın Rusya'ya ilhakı,
1793: Türk - Rus harbi,
1796: Rusların Azerbaycan seferi,
1801: Gürcüstan'ın Rusya'ya ilhakı,
1804: Rusların Azerbaycan seferi,
1806 - 1812: Türk - Rus harbi,
1806 - 1813: İran - Rus harbi,
1809: Rus - İsveç Savaşı ve Finlandiya'nın Ruslar tarafından işgali,
1812: Türkiye ve Rusya arasında Bükreş barışı,
1830 - 1831: Lehlilerin Rus idaresine karşı ayaklanması,
1844: Ruslar tarafından Azerbaycan'ın işgali,
1853 - 1855: Kırım harbi,
1853: Sir-Derya üzerindeki Akmescit'in Ruslar tarafından işgali,
1859: Kuzey Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali; Şeyh Şamil'in esir düşmesi,
1863: Lehlilerin Rusya'ya karşı ayaklanması,
1865: Türkistan'da Taşkent şehrinin Ruslar tarafından işgali,
1868: Buhara'nın Rus hâkimiyeti altına alınması,
1873: Hive Hanlığının Rus hâkimiyeti altına alınması,
1876: Kokand Hanlığının Rus hâkimiyeti altına alınması,
1877 - 1878: Türk - Rus harbi,
1877: Pilevne'nin Gazi Osman Paşa tarafından kahramanca müdafaası,
1880 - 1884: Türkmenistan'ın Ruslar tarafından zaptı,
1904 - 1905: Rus - Japon harbi ve Rusya'nın yenilmesi,
1905 Mayıs: Çuşıma'da Rus donanmasının Japonlar tarafından imhası,
1905 Kasım: Rusya'da meşrutiyetin başlangıcı,
1912 - 1913: Balkan harpleri esnasında Rusya'nın Sırbistan ve Bulgaristan'a yardımı,
1914: Birinci dünya harbinin başlaması,

1917 Şubat/Mart: Petrograd'da ihtilâlin başlaması,
1917 Mart 2/16: II. Nikola'nın tahttan vazgeçmesi,
1917 Mart 2/15: Petrograd'da geçici hükûmetin kurulması,
1917/Mart 15-17: Petrograd'da Rus meclisindeki Türk mebusların kongresi,
1917 Nisan: Bakû'da Kafkasya İslâm Kurultayının toplanması,
1917 Nisan 4-8: Taşkent'te Türkistan müslümanlarının birinci kurultayı,
1917 Nisan 7: Bahçesaray'da Kırım müslümanlarının birinci umumi kongresi,
1917 Mayıs 1-11: Moskova'da 900 kişinin katılmasiyle bütün Rusya müslümanlarının kongresi,
1917 Temmuz 21 - 31: 1) Kazan'da Rusya Müslümanları Harp Şûrası'nın, 2) Dinî Kongrenin ve 3) İkinci umumî Müslümanlar Kongresinin toplanması,
1917 Temmuz 22: Kazan'da «İç Rusya ve Sibirya Türk - Tatarları millî - medenî muhtariyeti» nin ve İdil - Ural Cumhuriyeti'nin ilânı,
1917 Kasım 26: Bahçesaray'da Kırım Millî Kurultayı'nın toplanması,
1917 Aralık 3: Lenin ve Stalin tarafından bütün müslüman ve Türk halklarına hitaben beyanname yayınlanması,
1917 Aralık 4: Ufa'da İdil - Ural Millet Meclisi'nin açılması,
1917 Aralık 6: Finlandiya'nın bağımsızlığını ilân etmesi,
1917 Aralık 10: Kokand'da toplanan Kurultayda, Türkistan'ın muhtar cumhuriyet olarak ilânı,
1918: Estonya, Latviya, Litvanya ve Lehistan'ın müstakil olmaları,
1918 Ocak 22: Ukrayna'nın bağımsızlığını ilân etmesi,
1918 Şubat 15: Mavera-i Kafkasya Meclisinin toplanması,
1918 Nisan: Mavera-i Kafkasya Cumhuriyeti'nin ilânı,
1918 Mayıs 11: Şimalî Kafkasya istiklâlinin ilânı,
1918 Mayıs 26: Gürcistan'ın Mavera-i Kafkasya'dan ayrılarak istiklâlini ilân etmesi,
1918 Mayıs 28: Azerbaycan'ın istiklâlini ilân etmesi,
1918 Mayıs 28: Ermenistan'ın istiklâlini ilân etmesi,
1918 Aralık 7: Azerbaycan Millet Meclisi'nin açılması.

Sovyetlerin milletler siyaseti:

Yukarıda verdiğimiz kronoloji listesinde adları geçen ve çarlık Rusyası tarafından türlü tarihlerde istilâ edilmiş olan rus olmayan milletler, 1917 ihtilâlinden sonra bolşeviklerin üstünlük kazanması üzerine tekrar istilâ edilerek sovyet Rusya İmparatorluğu içinde kalmışlardır. Bugün sovyet Rusya, kendilerinin 1959 tarihli resmî istatistiklerine göre aşağı yukarı yarısı rus olmayan milletlerden müteşekkil dünyanın en büyük müstemleke devletlerinden biridir. Sovyetler, gerek 1917 - 1920 arasında bu milletleri zorla veya yerine getirilmeyen vaadlerle Rusya içerisinde bırakmak ve gerek sonraları bu ülkeleri ruslaştırmak maksadiyle, devir devir taktik değiştiren bir «milletler siyaseti» takip etmiş ve etmektedirler. Sovyetlerin milletler siyaseti ve

müstemlekecilik görüşleri, dikkatle üzerinde durularak açıklanması gereken konulardan biridir.

Yazımızı, bu alandaki değerli araştırmalariyle tanınmış olan Alman bilginlerinden Prof. Dr. Gerhard von Mende'nin (1904-1963) *Nationalitaet und Ideologie* (Duisdorf bei Bonn 1962) adlı eserinden aldığımız (s. 41 ve s. 47-48) şu cümlelerle bitiriyoruz:

«Sovyetlerin milliyetçilikle ilgili tutumlarında, ikinci dünya savaşından beri iki istikamet göze çarpmaktadır: Asya, Afrika ve son yıllarda Lâtin Amerika halklarının istiklâl hareketleri, Sovyetler tarafından sözle ve işle desteklenmiştir. Sovyetler her halk için millî hürriyet —kendi tabirlerince— sömürgecilikten kurtulma propagandası yapmakla, Batı Avrupa'nın zaten çözülmekte olan sömürgeci imparatorluklarında ihtilâller çıkartarak, yüksek sanayi seviyesine ulaşmış bu devletlerin komünizme karşı mukavemetini arkadan vurmayı ümit ediyorlardı. Bundan başka Sovyetler, sömürgeci boyunduruğundan kurtulmuş olan milletleri komünizm lehine kazanmak ve bununla da az gelişmiş milletlerin dünya meselelerindeki kararlarını «sosyalist blok» tabir edilen kitle tarafına çevirmek maksadını gütmektedirler. Diğer cihetten Sovyetler, gerek kendi idarelerindeki sayısı pek çok milletler arasında ve gerek tahakkümleri altında bulunan Doğu bloku devletlerinde görülen en ufak millî kımıldamayı derhal boğmayı da ihmal etmemişlerdir. Bir taraftan komünist blok tahakkümü altındaki halkların millî hareketlerini ezmek, diğer cihetten dışarıdaki milletlerin kurtuluş hareketlerini destekler gibi görünmek şeklinde tecelli eden iki yüzlü siyaset, Sovyetlerin sömürgecilik konusunda yürüttükleri siyasette de açıkça belli olmaktadır.

Bununla beraber «sosyalist blok» taki milletler meselesi münakaşa mevzuu olduğu zaman, Sovyet idaresinin çok hassas tepki gösterdiği görülüyor. Birleşik Amerika'da komünistler tarafından esarete sürüklenen kavimler için esir milletler haftası tertip edilmesi, veya Kanada Başvekili Diefenbaker'in Birleşmiş Milletlerde Sovyet sömürgeciliğinden bahsetmesi yahut başkalarının buna benzer hareketleri Sovyetlerin hiddetli protestolariyle karşılaşmıştır. Onların iddiasına göre, Sovyetlerde bütün kavimlerin kardeşçe bir arada yaşamaları suretiyle millî problem çoktan mesut bir şekilde çözülmüştür.

Rusya ve Sovyetler Birliğindeki millî problem hakkında bir fikir sahibi olabilmek için geriye, rus imparatorluğunun muhtelif kavimlerden müteşekkil bir devlet olarak kuruluşuna bir göz atmakta ve fayda vardır. Vaktiyle Rus İmparatorluğunda olduğu gibi Sovyet İmparatorluğu da şimdiye kadarki genişliği ile Avrupa imparatorluklarının en gencidir. Sovyetler Birliğinin daha İkinci Dünya Harbi esnasında, yani çok kısa bir zaman önce Prusya, doğu Galiçya, Kuzey Bukovina ve Karpatya ötesi ile rus olmıyan önemli memleketleri istilâ ettiğini ve bunların daha evvel hiç bir zaman rus birliğine tâbi bulunmadığını hatırlamak yerinde olur.

«Sovyet görüşüne göre sömürgecilik, dünyanın ancak komünist olmayan bölgelerinde mevcuttur, komünist blokta, gûya sömürgecilik diye bir şey yoktur. 1938 ve 1961'de dünya sömürgeciliği üzerine Sovyetler tarafından yayınlanmış olan grafik ve haritalarda, gerçekler kaba bir şekilde tahrif edilerek, Grönland Danimarka'nın sömürgesi diye gösterildiği halde, Çin tarafından işgal edilen Tibet ve Doğu Türkistan veya Sovyetlerin işgali altındaki Baltık Devletleri, Kafkasya ve Ukrayna'dan hiç bahsedilmemektedir. Sovyetlere göre Alaska Amerika'nın, Güney Sahalin de Japonya'nın müstemlekesi olduğu halde, Sovyet işgali altındaki Kuzey Sahalin hiç de böyle bir müstemleke değildir! Komünist görüşle milliyetçilik gûya lüzumsuz bir şey ise de, Sovyetler bunun ehemmiyetini kavramışlar ve taktik bir ustalıkla kendi maksatları için işlerine geldiği şekilde tefsir ederek kullanmışlardır.»

Bibliyografya:

Barthold, Vilhelm, **İstoriya izuçeniya vostoka v Evrope i v Rossii** (Avrupa ve Rusya'da doğu araştırmalarının tarihi). St Petersburg 1911.

Battal (— Taymas), Abdullah, **Kazan Türkleri**. İstanbul 1925-1341.

Bundeszentrale für Heimatdienst, **Staatsbürgerliche Informationen: 12 Karten mit Erläuterungen zur Geschichte Russlands und der Sowjetunion.** Bonn 1957.

Kurat, Dr. Akdes Nimet, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar.** Ankara 1948, Türk Tarih Kurumu yayınlarından.

Mende, Gerhard von, **Der nationale Kampf der Russlandtürken.** Ein Beitrag zur nationalen Frage in der Sovetunion. Berlin 1936.

Mende, Gerhard von, **Nationalitaet und Ideologie.** Duisdorf bei Bonn 1962.

SOVYET RUSYA İDARESİNDEKİ ESİR MİLLETLER

Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu

Tutsaklığın hangi nevinden olursa olsun, milletlerin en büyük ve mukaddes ideali, ondan biran önce kurtulup istiklâle kavuşmaktır. Birinci milletlerarası cihan harbi sonu 1917 - 1918 yılları bu ideali tahakkuk ettiren en kutlu tarih olarak birçok milletlerin hayat sicilline geçirilmiştir. Tarihe hesap vermeden çöken çok milletli imparatorluklar enkazı üzerinde tam istiklâline kavuşarak, millî ocakları yananlar arasında çoğunluğu, Rusya mahkûmu milletler teşkil etmiştir. Arpaçayı'ndan ta Leningrad sınırlarına, Polonya hudutlarından Uzak - Doğu Vladivostok'una kadar uzayan bir sahada, esaretten kurtulmak isteyen bütün milletler, hattâ büyük ruslar bile, birbiri ardınca millî istiklâllerini ilân etmiş, ana-baba ocağına sahip olmuşlardır. Bu hayırlı, tarih ve kültürüne bağlı halklar ve milletler arasında, en çok hürriyete susamış olanlar Türk halkları idi. Kurdukları yeni millî devlet hayatında, birbirine yardım eli uzatmak suretiyle Rusya mahkûmu İslâmlara Türklüğü, yabancı esaretten kurtarma çabasının en zevkli bir hayat ile yaşarken, maalesef milletler esareti ideolojisinin en mahir tatbikçileri rolünde bulunan rusluk idaresi, birkaç sene içerisinde, yeniden tüten istiklâl ocaklarını söndürmüş, tekrar kendisinden sayıca üstün milletleri esareti altına almıştır. Taklitçilik yolu ile bugün adına, cumhuriyet veya muhtariyet gibi göz aldatıcı adlar takmasına rağmen, eski çarlık Rusyası sınırları içerisinde tutsaklık hayatına mahkûm, millî mazisi bulunan bu Türk halklarının, rus sayımlarına dayanılarak, yüzde 2 artış gibi ihtiyatlı bir ölçü içerisinde, sicillerinin burada verilmesine çalışılmıştır. Dünyayı, hür ve tutsak milletler gibi birbirine zıt iki grupa ayıran ve bu ayrılığın en güzel ve mânâlı bir ifadesi olan «esir milletler haftası» na bu sicili sunarken, hiç olmazsa tutsak hayatta yaşayanları hatırlamakla yetinmiş değil, onlara istiklâl hayatı ile yaşama hakkını da tanımış oluruz. Bu, insanlığın ve millî kültürün gerçek icaplarındandır.

I. KAFKASYA TÜRK HALKLARI

1. Azeriler:

1918 yılının nurlu 28 mayısında istiklâlini ilân ederek, aşağı yukarı iki yıl hür ve müstakil cumhuriyet hayatı yaşamış, 27 Nisan 1920 tarihli karanlık

bir günde ise, tekrar Rusya esareti altına alınmıştır. Hürken Rus istilâ harekâtını Kuzey Kafkasya'nın ötesine atan, kadim tarihli tampon bir Türk ülkesidir. Yüksek kültürü, serveti ve bunların çok üstünde olan hürriyet aşkı mücadelesi ile tarihte parlak ve şerefine lâyık bir yer tutmuştur. Bugün öteberisi kırpılmış, bir kısmı Dağlık-Karabağ, bir kısmı Nahçivan eyaleti adını almış, kendisi de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri serisine alınmıştır. Dört buçuk milyonun üstünde bir nüfusa sahiptir.

2. *Kuzey Kafkasyalılar:*

Azerbaycan Türklerinin dert ve mücadele ortakları Kuzey Kafkasya, sınırları içerisine aldığı çeşitli İslâm - Türk halklarından yoğrulmuş bir devlet olarak 11 Mayıs 1918 yılında istiklâlini ilân etmiş, 1920'de Azerbaycan'la beraber komünistler tarafından istilâ edilmiştir. Tarihin hürriyet aşkı ile aşılanmış, en çetin halk ve milletlerinden biridir. İmam Şamil'in kılavuzluğu altında tam otuz yıl, bıkmadan ve usanmadan, koca Rusya imparatorluğuna karşı, istiklâl savaşı yapmış, dünya milletlerini imrendirmiştir. Buna mükâfat olarak komünistler tarafından imha edilmelerine az kalmıştır. Sovyet muhtar cumhuriyeti olarak ilân edilmekle beraber millî Kuzey Kafkasya devlet yapısına giren halklara, parçalama hevesiyle, çeşitli muhtarlıklar verilmiştir. Bununla da yetinilmemiş, çarlık Rusyası tarafından kalblerine zorla iskân edilen Terek ve Kuban nehri rus Kozakları, bugün bile Sovyet Rusyasının Kuzey Kafkasya halkları üzerinde bir istilâ ve esaret sembolüdür.

Bugünkü idarî bölünmeye göre Kuzey Kafkasya boylarını birkaç grup altında toplayabiliriz:

1. *Dağıstan:* Buradaki boyların başlıcaları: Kumuklar, Darginler, Lezgiler, Avarlar'dır.

2. *Çerkes boyları:* Çerkesler, Abhazlar, Kabardalar, Balkarlar, Çeçen-İnguşlar.

3. *Karaçaylar.*

4. *Osetinler.*

5. *Nogaylar.*

Diğer boylar: Kuzıkumuklar, Rutullar, Tabasaranlar, Kaytaklar.
Bütün Kuzey Kafkasyalıların sayısı 3,5 - 4 milyon tahmin edilmektedir.

II. İDİL — URAL TÜRKLERİ

Daha bin yıl bundan önce Kaşgarlı Mahmut'ça türküsü tespit ve Türklerce terennüm edilen Volga = İtil nehri boyu, Kuzey Türklüğünün bir nevi anavatanı olmuştur. Yöresinde beslediği Türk boyları şunlardır:

Kazan Türkleri:

Ruslarca «Tatar» ve «Başkurt» adlariyle 2 büyük grupa ayrılırlar. Kazanlılar eskiden beri Kazan vilâyeti ve yöresinde yerleşmişlerdir. Daha 1439'da müstakil hanlık kurmuş, fakat 1552'de Yavuz İvan'ın istilâsına uğramışlardır. 1918'de tam istiklâle kavuşmuşlardır. Diğer Türk illeri gibi Sovyet idaresi altına girmiştir. Muhtar Cumhuriyettir. 1920 sayımında nüfuslar 2.265.000'dir. %2 artışla bugünkü sayıları 4.258.200 üstündedir. Zengin edebiyat ve kültüre sahiptirler.

Kazan Türklerinin bir kolu olan Başkurtlar, dağınık olarak birçok eyaletlerde yerleşmişlerdir. Sovyetlerce Muhtar Sovyet Cumhuriyeti haline konulmuşlardır. Tarihleri boyunca istiklâ uğrunda mücadeleden çekinmemişlerdir. 1917 yılı ihtilâli sonucunda İdil - Ural içinde millî istiklâle kavuşmuş, fakat kısa bir zaman sonra tekrar Rusya istilâsına uğramışlardır. Buna rağmen, 1917 yılında Sovyetler, Başkırdistan'ın Rusya «terkib» ine girişinin 400. yılını tesitten çekinmemişlerdir. Büyük Sovyet Rus ansiklopedisi bu «ilhak» ı Başkurtların Kalmık hâkimiyetinden kurtuluşu şeklinde izah etmektedir. 1897 sayımına göre nüfusları 320.743 idi. %2 artışla 750.481 dir.

Kazanlıların bunlardan başka Mişer (Gorki, Tamboî, Saratoî, Ryazan civarı), Tipter (Orenburg, Ufa, Perm, Vyatka) adlı boyları olduğu gibi, Belorusya'ya Kırım'dan giderek yerleşmiş olan zümreler de mevcuttur.

Çuvaşlar:

Bugünkü idarî taksimata göre muhtar bir Sovyet Cumhuriyeti çevresinde oturmaktadırlar. Bunun dışında, diğer bölgelerde de yaşayanları vardır. Kadim (Hun ve Bulgar) Türk dilinin en karakteristik vasfını muhafaza eden Türk halkıdır. 1959 sayımına göre nüfusları 1,5 milyon olarak gösterilmiştir.

III. KIRIM TÜRKLERİ

1. Eskidenberi Türklerin yerleştiği sahalardan sayılan Kırım, maalesef Komünist idaresi tarafından, tamamiyle Türklerin Sibirya'ya sürülmesi üzerine, Türksüz bırakılmıştır. 1944 tarihinde çoluğu ve çocuğu ile sürülerek, eski bir Türk yurdu virâne bırakılmıştır. Kendilerince vaktiyle muhtar Sovyet cumhuriyeti ilân edilen yarımada, 1954 yılında, büyük bir merasimle, 1654 tarihinde rus çarı Aleksiy'le Ukrayna arasında yapılan muahedenin 300. yılı münasebetiyle, olduğu gibi Ukrayna'ya ilhak edilmiştir. Bu suretle Kırım Türkü, Sibirya Türk halkları arasına sürülmekle, vatanları da Ukrayna'ya armağan edilmiştir. 1944'de sürülenlerin sayısı 250.000 olduğuna göre %2 artışla 350.000'in üstündedirler.

2. *Karaimler:* Sürülenler arasındadır. Sayıları 30.000 civarındadır.

3. *Gagauzlar:* Besarabya'nın Bender, Akkerman ve İsmail kazalarında yaşamaktadırlar. Sayıları 170.000'in üstündedir.

İV. ORTA ASYA TÜRK HALKLARİ

Türkmenler:

Türkmenler, çok uzun ve sert savaşlar neticesinde Rusya mahkûmu esir milletler sırasına girmiştir. Rusya'ya karşı gösterdiği celâdet ve çetin savaşlar sonunda, bu ülkede barış ve asayişi temine memur bir rus generali tarafından «imhası caiz bir halk» olarak tasvir edilmiştir. Kendisi bir buçuk milyon olan bu Türk halkının ülkesi geniş tutularak, ayrıca rus iskânına hedef olmuştur.

Karakalpaklar:

Zorbalıkla öz ana kucağı Özbekistan'dan ayrılmış, 1924 yılından itibaren muhtar bir eyalet adını almıştır. Sonraları kâh Kazakistan'a, kâh umumî Rusya'ya, bağlanmş, 1936'da ise Özbekistan sınırları içerisine alınmıştır. Sonunda muhtarlıkta karar kılınmıştır. Merkezleri Türtkül'dür. Sayıları 1933 sayımına göre 373.500 kişidir. %2 artışla 500.000'e yakındırlar.

Kırgızlar:

İşgal ettikleri vatan sahası, Tyan-şan'ın bütününü, kapsayarak, Orta Asya'nın kuzey-batı bölgesindedir. Yüzölçümü 198.700 kilometre olan bu saha, hep dağlıktır. Nüfusu ise 1959 sayımına göre 2.068.000 kişi olmuştur.

Buna rağmen istilâ ve hürriyetsizlik devri, Kırgızlar için gerçek bir açlık ve fakirlik çağı olmuştur. Sahanın tarihi, sahibinin kaderi, istiklâlseverliği yüzünden, hep çiğnenmiş, verimli topraklardan zorla atılarak, geçit vermez dağlara sürülmüşlerdir. Yerlerine sürgün ruslar ve ukraynalılar iskân edilmişlerdir. Kolonizasyon hâlâ da devam etmektedir. Kırgızların esaret devresi yüzyıllık bir devreyi içerisine almaktadır. Komünist idaresi «Rusya terkibi» ne alındığının yüzüncü yılını tes'id etmiştir.

İstilâya rağmen, Kırgız'ın zevkine doyulmayan meşhur «Manas» destanı, ecdat yadigârı Orta Asya Türklüğünün güler yüzlü çağını, durmadan terennüm etmektedir.

Özbekler:

Rusya esiri Türk illerinden en geç tutsaklığa boyun eğeni Orta Asya Türklüğünün özlü kültür yaratıcısı ve taşıyıcısı olan Özbek'lerdir. 1340 tarihine kadar Altun Ordu hükümdarı olan Özbeg hanın şahsiyetine izafeten bu kavim adını almış, 1873 yılına kadar millî devlet varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Kinesarı, Can - Hoca, Abdülmelik, Corabek, Sıddık ve Alimkul... gibi bir yığın kahramanlar idaresi altında Rusya'ya karşı dayanmış, Orta Asya'yı kanlara boyamışlardır. Nihayet her taraftan kuşatılan bu ülke: 1864 yılında Türkistan, Avliya-Ata ve Çimkent'i, 1865'de Taşkent'i, 1866'da Hocent ile Ura-tepe'yi, 1868'de Kette - Kurgan ve Buhara'yı, 1873'de Hive hanlığını kaybedince Rusya esaretine düşmüştür. Buhara ile Hive hanlığının son lağvi ise 1920 - 1924 yıllarında olmuştur.

Zengin bir millî kültüre ve edebiyata malik olan Özbekler, tarih boyunca Türk kültürüne, hatırı sayılır şahsiyetler yetiştirmiş, Türk sanatının bekçiliğini yapmışlardır. 4.000.000'i aşkın nüfusu ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti esirleri arasında yer almıştır.

Kazaklar:

Türk halklarının en kalabalıklısı olan Kazaklar, kendileri eskidenberi «Kazak» kavim adını kullandıkları halde, ruslar, bunlara «Kırgız» demiş, nihayet, «Kırgızlar» dan ayırmak için yeniden «Kırgız - Kaysak» adı takılmıştır. Bu Türk boyunun aşıp taştığı saha pek geniş olup, doğuda İrtiş ırmağı kaynaklarından başlayarak, batıda Volga ırmağının döküldüğü Hazar Denizi yakınlarına, güneyde Orta Asya'nın sabık hanlıklarına, kuzeyde İşim bozkırına ve Ural dağlarına kadar uzamaktadır.

Ulu-cüz; Orta-cüz; Kişik yahut Kiçik-cüz adı altında üç esas kola ayrılırlar. Türkistan istiklâline canbaşla katılarak, Rusya'ya karşı büyük savaşlar açmışlardır.

Umum nüfusları 6.000.000 milyon civarındadır. Bir kısmı Çin'e tâbidir.

Tacik'ler:

Sovyet idaresi tarafından, bağlı bulundukları ve şivelerini konuştukları kardeşleri Özbeklerden ayrı sayılan Tacikler, bizce Orta Asya Türklüğünün bir parçasıdır. 1939 sayımında sayıları 1.228.900 idi. %2 artışla 1.700.000 üstündedirler. Çeşitli halk boylarına ayrılmaktadırlar.

V. SİBİRYA TÜRKLERİ

Sibirya'nın türlü bölgelerinde, birbirine çok yakın ağızlar konuşan birçok Türk boyları yaşamaktadır. Bunları, bilhassa coğrafî bölge ve şive bakımından birkaç grup altında toplayabiliriz:

1. *Yakutlar:* Korkunç bir iklime malik Türk illerinin en kuzey - batı köşesinde oturan Yakut Türkleri, batıda Ölenek, Katanga ırmakları kıyılarına doğuda Aldan ve Kolima nehirlerini aşarak Ohotsk körfezine kadar uzayan sahada yaşarlar. Eyaletlerinin yüzölçümü 3,489,689 kilometredir. Sayıları ise 500.000 civarındadır. Muhtar sovyet cumhuriyetidir.

2. *Soyonlar* (= Tuva, Uryanhay): Batı Moğolistan'da otururlar.

3. *Altaylılar:* Bunları, esas Altay, kuzey Altay ve güney Altay boyları olmak üzere gruplara ayırabiliriz. Altay-Kişi, Teleüt, Tölös, Tirgeş, Ku-Kişi, Kumandı v.b. gibi birçok boyları vardır.

4. *Şorlar:* Altayın kuzey-doğusunda, Mras ve Kondoma boyunda yaşarlar.

5. *Hakaslar:* Abakan'da yaşayan Hakas ağzına bağlı boyların başlıcaları şunlardır: Sagay, Kaça, Koybal, Kızıl Beltir, Çolım.

6. *Batı Sibirya boyları:* Ob, İrtiş ve Tobol nehri boylarında yaşarlar.

Yukarıda, bir kısmının tahminî sayıları verilmiş olan Rusya içindeki Türk halklarının bugünkü umumî sayısı, dergimizin 5. sayısında da belirtildiği gibi (bk. *Türk Kültürü* sayı 5; Türklerin yaşadıkları yerler ve soylar, s. 6 - 11) 36 milyondan da az değildir.

VI. RUSYA İÇİNDEKİ ÇEŞİTLİ İSLÂM HALKLAR

Bugün Sovyet Rusya içinde, Türklerden başka da, sayıları 200 ile 250 bin arasında değişen ve türlü adlar altında zikredilen müslüman halklar mevcut olup, umumi nüfusları 750.000 - 1.000.000 civarında tahmin edilmekielir. Bunların başlıcaları: İranlılar, Araplar, Afganlılar, Tatlar, Berberiler, Belüçler, Hazarlar v.b. dir.

VII. RUSYA İÇİNDE RUS OLMAYAN DİĞER MİLLETLER

1. *Ukraynalılar:* Rus olmayan ve istiklâlleri için savaşan tutsak milletler içinde, sayı bakımından en başta gelirler; 40 milyon civarındadırlar.

2. *Beloruslar:* veya Beyaz Ruslar, sayıları 8 milyon kadardır.

3. *Doğu fin halkları:* Mordva, Mari, Udmurt, Komi boyları; sayıları takriben 3 milyon.

4. *Baltık milletleri:* a) Estler, 1,117 milyon, b) Letler, 2,4 milyon, c) Litavlar, 1,8 milyon.

5. *Almanlar:* türlü bölgelerde dağınık olarak 2 milyon kadar.

6. *Yahudiler:* dağınık olarak 2 milyonun üstünde.

7. *Gürcüler:* Güney Kafkasya'da, 2,7 milyon.

8. *Ermeniler:* Güney Kafkasya'da, 2,7 milyon.

9. *Moğollar:* Sibirya'da, 7 milyon.

10. *Mançu - Tunguzlar:* Doğu Sibirya'da.

Bunlardan başka Rusya'da, ikinci dünya savaşından sonra istilâ edilen Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Rumanya, Bulgaristan gibi, esas memleketleri Rusya'nın dışında kalan milletlere mensup azınlıklara da rastlamak mümkündür, meselâ Bulgarlar 160.000, Sırplar 4.500, Grekler 350.000, Çinli, Japon ve Koreliler 250.000 kadardır.

Sovyetler Birliğinin bugünkü umumî nüfus sayısı 200 milyonun üstünde tahmin edilse bile, bunun aşağı yukarı yarısının rus olmayan milletlerden ibaret olduğu görülür.

ESİR TÜRK ÜLKELERİNİN COĞRAFYASINA TOPLU BAKIŞ

Ord. Prof. Ahmet Ardel

Giriş :

Türk dünyasını meydana getiren geniş sahada (Kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, İdil Ural bölgesinden güneyde Himalayalara, Afgan ve İran yaylalarına; doğuda Sibirya'dan batıda Akdeniz kıyılarına ve Balkanlara kadar bir kıt'a büyüklüğünde olan topraklarda) yaşayan ve sayıları 90 milyonu aşan Türklerin yalnız üçte biri, yani 30 milyonu müstakil olup Türkiye Cumhuriyeti hududları dâhilinde yaşamakta, geri kalan üçte ikisi, yani 60 milyon kadar büyük yahut küçük gruplar hâlinde yabancı memleketlerin esareti altında bulunmaktadır. Yabancı ülkelerde yaşayan türklerin bir kısmı azınlık durumunda olmakla beraber (Balkan memleketlerinde Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'da, güney komşularımızdan Irak ve Suriye'de olduğu gibi) çok büyük kısmı kontinental bir imparatorluk durumunda olan Sovyetler Birliği ile dünyanın en kalabalık memleketi olan Çinde ve hattâ doğu komşumuz İran'ın muayyen bölgelerinde, ehemmiyetli kütleler meydana getirmektedir. Sovyetler Birliği ile Çin'de yakın zamana kadar bağımsız durumda olan Türk ülkeleri istiklâllerini kaybederek esarete düşmüşlerdir. Hemekadar bu ülkeler bahis konusu memleketlerin siyasî taksimatında müstakil eyalet ve cumhuriyetler şeklinde gösteriliyorsa da hakikatte bunların hiç biri ne siyasî, ne iktisadî ve ne de kültürel bakımdan haklara sahiptir. Bugün Afrika gibi geri kalmış memleketlerden müsteşekkil koca bir kıt'ada, İspanyol ve Portekiz sömürgeleri dışında, istiklâllerini kazanmayan hiç bir ülke kalmadığı halde, bahis konusu sömürgeler halkından çok daha medenî olan koskoca Türk âlemi hâlâ esaret hayatı yaşamakta ve bunun neden böyle olduğunu kimse de sormamaktadır. Türkiye dışında kalan Türk ülkelerinin bugünkü durumlarını bu şekilde ortaya koyduktan sonra şimdi bu ülkeleri birer birer ele alarak kısaca gözden geçirelim ve her birinin coğrafî hususiyetlerini meydana çıkarmaya çalışalım.

I. Sovyetler Birliğindeki Türk ülkelerinin bugünkü durumlarına toplu bakış : Yeryüzündeki Türklerin üçte birinden fazlası (takriben 35 milyonu) Sovyetler Birliğinde bulunmaktadır. Bunlar, inkıtasız bir suretto, Hazar de-

nizinin batı kıyılarından Orta Asya'ya, orta ve aşağı İdil-Ural bölgelerinden Pamir'lere kadar olan geniş sahayı işgâl etmektedir. Bunlardan başka Doğu Sibirya'da geniş bir saha kaplayan Yakutlar ili de vardır. Bu geniş sahayı kaplayan Türk ülkeleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği adı altındaki büyük siyasî ve iktisadî organizasyon içinde birer federal cumhuriyet yahut muhtar eyalet ve bölgelerdir. Sovyetler Birliği Anayasasına göre her federe cumhuriyet kendine göre bir federasyon olup cumhuriyetin tamamının ayrılmaz bir parçasını teşkil eden ülke ve bölgelerden başka muhtar ülke ve bölgeleri de ihtiva etmektedir. Her nekadar anayasa muvacehesinde Birliği meydana getiren federe cumhuriyet ve muhtar bölgeler, aynı hakları haiz gibi görünüyorlarsa da, bütün Birliğe hâkim olan, yine Birliğin bir üyesi olan; fakat Birlik içinde en geniş topraklara (17 milyon km^2) ve en fazla nüfusa (1959 da 117.5 milyon) sahip bulunan Sovyet Rusya'dır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde kuvvet ve kudret, devletin en yüksek organı olan Sovyet Şûrasına ait olduğundan ve bunda da ekseriyeti, her zaman, Sovyet Rusya teşkil ettiğinden (300.000 kişi bir mebus çıkarmakta ve Birliğin en büyük üyesi olan Sovyet Rusya'nın nüfusu 117.5 milyon olduğundan, Birliğin bu büyük federe cumhuriyeti daima fazla mebus çıkarmaktadır.) Birliğin idarî, siyasî, malî, iktisadî ve askerî sahadaki bütün işlerinde her zaman hâkim durumdadır. Bu vaziyet karşısında Çarlık Rusyasının yerine kaim olan Sovyetler idaresi, eskiden müstemleke mahiyetinde idare edilen ve bugün federe cumhuriyet yahut muhtar ülke gibi bir takım adlarla adlandırılan yerlere (Ruslarla meskûn olan sahaların dışında kalan sahalar) eskisinden farklı bir idare tarzı getiremez ve getirmemiştir de. Çünkü Çarlık Rusyası zamanındaki zihniyet bugün de mevcuttur. Filhakika bu memleketler dış siyasetlerinde askerlik işlerinde, dış ticarette, münakale ve muhaberede serbest olmadıkları gibi iç işlerinde de, bilhassa kültür işlerinde, müstakil değildirler. Bu hal, bilhassa, Türk ülkelerinde göze çarpmaktadır. Adı geçen ülkelerde, yerli nüfusun nisbetini azaltmak maksadıyla yapılan Rus kolonizasyonu, Çarlık Rusya devrine nazaran, daha metodik bir şekilde bugün de yapılmaktadır. Müdahale dil ve öğretim sahasında da vardır. Federe Cumhuriyetlerle muhtar ülkelerin içişlerine karışma Türk ülkelerinin dışında kalan yerlerde de görülüyor. Sovyetler Birliğindeki Türk ülkelerinin siyasî ve idarî bakımdan bugünkü durumları hakkındaki bu umumî bilgiden sonra onları daha yakından gözden geçirelim.

Azerbaycan ve Dağıstan : Kafkasya'nın etnik haritası (R. Blanchard, Asie occidentale, Paris, 1929. S. 41. Géog. Universelle Serisi Cilt VIII.) bu geniş bölgenin doğu kısmını tamamen türklerle meskûn olarak göstermektedir. İdil deltasiyle İran hududu arasında kalan ve ovalarla dağlardan müteşekkil sahada, Sovyetler Birliğine dâhil muhtelif siyasî birliklere dağıtılmış halde 6.5 milyon Türk yaşamaktadır. Bunlar kuzeyden güneye doğru, Sovyet Rusya ve buna bağlı sözde muhtar Dağıstan Cumhuriyeti ve federe

Azerbaycan'dır. Rusların Türk ülkelerine musallat oluşu 18 inci asrın ilk yarısında (1723 den itibaren) başlar ve bölgenin Çarlık Rusyası tarafından nihaî istilâsı 19 uncu asrın ortasına kadar devam eder. Bu zaman zarfında türklerle ruslar arasında Azerbaycan ve Dağıstan'da çok kanlı savaşlar olmuş, bu ülkelerde yaşayan türkler vatanlarının topraklarını adım adım, karış karış müdafaa etmişlerdir. Çarlık Rusyasının Azerbaycan'ı istilâ ve ilhakı 1844 de, Dağıstan'ı ilhakı ise 1864 de olmuştur. Her iki ülkenin de ilhakı zorla, askerî işgâlle olduğundan bu ülkelerde yaşıyanların hürriyetleri ellerinden alınmıştır. Bunlar esir ülkelerdir. 1917 de Rus ihtilâlini müteakip Azerbaycanda başlıyan istiklâl mücadelesi hareketi neticesinde bu memleket istiklâline kavuşmuş (28 Mayıs 1918), fakat Azerbaycan Cumhuriyetinin ömrü maalesef pek kısa sürmüş (23 ay), bu müstakil ve hür devlet 27 Nisan 1920 de başında Sovyet Rusya'nın bulunduğu, Sovyetler Birliği içinde federe bir cumhuriyet hâline getirilmiştir.

Hâlen siyasî bakımdan bir federe cumhuriyet olan Azerbaycan, Kafkasya'nın güneydoğusunda İran Azerbaycan'ı ile Hazar denizi arasında yer almaktadır. Kuzey komşusu yine bir Türk ülkesi olan Dağıstan'dır. Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.000 km^2 ve nüfusu da 4.500.000 dir. Memleketin batı ve kuzey kısımları hariç geri kalan yerler alçak yaylalar, tepeler ve bilhassa ovalardan müteşekkildir. Güney Kafkasya'nın en geniş ovası olan aşağı Kura-Aras taban seviyesi ovası bu memleket içinde bulunmaktadır. Hazar kıyıları, umumiyetle, alçak olup tabiî liman bakımından fakir ve yerleşmeye az elverişlidir. Burada mühim bir çıkıntı meydana getiren Apeşeron yarımadası Kafkasyanın en zengin petrol sahasını ihtiva etmektedir. Yarımadanın göze çarpan manzarası her tarafta açılmış olan petrol kuyuları ve bunların üstünde yükselen kulelerdir. Yarı kum, yarı tuzlu topraklarla kaplı gri renkteki çöl, Kafkasya'nın en ehemmiyetli endüstri merkezidir. Petrol, yarımadanın doğusundaki adalarda da çıkarılmaktadır. Elde edilen petrol 1872 de 25.000 ton iken istihsal 1913 de 7.500.000 tonu bulmuştur. İhtilâl yıllarında ve onu takip eden senelerde bir azalıştan sonra (1920 de 2.800.000 ton) tekrar hızla artarak 1940 da 22.000.000 tonu bulmuş, fakat sonradan azalarak 1958 de 16.500.000 tona düşmüştür. İstihsal miktarını ayarlayan Sovyet Rusya'dır. Azerbaycan'da petrol Bakû havalisinden başka, Ova'da, Kura'nın ağız kısmında, Naftkale'de elde edilmektedir. Petrolün yanı başında çok miktarda tabiî gaz da elde edilmektedir. 1958 de elde edilen tabiî gaz miktarı 4,5 milyar metreküptür.

Azerbaycan'ın beşerî ve ekonomik hayatı şöyle hülâsa edilebilir: 4,5 milyon (M. Sadık Aran'a göre 5.3 milyon) nüfusa sahip olan Azerbaycan Kafkasya'nın en kalabalık memleketidir; km^2 ye düşen nüfus miktarı 53 kişidir. Şehirlerde oturan nüfusla köylerde oturan nüfus aşağı yukarı birbirine eşittir. Ahalinin kahir ekseriyetini (% 80 den fazlasını) Azerbaycan Türkleri teşkil etmektedir. Halk, umumiyetle, yerleşik olup şehir, kasaba ve köy-

lerde oturur. Azerbaycan'ın en büyük şehri ve aynı zamanda başşehri Bakû'dur. Modern ve endüstriyel bir şehir olan Bakû, bir asırdan daha kısa bir zaman zarfında, büyük bir gelişme göstermiştir. Şöyle ki şehrin nüfusu 1879 da 15.000 iken 1926 da 446.000 e yükselmiş ve 1959 da 968.000 i bulmuştur. Bu gün Bakûnun nüfusu 1 milyonu aşmış bulunmaktadır. Buna göre Bakû, İstanbul'dan sonra Türk âleminin ikinci büyük şehridir. Bundan sonra mühim şehir olarak Gence gelmektedir.

Azerbaycan, esas itibariyle bir ziraat ve hayvancılık memleketidir. Bunun yanında bir geçim kaynağı olarak balıkçılık da zikredilebilir. Kur'a nehrinin Hazar denizine cıvar olan aşağı mecrası, bilhassa ilkbaharda, balık itibariyle çok zengindir. Mevsiminde Mersin balığı, Som balığı... Hazar denizinden nehrin aşağı mecrasına doğru ilerler. Ağızdan 40 km kadar mesafede bulunan Salyani'de çok miktarda havyar elde edilir. Azerbaycan ayrıca mühim yeraltı servetlerine de sahiptir. Petrol, Bakû bölgesinde mühim bir endüstrinin doğmasına sebep olmuştur. Fakat Azerbaycan'ın bu ehemmiyetli yeraltı servetinden, maalesef, onun sahibi olanlar değil de müstevliler faydalanmaktadır. Onun için petrol müştaklariyle bunların doğurduğu büyük endüstriden yerli halk hiçbir fayda sağlıyamamaktadır. Toprak mahsullerine gelince; bunların başında pamuk gelmektedir. Kura ovası hem kuru topraklar üzerinde yapılan pamuk ziraatine hem de Mısır cinsi sulamaya dayanan pamuk ziraatine çok elverişlidir. Kura nehri üzerinde Mingeşuar'da kurulan hidro-elektrik santrali, nehrin akışını tanzim ettiği gibi 1955 senesinden beri de sulamaya ihtiyaç gösteren sahalara su temin etmektedir. Bu suretle sulanan arazî 1,5 milyon hektarı bulmaktadır. Bu büyük hidro-elektrik santralinin enerji istihsali 2 milyar kilovat saattır.

Azerbaycan'da yetişen iyi cins pamuk, Orta Asya Türk ülkelerinde olduğu gibi Sovyet Rusya tekstil endüstrisinin hammaddesi olmak üzere Rusya'ya gönderilmektedir.

İran Azerbaycan'ı : Azerbaycan'ın güneyinde Türk nüfusu kesilmeksizin ve yaşayış tarzında esaslı bir değişiklik olmaksızın devam etmektedir. İran Azerbaycan'ı denilen bu bölge tamamen türklerle meskûndur. Burası Doğu Anadolu gibi etrafı yüksek dağlarla çevrilmiş havzalardan müteşekkil bir sahadır. Dağlar fazla yağışlıdır; aralarında bulunan havzalar ise az yağışlı step sahalarıdır. Burada yaşayan türklerin sayısı 5 milyon kadar olup hepsi yerleşik hayat tarzına sahiptir. İran Azerbaycan'ı, hububat istihsali bakımından, İran'ın ikinci büyük bölgesidir. Ziraatın yanında hayvancılık da vardır. Bölgenin en mühim şehri Tebriz olup nüfusu 650.000 dir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Sovyet Rusya federe cumhuriyetine bağlı sözde muhtar bir cumhuriyet olan Dağıstan, Hazar denizinin batı kenarında, Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan ve umumiyetle dağlık araziden müteşekkil bulunan bir Türk ülkesidir. Dağlık bölgenin kuzeyinde bulunan Terek deltası ve bunun kuzeybatısındaki Nogay stepleri Da-

ğıstan'ın siyasî hudutları içine girmektedir. Nüfusu 1 milyon kadar olup türklerden müteşekkildir. Başlıca şehirleri Hazar kıyısında *Mahaçkale*, *Derbent* ve *İzberbaş* ile içeride, dağla ovanın temas sahasında, *Kasavyurt* ve bunun kuzeyinde, delta sahasında, *Kızılyurt'tur*. Dağıstan da, güney komşusu gibi, esas itibariyle bir ziraat ve hayvancılık memleketidir. Pamuk ziraati ehemmiyetlidir.

Orta İdil-Ural bölgesindeki Türk ülkeleri : Kuzeydoğu Kafkasya ile İdil-Ural bölgesinde yaşayan türkler, güneyden kuzeye doğru şöyle sıralanmaktadır : Kafkasya'nın kuzeyindeki steplerle aşağı İdil bölgesinde yaşayan Türklerin sayısı 1 milyon kadar tahmin edilmektedir. Orta İdil havzasına tekabül eden Kazan bölgesinde yaşayan türkler 3 milyon kadardır. Bu bölgenin başlıca merkezi Kazan şehri olup nüfusu 700.000 kadardır. Kazan bölgesinin güneybatısında yer alan *Çuvaşistan*'da 2 milyon Türk yaşamaktadır. Bundan başka Kazan bölgesiyle Güney Urallar arasında buunan ve petrol bakımından hâlen Sovyetler Birliği'nin en fazla üzerinde durduğu bir bölge olan *Başkırdistan*'da takriben 3.5 milyon Türk bulunmaktadır. Buranın başlıca merkezi Ufa şehridir; nüfusu 1959 istatistiklerine göre 546.000 dir. Çuvaşistan, Başkırdistan ve Tataristan, Sovyet Rusya federe cumhuriyetine bağlı, sözde muhtar cumhuriyetlerdir.

Orta Asya'daki Türk ülkeleri : Moğoliston hariç, Orta Asya'nın geri kalan kısmını ihtiva eden Türkistan (doğu ve batı kısımlariyle birlikte) takriben 5.828.000 km^2 genişliğinde, yarı kıt'a mahiyetinde geniş bir ülke olup bu sahada 30 milyon kadar Türk yaşamaktadır. Bunun 10 milyon kadarı Çinlilerin işgali altındaki Doğu Türkistan'da, geri kalan 20 milyonu da Sovyetler Birliği içinde bulunan Batı Türkistan'dadır. Bir yarı kıt'a durumunda olan bu geniş topraklarda yüzey şekilleri bakımından bir birlik yoksa da dağlık bölgeler hariç, her tarafta birbirine benzeyen kurak iklim sahaları vardır. Filhakika Orta Asya bir ucundan öteki ucuna çöl ve steplerle kaplı bir ülkedir. Hayat tarzları da, birbirine benzeyen muhitlerle alâkalı olarak her tarafta aynı gibidir : yani dağların eteklerindeki vahalarda ve nehir boylarında sulamaya dayanan ziraatın hâkim olduğu yerleşik hayat tarzı, dağlarda ve otluk step sahalarında hayat tarzı. Nüfus, yerleşik hayat tarzının hüküm sürdüğü sahalarda sık, buna mukabil hayvancılık yapılan dağlık ve step sahalarında seyrektir. Orta Asya'yı verevine kesen dağlık bölge Türkistan'ı, coğrafî ünite olarak, iki büyük parçaya ayırmaktadır : *Batı Türkistan, Doğu Türkistan.*

Batı Türkistan : Kuzeyde Altay dağlarından, güneyde Pamir dağlık kütlesine kadar kuzeybatı-güneydoğu, doğu-batı ve güneybatı-kuzeydoğu istikametlerinde uzanan yüksek dağlar Doğu Türkistan'ı, bunun batısında kalan kısmından ayırmaktadır. Bu kısım batı Türkistan'dır.

Eski bir medeniyet sahası olan Türkistan, tarihi boyunca, çok karışık tekâmül safhaları geçirerek bugünkü hâline gelmiştir. Batıdan ve kuzeyba-

tıdan gelen Rus istilâsı, Sibirya'da olduğu gibi, kolayca ilerliyememiştir. Bunun sebepleri tabiat şartları (çöl ve steplerden müteşekkil Türkistan harekâta daha az elverişli bir sahadır) olduğu kadar Türkistan'daki Türk ve müslüman devletlerin idarî ve askerî bakımdan daha iyi organize edilmiş devletler olması, buna mukabil Sibirya halkının küçük kabileler halinde bulunuşları olmuştur. Ruslar Türkistan'ı parça parça işgâl etmişlerdir. Kazakistan'ın istilâsı 19 uncu asrın ortasına doğru (1846) sona ermiş ve kısa bir zaman sonra Ruslar Siri Deryanın aşağı kısmını işgâl etmişlerdir (1847 - 1853). Özbekistan'ın ilhakı biraz gecikerek, 1875 - 1880 seneleri arasında olmuştur. O zaman Çarlık Rusyasının birer sömürgesi (Rus fabrikalarına hammadde, bilhassa pamuk, temin eden yerler ve mamûl maddelerin satıldığı pazarlar) olan bu Türk ülkeleri bugün, görünüşde, muhtar birer federe cumhuriyet olmakla beraber hakikatta Sovyet Rusya'nın sömürdüğü sahalardır. Eskiden olduğu gibi bugün de kazaklar, özbekler, kırgızlar ve türkmenler topraklarının yeraltı ve yerüstü servetlerine sahip değillerdir.

Doğu ve güneyde yüksek dağlarla, kuzeyde alçak yaylalarla, batıda Hazar denizi ile çerçevelenmiş olan bu geniş saha takriben 4 milyon km^2 büyüklüğündedir. Batı Türkistan, Türk boylarının ekseriyet teşkil ettikleri bölümlere göre, ele alarak inceleyeceğiz.

Kazakistan : Batıda İdil ağzından, doğuda Altaylara, kuzeyde Batı Sibirya'dan, güneyde Türkmenistan ve Kırgızistan'a kadar geniş bir sahada (yüzölçümü 2.853.000 km^2) yayılan Kazakistan her şeyden evvel mükemmel bir step memleketi olup hayvancılığa fevkalâde elverişlidir. Bununla beraber geniş ölçüde ziraat de yapılmaktadır. Filhakika kuzeydeki step ve kara topraklar sahasında buğday ziraati; güneyde dağların eteğindeki sahada sulamaya dayanan ziraat mevcuttur. Kazakistan'da yeraltı servetinin ehemmiyetli oluşu dolayısiyle endüstri de gelişmiştir. Kazakistan'ın başşehri Alma Ata olup nüfusu yarım milyon civarındadır. Bu geniş topraklar boş denecek derecede az nüfusludur. Hâlen Kazakistan'ın nüfusu 12 milyon kadar olup km^2 ye 4 kişi düşmektedir. Nüfusun 8 milyonu Türk, geri kalan 4 milyonu, esas kısmını rusların teşkil ettiği slavlardır.

Sınırlarını yukarıda çizdiğimiz Kazakistan, esas itibariyle, Kazak Türkleri ile meskûndur. Ancak, Kazaklar, Kazakistan'ın doğusunda bu hududu aşarak Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusuna yayılmışlardır. Kazakistan hâlen, Sovyetler Birliğine bağlı federe bir cumhuriyettir.

Kırgızistan : Kırgızların yaşadıkları Kırgızistan'ın yüzölçümü 200.000 km^2, nüfusu da 2.300.000 dir. Bu saha, Tanrı dağlarının kuzeybatı kısımları ile Aladağlarına tekabül etmektedir. Fakat Kırgızlar bu hudutların dışına taşarak Tarım havzasını batıdan çerçeveleyen dağlık sahaya da yayılmışlardır. Esas geçim kaynakları hayvancılıktır. Kırgızistan'ın başşehri Pişpek olup nüfusu 250.000 civarındadır.

Tacikistan : Kuzeyde Özbekistan, güneyde Afganistan, doğuda Doğu

Türkistan ve batıda Türkmenistan'la çerçevelenmiş olan Tacikistan'ın yüzölçümü 150.000 km², nüfusu da 1.500.000 olup, memleket, hemen kâmilen, dağlık arazîden müteşekkildir. Türkler Tacikistan'da başlıca iki sahada yaygındırlar: Kuzeydoğu ve doğuda Kırgızlar, kuzeyde ve batıda Özbekler.

Özbekistan: Kuzeyde ve kuzeydoğuda Kazakistan, doğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyde Afganistan ve batıda Türkmenistan ile çevrilmiş bulunan Özbekistan'ın yüzölçümü 400.000 km², nüfusu da 7.300.000 dir. Bu Türk ülkesi, arazisine nazaran, Türkistan'ın en kalabalık sahasıdır. Zira Fergana, Taşkent, Buhara ve Semerkant vahaları gibi Türkistan'ın en münbit yerleri burada bulunmaktadır.

Bütün Orta Asya dağlarında olduğu gibi Özbekistan'ın dağlık bölgelerinde de hayvancılığa dayanan bir hayat tarzı vardır. Bu dağlar arasında kalan havzalar, her tarafta olduğu gibi burada da, sulamaya dayanan ziraat sahalarıdır. 300 km. uzunluğunda ve 100 km genişliğinde olan büyük Fergana havzası (22.000 km²) Orta Asyanın hayatî önemi çok büyük olan havzalarından biridir. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan bu havzada pamuk tarlaları, bahçeler ve bağlar inkıtasız geniş bir şerit meydana getirirler. Kâmilen Özbeklerle meskûn olan havzada, Özbekistan'ın mühim şehirleri yer alır. Bunların başlıcaları Andican (150.000), Namangan (125.000), Kokand (105.000), Fergana (80.000), Mergalan (68.000) dir. Bu şehirlerde su kuvvetinden elde edilen elektrik enerjisi ile çeşitli sanayi meydana gelmiştir.

Fergana'dan biraz küçük olan Taşkent vahasında Taşkent şehri bulunmaktadır ki bu merkez, Türk âleminin İstanbul ve Bakû'dan sonra üçüncü büyük şehridir. (Nüfusu 1 milyondan biraz fazla). Ziraî ve iktisadî bakımdan mühim bir merkez olan Semerkant vahasının başlıca şehri Semerkant olup nüfusu 250.000 kadardır. Özbekistan, iklim ve toprak şartları bakımından, pamuğun yetişmesine çok müsaittir. Buradan elde edilen pamuk Sovyetler Birliği yıllık pamuk istihsalinin % 80 ini teşkil etmektedir (1.500.000 ton). Özbekistan, Sovyetler Birliğine bağlı federe bir cumhuriyettir.

Türkmenistan: Kuzeyde Kazakistan, güneyde İran ve Afganistan, batıda Hazar denizi ve Özbekistan'la hudutları bulunan Türkmenistan'ın yüzölçümü 500.000 km², nüfusu da 1.500.000 dir. Burada Türkmenler otururlar. Arazinin büyük bir kısmı çöldür. (Karakum çölü). Çöl güney kenarına doğru, yerini stepe bırakır. Türkmenistan'ın güney kısmı kuzey kısmından çok farklıdır. Kopet dağının eteği, Tecen ve Murgap vâdileri Türkmenistan'ın en verimli sahalarıdır. Ziraat için çok verimli lös topraklarının yaygın olduğu bu sahada çok eskiden beri sulamaya dayanan bir vaha ziraati mevcuttur. Türkmenistan'ın merkezi olan Aşkaabat (nüfusu 200.000 kadar) ve Merv, bölgenin en mühim merkezleridir. Türkmenistan, Sovyetler Birliğine dâhil federe bir cumhuriyettir.

Doğu Türkistan: Hâlen Çinlilerin işgali altında bulunan bu geniş Türk ülkesi (yüzölçümü 1.828.000 km², nüfusu 8 milyon kadar) kuzeyde Altay dağ-

ları ile güneyde Altın dağları arasında geniş bir sahada yayılmaktadır. Doğu Türkistan, kuzeyden güneye doğru Altay dağlarının güney eteklerini Tarbagatay'ın doğu kısmını Çungarya havzasını, Tanrı dağlarını ve Tarım havzasını ihtiva etmektedir. Doğu Türkistan'da yerleşik hayat tarzı eskiden beri mevcut olup kasaba ve şehirlerin sayısı çoktur. Başlıca şehirler, Doğu Türkistan'ın başşehri olan Urumçi (1958 de nüfusu 100.000), Yarkent, Kaşgar, Hotand ve Aksu'dur. Bu şehirler, çıplak Taklamakan çölünün etrafında bir kolyenin kıymetli taşları gibi sıralanmışdır.

Doğu Türkistan'da hayat, Batı Türkistan'da olduğu gibi, esas itibariyle ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ziraat, bilhassa, Tarım havzasının kenarında gelişmiştir. Burada eskiden beri sulamaya dayanan bir ziraat hayatı vardır. Kuzeyde Altay ve Tanrı dağları arasında yer alan geniş Çungarya havzası ise, hayat tarzı bakımından, Tarım havzasından farklıdır. Burası daha yağışlı bir saha olduğundan hayvancılığa çok elverişlidir.

Çungarya'yı kuzeyden çeviren Altay dağlarında yaşayan türklerin geçimini hayvancılık sağlar. Bölgenin yeraltı zenginlikleri de oldukça ehemmiyetlidir. Doğu Türkistan maden bakımından, bilhassa petrol bakımından, çok zengindir. Son on yıl içinde Çinliler burada 1000 den fazla büyük ve modern fabrika kurmuşlardır.

Yakutlar ili yahut Yakutistan : Sibirya'nın kuzeydoğusunda kuzeyde Kuzey Buz Denizi ile güneyde Yablonoi dağları arasında çok geniş bir sahada (3 milyon km^2) yayılan Yakutistan'da sayıları yarım milyonu bulan Yakut'lar yaşamaktadır. Bu geniş ülkenin Kuzey Buz Denizine civar olan kısımları tundralarla kaplıdır. Memleketin geri kalan kısmı ormanlarla örtülüdür. Yakutlar geçimlerini avcılıktan, balıkçılıktan, hayvan beslemeden ve müsait sahalarda da ziraatten sağlamaktadırlar. Yakutistan'ın başlıca şehirleri Yakut, Verkoyansk ve Kolima'dır. Yakutistan, Sovyetler Birliğine bağlı, Sovyet Rusya Federe Cumhuriyeti içinde muhtar bir cumhuriyettir.

KIBRISLI TÜRKLERİN HÜRRİYET SAVAŞI

H. Fikret ALASYA

Bugün bir ölüm - kalım dâvası içinde bulunan Kıbrıs Türklerinin hürriyet savaşını 3 bölümde incelemek mümkündür:

I. Osmanlılar devrinde.

II. İngilizler devrinde.

III. Kıbrıs Cumhuriyeti devrinde.

I. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Kıbrıslı Türkler, Ada'nın hâkimi olarak kendi anavatanlarında tam anlamı ile hür ve bağımsız bir hayat sürmekte idiler. Kıbrıs Ortodoks Kilisesine verilmiş bulunan büyük imtiyazlar sayesinde her ne kadar Rumlar teşkilâtlanmış ve kuvvetlenmiş iseler de, Türkler üzerinde hiçbir suretle baskı yapacak durumda değillerdi.

Ancak XVIII. yüzyıldan sonra, Avrupa'da milliyet cereyanlarının gelişmesi sonucu, Kıbrıs'ta bulunan hıristiyan halk arasına gönderilen casusların, misyonerlerin ve kilisenin teşviki ile yerli hıristiyan halk, Türklere karşı yukarıdan bakmağa ve Kıbrıslı Türkleri kendi memleketlerinde baskı altında tutmağa gayret sarfetmeğe başladılar. Osmanlı İmparatorluğunda idarî bozuklukların başladığı bu sıralarda Kıbrıs idaresine kilise hâkim olma pozunda bulunmakta ve muvafakat etmediği bir kimsenin Ada'ya muhassıl veya müsellim olmasına imkân bulunmamakta idi. Bundan başka kilisenin ve tercümanın tensip etmediği vergi konamaz ve toplanmazdı. Bu durum hıristiyan halkın, Adanın sahibi olan Türk halkına tahakkümü haline yöneltmek istidadını gösteriyordu. Rumların çıkardıkları bir isyanın sonucunda yapılan hasar için konulmuş bulunan tazminatın 1/3'ünün Türkler tarafından ödenmesine karar verdirecek kadar idareye baskı yapan Rumların hareketi, Türkleri isyana sevketti (1765). İsyan güçlükle bastırıldı. Bu isyan Türklerin kendi memleketlerinde Rumların hâkimiyeti altına girmemek ve entrikalarına kurban olmamak için giriştikleri bir hürriyet hareketi idi.

Fakat kilise sürekli olarak Kıbrıs'ta âsayişsizlik yaratmakta, Rum halkı idareye karşı tahrik etmekte, kendi kesesini doldurmak için topladığı paraları, Sultan adına topluyormuş gibi göstermekte idi. Bütün gayeleri Kıbrıs'ın idaresini ellerine geçirmekti.

Osmanlı İmparatorluğunu yıkmayı ve ülkesini taksim etmeyi gaye edinen sömürgeci devletler bu iç hareketleri teşvik etmekle kalmıyor, aynı zamanda destekliyorlardı. Böylece Kıbrıs, hem içten hem de dıştan yıkıcı tazyik altında bulunuyordu. Bunlar tesirini göstermekte gecikmedi. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi 1821 yılında bütün Ada'ya şâmil bir isyanı, İstanbul'dakine paralel olarak organize etti. Fakat Kıbrıs muhassılı bulunan Küçük Mehmed Gibrianos'un bu tertibini vaktinde haber almış ve isyan emrini köylere götürmek üzere bulunan papazları yakalatarak isyan tertipçilerini mahkemeye sevk ederek, suçlarının sâbit olması neticesinde idam ettirmişti. Böylece Kıbrıslı Türkler Rumların idaresine düşerek hürriyetlerini kaybetmekten kurtulmuşlardı.

Lâkin kilise, özellikle, Yunanistan'ın istiklâline kavuşmasından sonra, bir türlü isyan hareketlerinden vazgeçmedi. Çeşitli tarihlerde isyanlar çıkarttı. Türkler bu tertiplere karşı devamlı olarak mücadele etti ve Türk toprağında Rumların hâkimiyeti altına girmemek için canını verdi. Böylece 1878 yılına kadar gelindi.

II. İngilizler devrinde:

1878 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Berlin anılaşması ile Türkiye «hukuk-ı şâhâneye halel gelmemek şartile» Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamıştır. Türkler bu suretle, aslında Türk Ülkesi olan, fakat İngilizlere kiralanmış bulunan Kıbrıs'ta istiklâllerinden yoksun olarak hürriyetlerini devam ettirmek mevkiinde kalmışlardı. Çünkü İngilizlerin Kıbrıs'ı muvakkaten işgal ettikleri 12 Temmuz 1878 günü Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu bir nutuk vererek Ada'nın Yunanistan'a ilhakı için İngilizlerin yardım edeceğine inandığını bildirdi.

Görülüyor ki Rumlar, daha İngilizlerin kiracı olarak Ada'ya ayak bastıkları gün, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını talep ettiler. Böyle bir talep Kıbrıs'taki Türk halkının iki kuvvete karşı hürriyet mücadelesinde bulunmak zorunda kaldığını göstermektedir. Bu iki kuvvet ise:

A — İngilizler,

B — Rumlar'dır.

A — İngilizler'e karşı:

Kıbrıs'ı geçici olarak kiralayan İngilizler ilk olarak bir reorganizasyon yapmak suretiyle memurları tensikata tâbi tuttular. Bu, görünüşte idarî bir tasarruftu, fakat hakikatte Türklerin Ada'nın idaresi üzerindeki hâkimiyetini sona erdirmek ve Türk nüfusu Kıbrıs'tan uzaklaştırmak gayesini güdüyordu. Türkler bu durumu anladıkları için mümkün olduğu kadar Ada'da tutunmağa çalıştılar. Ellerinde bulunan arazi ile hayatlarını idame ettirmek yolunu tuttular. Ancak mâli kaynaklarının gittikçe tükenmesi neticesinde ellerindeki araziyi de satmak zorunda kalmışlardı.

Bu mâli ve iktisadî baskının yanında ve daha önemli olarak mânevî baskı Türkleri meşgul ediyordu. İlkokulların idaresinden sorumlu olan mahallî İngiliz hükûmeti, okulların müfredat programlarına müdahale etmeğe ve müfettişleri vasıtası ile tedrisatı kontrol etmeğe başladı. Türk halkını kendi arzu ve isteğine boyun eğecek bir karakterde yetiştirmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Fakat Türk halkı bunlara gücünün yettiği kadar mukavemet ederek, Anavatan'a bağlılığını mümkün olduğu kadar kuvvetli olarak devam ettirdi.

Birinci Dünya Savaşının başında 5 Kasım 1914'te İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun Almanlar yanında savaşa katılması dolayısiyle, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak İngiltere'ye ilhak edince, Kıbrıs'taki türklerin durumu daha da zorlaştı. Kıbrıs'ta bulunan türkler, bir taraftan Anavatanla irtibatlarını devam ettirmek için faaliyete geçmişler, diğer taraftan da sömürge idaresi tarafından baskı altında tutulmuşlardır. İleri gelen bazı Türkler İngiliz aleyhtarı damgası ile kalebent edilmişlerdi.

Bu arada İngiltere yanında savaşa girmesine karşılık, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini teklif etmesi, Türkleri bir kat daha zor duruma soktu. Gerçi Yunanistan savaşa girmemiş ve bu teklif de otomatik olarak hükümsüz kalmış ise de Rumlar bundan cesaret aldılar. Ada'nın Yunanistan'a ilhakı için faaliyetlerini geliştirdiler ve Türklerin elinde kalan araziyi almak suretiyle Kıbrıs'tan uzaklaştırmaya çalıştılar.

Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşından, kazanmış olduğu Çanakkale v.s. zaferlere rağmen, müttefikleri ile mağlûp çıkması ve Sevr Muahedesi neticesinde Türkiye'nin galip devletler tarafından işgal edilmesi sırasında, Kıbrıs'taki Türkler çok büyük bir baskı altında kaldı. Yunanlıların, büyük devletlerin himayesi ve desteği ile Anadolu'da geçici başarılar elde ettiği günlerde, bir taraftan İngilizlerin diğer taraftan Rumların çeşitli baskı ve hakaretlerine maruz kaldı. Bütün bunlara rağmen Kıbrıs Türk halkı millî şuurdan ve anavatana bağlılıktan hiç bir şey kaybetmedi. Tam aksine bu baskı onun ruhunda muazzam bir milliyetçilik ve vatanseverlik şuurunun doğmasına ve millî varlığı ile birlikte millî kültürünü de muhafaza etmek mücadelesine girmesine âmil oldu.

Türk İstiklâl Savaşının kazanılmasından sonra Atatürk tarafından girişilmiş bulunan bütün inkılâpların, İngilizlerin baskısına rağmen, Kıbrıslı Türkler tarafından, hiçbir kanuni mecburiyet olmaksızın, kabul ve tatbik edilmesi keyfiyeti ancak bu millî şuur ve Anavatan'a sonsuz bağlılık ile izah edilebilir.

Lozan Andlaşmasından sonra, Türkiye Hükûmetinin o zamanki politikasına uygun olarak, birçok köylerin Türk halkı toplu bir halde Anavatan'a göç etti. Savaştan çıkmış bulunan Anavatanın insan gücüne olan ihtiyacını karşılamaya çalıştı. Bugün Anamur, Silifke, Antalya, Mersin, v.s. yerlerde bulunan Kıbrıs asıllı Türkler işte Kıbrıs'tan göç etmiş bulunan kimselerdir.

Lozan Muahedesi Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakını hukuken tanıyınca Kıbrıslı Türkler, mahallî İngiliz idaresinin daha sistemli baskısına maruz kaldı. Türk okulları gittikçe artan bir kontrol ve teftişe tâbi tutuldu. Okullardaki Türkiye haritaları üzerindeki Türk bayrağının ve Atatürk resminin kapatılması veya kesilmesi hakkında okullara resmî genelgeler gönderilecek kadar ileri gidildi.

Bundan başka Kıbrıs Türklerine milliyetlerini unuttturmak için ortaokulların ve liselerin başlarına İngiliz müdürler getirildi ve Türk okullarına islâm adı takılmaya başlandı. Kıbrıs İslâm Lisesi gibi. Gayeleri anavatanla olan milliyet bağlarını kesmek ve bir Kıbrıs milleti yaratmaktı. Millî bayramlarda okullar tatil edilmiyordu. Bu hareketi protesto etmek için okullara gelmeyen öğrenciler tardediliyordu. Öğretmenlere Türk milliyetçiliğini telkin etmemeleri kesinlikle emredildi. Fakat Kıbrıs Türkü, büyük Namık Kemal'in Kıbrıs'ta estirdiği hürriyet havasının ve,

Ne mümkün zulm ile, bidâd ile imha-yı hürriyyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten

beytinin ilhamı ile bütün tazyiklere sadece istihza ile gülmesini ve millet yolunda azimle yürümesini bildi. Kıbrıs Türkü, büyük şairimizin dediği gibi:

Doğacaktır sana va'd ettiği günler Hakkın
Kimbilir belki yarın, belki yarından da yakın...

Doğacak günlerin ümidini hiçbir zaman gönlünden çıkarmadı ve mücadelesine bu inançla yılmadan devam etti.

B — Rumlara karşı:

İngiliz idaresinin son yıllarında 1931'de çıkan isyanda Kıbrıslı Rumlar, ENOSİS diye bağırırlarken Türkler de «ya statüko muhafaza edilir, ya da Kıbrıs Türkiye'ye ilhak edilir» parolasını ileri sürdüler.

1 Nisan 1955'de başlayan Rum EOKA tethiş harekâtı karşısında da Türkler aynı esaslar dahilinde Türkiye'ye ilhak parolasına bağlı kaldılar. Tethişçilerin Adayı kana boyaması karşısında Türkler de nefis müdafaası için teşkilâtlanıp mücadeleye hazırlandılar. Ancak hiçbir zaman Türkler mütecaviz duruma geçmediler. Kendilerine vâki olan insafsız ve yüz kızartıcı hücumları ise atalarına lâyık evlâtlar olarak şiddetle püskürttüler, kan döktüler, can verdiler ve Kıbrıs'ta Türk Cemaatının esir edilemiyeceğini dünya kamu oyuna isbat ettiler. İşte bu çetin mücadelenin sonucunda Zürich ve Londra Andlaşmaları ile Kıbrıs müstakil bir Cumhuriyet olarak 15/16 Ağustos 1960 yılında tarih sahnesine çıktı.

III. Kıbrıs Cumhuriyeti Devrinde:

Kıbrıs Cumhuriyeti Zürich Andlaşmalarına ve Kıbrıs Anayasasına göre, Kıbrıs Türk ve Rum cemaatlarının eşit haklara sahip ve nisbî temsil sistemi

esasına göre kurulmuş bir Cumhuriyettir. Diğer bir tâbirle Kıbrıs'ta Türkler Rumların hegemonyasına terk edilmiş bir azınlık değildir. Mevcut kanunlar muvacehesinde eşit haklara sahip birer cemaattır. Çünkü bu hürriyetlerini kan dökerek ve can vererek elde etmiştir.

Ancak Kıbrıs Cumhuriyetini Yunanistan'a ilhak için bir merhale sayan Kıbrıs'ın Rum idarecileri Türkleri bertaraf etmek ve Ada'yı, Girit gibi bir olupbittiye getirip Yunanistan'a bağlamayı hedef ittihaz ettiler. Bu gayelerini başta Başpiskopos Makarios olmak üzere sorumlu devlet adamları alenen söylemekte hiç bir sakınca görmediler. Nihayet Anayasanın çalışmadığını ve tâdil edilmesi gerektiğini ileri sürdüler ve bunu resmen garantör devlet olarak Türkiye'ye de teklif ettiler. Türkiye bu teklifi reddedince 21 Aralık 1963'te başlayan müessif olaylar 24/25 Aralık 1963'te Kıbrıs Türklerini imha harekâtına müncer oldu. Türkleri 8 saatte imha edeceklerini farz ederek plânlarını hazırlayan kızıl katiller, karşılarında Sakaryalarda ve Dumlupınarlarda dünyaya kahramanlık örneği veren ve tarihte parlak destanlar yazanların torunlarını aynı ruh, aynı kahramanlık ve aynı şecaatla savaşırken bulunca, bu ham hayallerinin kâbusu ile uyandılar, bu defa cephede döğüşenleri bırakıp banyoda saklanan silâhsız ve müdafasız kadınları ve çocukları, hasta ve yatalak ihtiyarları alçakça ve kahbece öldürmek gibi Ortaçağ cinayetlerini aratacak kadar insanlığın yüzünü kızartacak cinayetleri işlemeye başladılar. Hâdiseler birbirini kovaladı. Limasol, Baf, Gaziveren, Mansura, Erenköy ve nihayet St. Hilarion savaşları. Bu savaşlarda Kıbrıslı Türk mücahidi bazukaya, buldozerden bozma tanka ve makineli tüfeğe karşı av tüfeği ve iman dolu göğsü ile karşı koydu. Tarihte her zaman Türk Milleti üstün sayıda ordulara ve üstün kalitede silâhlara karşı zafer kazanmıştır. Kıbrıs'taki Türk evlâdları da bundan başka türlü olamazdı. Olmadı da. Altı aydan beri giriştiği bu istiklâl savaşında son nefes ve son kurşuna kadar devam edecek ve insanlık için tarihe bir ibret sayfası yazacaktır.

Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır
Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır

diyen şairimizin ruhu şad olsun. Kıbrıs Türk mücahidi ve Türk halkı Kıbrıs'ı bir kere daha vatan yapmak için kanını dökmekte ve canını vermektedir. Kıbrıs'ı Türkten ayırmağa kimsenin gücü yetmiyecektir. Büyük Atatürk'ümüzün parolası «Ya istiklâl ya ölüm, Şerefsiz yaşamaktansa ölmek evlâdır.» Bu parola bizim değişmez nâmus ve şeref sözümüz ile parolamızdır. Kıbrıs'ta öleceğiz, fakat onu kat'iyen Yunan'a vermiyeceğiz.

BALKAN TÜRKLERİNİN DURUMU

Dr. Cengiz Orhonlu

XIX. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Balkan memleketlerinin etnik bünyesi büyük değişiklikler geçirmiştir. Öyle ki yüzyılın başı ilè XX. yüzyılın başı bu bakımdan birbirinden tamamen ayrılmaktadır. Zira XIX. yüzyılın başında Osmanlı hâkimiyeti altında görünüşte bir bütünlük arzeden Balkan memleketlerinde çeşitli ırklar içiçe yaşamakta idiler. İmparatorluk idaresi esasta Müslüman Türk unsura dayanmakla beraber, herhangi bir etnik grupun kat'i hâkimiyeti şeklinde bir siyaset takib etmiyordu. Hıristiyan tebaa kanunlara itaat etmek ve vergisini vermek şartiyle geniş bir dinî müsamaha içinde yaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu en parlak devirlerinde dahi ayrı ırk ve dine mensup tebasının Müslüman ve Türk olmasını ve dolayısı ile homojen bir bünyeye sahip olmayı düşünmemişti. İslâmlaştırma faaliyeti, tarikat mensuplarının eseri olmuştu. Balkanlarda Müslümanların kapladığı saha yarımadanın cesametine nazaran fazla bir yer işgal etmiyordu. Türk ve Müslümanların kitle hâlinde oturdukları yerler Bosna, Arnavutluk, Bulgaristan'da Deli-Orman, Doğu Rumeli, Dobruca, Vardar vâdisi (Makedonya), Teselya'dan ibaretti. Bunların dışında hıristiyan kitle içinde yaşayanlar, çoğunlukla şehir ve kasabalarda yerleşmişlerdi. Bu memleketlerde yaşayan müslüman ve türkler ziraatçı bir iktisadî bünyeye sahip idiler. Bu ziraat çoğunlukla büyük çiftlik üniteleri üzerine dayanmakta idi. Çiftlikler harb ve anarşi yıllarında meydana çıkan bozukluklar sonucunda dejenere olan bir toprak rejiminin tabii sonucu idi. Bunlar miri, yâni devlet arazisinin fertler elinde toplanmasından meydana çıktı. İşletme kadrosu, çiftliğin sahibi ve ortakçılar (çiftçiler) den ibaretti. Çiftlik üzerine yerleşen çiftçiler buraların daimî ve irsî kiracıları olmuşlardı (Ömer Lûtfi Barkan, *Çiftlik maddesi*, İslâm Ansiklopedisi). Hıristiyan nüfus ise şehirli ve memur şeklinde olan Türk topluluğuna nazaran dağlık bölgelerde yaşayan toprağa bağlı bir orta zümre teşkil ediyordu. Yarıcı ve ırgat şeklinde çiftlik sahiplerinin topraklarını işlemekte ve geçimlerini sağlamakta idiler (Bu meselenin münakaşası için bk. Ömer Barkan, *Balkan memleketlerinin ziraî reform tecrübeleri, Balkan memleketlerinin millî kurtuluş ve toprak meselesi*, İktisat Fakültesi Mecmuası IV, (1944), s. 496 v.d.). İşte bu iktisadî ve içtimaî zaruret-

ler sebebi ile Balkan memleketlerindeki bütün ırklar birbirine girmiş durum-da sulh içinde yaşamakta idiler.

XVIII. yüzyıl sonlarında meydana gelen Fransız ihtilâli tohumlarını Os-manlı ülkelerine de sıçrattı. Bu tohumlar XIX. yüzyıl başlarında hıristiyan halkı teşkil eden Sırp, Bulgar, Rum ve Romenler arasında yukarıda izah et-tiğimiz iktisadî ve içtimaî ortamda filizlenmeğe başladı. Bu hareket Osmanlı hâkimiyetindeki Balkan kavimlerinin hâmisi rolünde olan Avrupa devletle-ri, özellikle Rusya'nın da teşvik ve yardımı ile ihtilâlci bir karakter kazan-mağa başladı. Şunu da ilâve etmemiz lâzımdır ki bunun kolaylıkla gelişme-sinde Osmanlıların tebaalarının dinî telâkkilerine karşı göstermiş olduklan müsamahanın da rolü vardır. Zira Balkan kavimlerinin millî şuurlarını ka-zanıp müstakil bir millet olmalarında kilisenin rolü büyüktür. Biz burada da-ha ziyade Balkan milletlerinin teşekkülü sırasında ve müstakil devlet hâline geldikten sonra bugüne kadar Balkan türklerinin ve müslümanlarının geçir-miş oldukları değişiklikler, onların göç etmelerinin sebepleri ve yönlerini safhalar hâlinde belirtmeye çalışacağız. Bu safhalar aynı zamanda Balkan yarımadası tarihinde dönüm noktası olan siyasî değişikliklere de işaret etmek-tedir. Tarih boyunca bütün yarımadaya hâkim olan rejim itibariyle birbiri-ne zıt iki hâkim rejim görülüyor. Bunlardan birincisi millî devletler kurulduk-tan sonra da tesirlerini uzun yıllar devam ettiren Osmanlı-Türk rejimidir. Diğeri ise henüz kısa ömürlü olmakla beraber uzun süre devam etmek iddi-asında olan komünizm rejimidir.

I) Müstakil Balkan devletlerinin kuruluş devresinde (1828-1878) türk-lerin Anayurda mecburî göçe başlaması : Mora ihtilâlini takip eden olaylar sonucunda Yunanistan, Avrupa devletlerinin müdahale ve yardımları ile is-tiklâline kavuştuğu zaman, Mora da büyük bir Müslüman Türk topluluğu oturuyordu. Ayrıca Atina şehri ile, bu şehrin bulunduğu Attik yarımadası ve Eğriboz adasında da hatırı sayılır bir Türk topluluğu yaşıyordu. 1829 da imzalanan andlaşma bu hususta Osmanlı hükûmetinin endişelerini bertaraf edecek nitelikte idi. Büyük devletler tarafından Osmanlı devletine kabul et-tirilen protokola göre andlaşmada tâyin edilmiş hudutlar içinde kalmak is-tiyen İslâm ahali eskisi gibi emniyet içinde kalabileceklerdi. Osmanlı top-raklarına göç etmek istiyenlere de bir yıl müddet verilmişti. Buna uyarak buralarda görev ifa eden memur ve askerler bu yeni devlete çizilen hudut-ların haricine çıktılar. Andlaşmalardaki açık hükümlere rağmen Osmanlı hükûmeti başına yeni gaileler çıkmaması için Mora ve Attik yarımadaları ile Eğriboz ve Yunanistan'a verilen diğer adalardaki Türk nüfusun mülkle-rini satarak Osmanlı topraklarına göç etmelerini istiyordu (Muhittin Sar-sözen, *Yunan istiklâli (1826 - 1830)*, Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kü-tüphanesi, No. 201, s. 46, 50-53). Bu istekte İmparatorluğun eski tebaası olan hıristiyan rumların idaresi altında yaşamak istemeyen türklerin tesiri mu-hakkak ki büyük olmuştu. Fakat Yunanistan topraklarından göç etmek mec-

buriyetinde kalan türklerin yerleştirilmesi işi devleti yıllarca meşgul etmişti. Bu göçmenlerden bir kısmı İstanbul'a (Başbakanlık arşivi, Cevdet tasnifi - Dahiliye kısmı, No. 3212, 3183), Kara Ferye'ye (Başbakanlık arşivi, Hatt-ı humâyunlar tasnifi, No. 38225) ve bu yerlerin civarına yerleştirilmişlerdi. Keza Atina ve dolaylarından gelen göçmenler de İzmir'e yerleştirilmişlerdi (1828 de Balyebadre'de 600 müslüman nüfus kalmıştı. Onların da sonradan göç ettikleri anlaşılıyor "Hatt-ı humâyûnlar, No. 38091"). Onbinlerce kişiyi bulduğu tahmin edilen göçmenlerin gerçek rakamına şimdilik sahip değiliz.

Sırp millî hükûmeti teşekkül ettiği zaman türkler o topraklarda büyük arazi sahipleri olarak bulunuyorlardı. Şehirlerde memur ve şehir halkı olarak da hatırı sayılır bir topluluk teşkil ediyorlardı. Edirne andlaşmasının (1829) hükümlerine göre müslümanların elinde bulunan emlâk sahibi tarafından sırplılara satılabilir, hattâ kiraya verilebilirdi. Bunların geliri de beyleri tarafından Belgrad'daki muhafıza teslim edilebilirdi. Onun vasıtasiyle de Osmanlı ülkesinde oturan sahibine intikal ettirilebilirdi. Sırbistan'daki Türk ahali ancak kalelerde oturabileceklerdi. Bir kimse evvelce göç etmiş dahi olsa tâyin edilmiş Sırp ülkesi içinde yeniden yerleşemezdi. Andlaşmanın bu kaydı bize mücadeleler devresinde bir çok kimsenin emniyetsizlikten dolayı emin yerlere göç ettiklerini anlatmaktadır. 1838 yılında bile Belgrad'da 2700 Türk vardı. Halbuki şehrin 1834 deki genel nüfusu 8450 idi (William Miller, *The Ottoman Empire and its successors, 1801 - 1927*, London 1934, s. 134; Belgrad şehri için bakınız, Chemso Dervichevitch, *Evolution de Belgrad*, Paris 1939, s. 231). İdaresi altındaki topraklardan Osmanlı garnizonlarını çıkarmadıkça küçük devletinin arzu edilen gelişmeyi gösteremiyeceğini anlayan Mişel Obrenoviç, bunu elde etmek için hazırlıklara girişti. Büyük bir ordu kurmağa başladığı gibi, milletlerarası politikayı da takip ederek bundan istifade etmeğe çalıştı. Bu hususta İstanbul'da toplanan konferans (1862) Belgrad, Semendre, Böğürdelen, Sokol, Uziçe ve Fethülislâm kalelerinde bulunan türklerin Osmanlı ülkelerine göç etmesine karar verdi (*Belgrad'ın vukuat-ı sahihası*, Ali Emiri (Millet), Tarih yazmaları, No. 86, s. 15). Nihayet 1867 de de içindeki garnizonu hâlâ muhafaza eden Osmanlılar kaleyi sırplara teslim ettiler. Ancak Sırp bayrağı yanında kalede Türk bayrağı da bulunacaktı. Osmanlı cemiyetinde derin infial yaratan bu hâdise ile türklerin Belgrad'daki fiilî mevcudiyetleri de sona erdi (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1956, VII, s. 17). Fakat Osmanlı ülkelerine göç etmek zorunda kalmış bu göçmenlerin durumu çok feci idi. Zira bunlarla meşgul olacak bir teşkilâtın olmaması durumları daha da güçleştirmiş ve evvelce emlâk sahibi olan kimseler dilenci durumuna düşmüşlerdi. Esasen Kırım türklerinin de ruslar tarafından mecburî göçe zorlanması ile 1854 - 1964 yılları arasında gelen göçmenlerin genel miktarı 595.000 e varmıştı. Bunların bir kısmı Dobruca'da iskân edildiler (Enver Ziya Karal, *Aynı eser*, s. 277 - 278).

1875 Bulgar ihtilâli hür bir Bulgaristan kurulması gayesine mâtuftu. Bu ihtilâlde bulgarların oturduğu yerlerdeki bütün Türk ve müslümanlar imha edilecekti. Plânlı bir şekilde hazırlanan ihtilâl az zamanda bütün Bulgaristan'ı sardı. Büyük bir tehlike içinde olan Bulgaristan'daki türkler nefislerini müdafaa etmek amacı ile teşkilâtlandılar. Fakat o zamana kadar hayli Türk katledildi. Hükûmetin gönderdiği askerî birlikler bu ihtilâli bastırmayı başardı. Buradaki türklerin kendilerini müdafaa etmek için teşkilât kurmaları, onların bu ülkede büyük bir çoğunluk teşkil etmelerinden ileri geliyordu. Türkler burada Dobruca, Deli-Orman, ve Meriç vâdisinde kitle hâlinde oturuyorlardı. Bunun dışındaki yerlerde şehirlerde de oturuyorlardı. Bulgaristan'daki Türk nüfusu hududlar geriledikçe yeni göç dalgaları ile de takviye edilmişti. Kırım harbinden sonra göç etmek zorunda kalan türklerden bir kısmı buraya yerleştirilmişlerdi. Meselâ 1861 de 12000 Kırımlıya en zengin köyler tâyin edildi. 1864 den sonra bunu Çerkezlerin yerleştirilmesi takip etti (William Miller, *Aynı eser*, s. 341 - 342). Halbuki Bulgar ihtilâlini takiben çıkan Osmanlı-Rus harbinde bir kısım türkleri yeni göç bekliyordu. Harbin seyri sırasında Bulgaristan içlerine giren Rus askerleri Bulgar çetelerinin de iştirakiyle yer yer katliâmlar yaptılar. Bundan dehşete düşen müslümanlar emîn yerlere sığınmağa başladılar. Bu arada Rus askerlerinin istilâsına uğrayan Eski ve Yeni Zağra'lar ve civar köylerde Bulgar halkının da yaptığı insaniyete aykırı katil ve yağma hareketleri oralardaki halkın bir kısmının göç etmesine sebep oldu. Bunun hikâyesi Eski Zagra'da Rüşdiye Mektebi hocalarından Hüseyin Raci tarafından kaleme alınmıştır (Bu eser, ilk defa Türk-Rus muharebesi hakayıkından hülâsa-i harbiye adile yayımlanmıştır. İkinci defa 1908 (1326) da İstanbul'da basıldı). Eseri o zamanki göçmenlerin ve göçlerin ruh hâletini açık bir şekilde aksettirmektedir. Bu göçlerin bir sonucu olarak onbinlerce müslüman Türk, Edirne ve civarına yığıldılar. Oradan da İstanbul'a gitmeye çalıştılar (Mahmud Celâlettin Paşa, *Mir'at-ı hakikat*, İstanbul 1326, II, s. 146). Göçmenler Ziştovi'den Balkan'a kadar yerler ile Dobruca'dan gelmişlerdi. Bunların bir kısmı Karadeniz sahiline gelip oradan gemilerle İstanbul'a gidiyorlardı. Yukarıda zikredilmiş olan Hüseyin Raci, eserinin üçüncü kısmı olarak bu göç hâdisesini bütün fecaatiyle manzum olarak kaleme olarak adına *Hicretname* demiştir (Mahmud Celâlettin Paşa, *Aynı eser*, II, s. 152-153 v.d.). Bu arada yüzlerce köy tahrip edilecekti. Bu göç hâdisesinde Köstendil'den Üsküb'e giden cadde üzerinde ardarda dizilmiş olan arabalar büyük bir zincir teşkil ediyordu (Mahmud Celâlettin Paşa, *Aynı eser*, II, s. 147-148, c. III, s. 11). Düşman önünden kaçan halkı durdurmanın imkânı olmadığından Edirne'de çok kalabalık bir göçmen topluluğu yığılmıştı. Bunlar her vasıta ile İstanbul'a gelmeğe can atıyorlardı. İstanbul'da ise onları yerleştirmek büyük bir mesele teşkil etmişti. Bütün büyük camiler göçmenlerle dolu idi. Bunun dışında diğer genel ve özel binalarda da yerleştirilmişlerdi. İstanbul ve Edirne şehirleri tarihlerinde

görmedikleri sıkıntılarla karşılaştılar (Mahmud Celâlettin Paşa, *Aynı eser*, III, s. 32-34). Bir kısım Vidin göçmenleri Silivri'de yerleştirilmişlerdi. Bosnalı müslümanlar Kâğıthane köyüne, bir kısım Hezargrad göçmeni de Terkos kazasına iskân edilmişlerdi (N. Kurtiş, *Türkiye'de XIX. asırda muhaceret hareketleri hakkında arşiv kayıtlarına dayanan bir deneme*, Edebiyat Fakültesi Tarih Kütüphanesi, No. 351, s. 54-55). Bu karışıklık içinde gelen göçmenlerin miktarı belli değildir. Ancak yüzbinleri bulduğu muhakkaktı.

II) *Balkan devletlerinin genişleme devri (1878 - 1914)*: Bağımsız Bulgar devletinin teşekkülünden sonra da Bulgaristan'da büyük bir Türk topluluğu yaşıyordu. Romanya için de durum Bulgaristan'daki kadar olmamak üzere aynı idi. Bağımsızlıklarına kavuşan Balkan devletlerinde, eski sahipleri tarafından göç zorunluğu ile terkedilmiş topraklar derhal işgal edilmişti. Topraklarına sahip olmak üzere dönenlerin durumu ise çok acıklı olmuştu. Zira devlet içindeki her türlü adlî ve icra organları Türk mülklerini işgal edenlerin tasarruflarına vermek için seferber edilmişti. 1880 de Bulgar meclisinde kabul edilen kanunda, çerkes ve tatarların topraklarına ve çiftliklere ait kanunlarla kira veya ortakçı olarak on yıldanberi çalışan bulgarlara verildi. Keza aynı şekilde mer'a, yaylak ve baltalıklar da parçalanarak dağıtıldı (Ömer Lûtfi Barkan, *Aynı eser*, s. 507). İşte bu siyasî ve idarî baskı havası içinde Balkan memleketlerinden yeni göç, dalgalar hâlinde Osmanlı topraklarına ulaştı. Bu arada 1885 de çıkan Filibe vak'asını takiben Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi, yeni bir göçmen akını ile sonuçlandı (N. Kurtiş, *Aynı eser*, s. 55-56).

Yunanistan ise 1881 de Teselya'yı ilhak etti. Burada kesif bir Türk halkı yaşıyordu. Yapılan andlaşmalardaki katî garantiye rağmen buradaki Türk topluluğu göç etmeğe başladılar. Bunun için ellerindekini yok pahasına satıp en süratli şekilde Türk topraklarına gittiler (Ömer Lûtfi Barkan, *Aynı eser*, s. 511-512). 1897 de Girit Osmanlı idaresinden fiilen ayrıldıktan sonra burada oturan müslümanlar büyük bir sıkıntı içine düştüler. Esasen daha 1867 ihtilâlinde bir miktar müslüman Türk topraklarına göç etmişlerdi. 1897 de adanın Yunanistan ile birleşmesine bir adım teşkil eden bir Yunanlı idaresinde bir nevi muhtariyet verilmesinden sonra, müslüman ve türkler için hayat hakkı yoktu. Zira bu mücadele devresinde Yunanistan'dan gönderilen silâh ve kuvvetlerle ve büyük devletlerin gözleri önünde binlerce kişi katledilmiş ve mülkleri tahrip edilmişti (Bunun için bakınız, *Girid vekayiine atf-ı nazar*, Hanya "Girid" 1895/6 "1313"). Bunun sonucu olarak Türkiye'ye göç ettiler. Bunların bir kısmı Antalya ve dolaylarına, diğer kısmı da diğer şehirlere dağıldılar.

Balkan harbleri (1912 - 1913) Doğu Trakya hariç, Avrupa'da, Osmanlı topraklarının tamamen kaybedildiği meşûm bir sonuca varmıştı. Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu iddia eden Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'da yıllardan beri bu hususta hazırlıklar yapılmıştı. Osmanlı idarî sis-

teminde Rumeli ismiyle anılan toprakların bir kısmını teşkil eden Makedonya kelime olarak 1902 den itibaren kullanılmağa başlanmıştı (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962, VIII, s. 146). Her üç devlet kendi hesaplarına hayalî rakamlar sıralıyarak buradaki çoğunluğun kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Halbuki bir Osmanlı kaynağına göre de Makedonya nüfusu: 1.508.507 Türk (çoğunlukla Türk, az miktarda Arnavut), 896.497 Bulgar, 307.000 Rum, 100.717 Sırp, 99.000 Ulah'dan ibaretti (Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara 1963 (ikinci baskı), I, birinci kısım, s. 164). Bu üç ırkın boğuşmasında üç unsur büyük rol oynadı. Fakat onların bu rolleri oradaki türklere felâket ve ölüm getirmişti. Bunlar, a) Çeteler, b) Papazlar, c) Okul öğretmenleri idi (Hikmet Bayur, *Aynı eser*, s. 166) Faaliyetleri Balkan harbleri sırasında en yüksek derecesine varmıştı. Harbin sonu Türk topraklarına varmak ümidi içinde yollara dökülmüş binlerce Türk göçmenine şahid oldu. Bunu yapamıyanların on binlercesi hunharca katledilmişlerdi. Öldürülenlerin miktarı çoğu ihtiyar ve kadın olmak üzere 500.000 i buluyordu. (Cemal Paşa, *Hâtıralar*, yayımlayan B. Gönül, İstanbul 1959, s. 85). Bu üç devlet idareleri altındaki topraklarda kendileri için ilerde bir mesele teşkil edecek olan Türk ve müslüman topluluğunu imha etmek, hiç olmazsa sayılarını azaltmak hususunda, bu harbten âzami istifadeyi sağlamışlardı (!) (Balkan harblerinde cereyan eden bu gibi fâcialar bu hususları tahkik için kurulmuş olan milletlerarası bir tarafsız komisyonun raporunda bütün çıplaklığı ile belirtilmiştir. "*Report of the International commission to inquire into the causes and conduct of the Balkan wars*, Washington 1914"). Hattâ terör havasına rağmen kalmak istiyenleri de göçe teşvik etmişlerdi. Bu göçmenlerin yerleştirilmesi işi Osmanlı hükûmetini ciddî bir şekilde meşgul etmişti. İlk defa bununla meşgul olacak bir teşkilât da vücuda getirmişlerdi.

III) Birinci Dünya Savaşı ve karışıklık devresi (1914 - 1923): Balkan harblerini sona erdiren Bükreş andlaşması, imzalayan devletler arasındaki anlaşmazlıkları halletmekten uzaktı. Her devlet diğerinin üstüne uygun bir fırsatta atılmağa hazırdı. Bu bakımdan Birinci Dünya Harbi, Balkan görüşünde, Balkan harblerinin bir devamından başka bir şey değildi (L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Newyork 1961, s. 542-543). Osmanlı devleti bu harbte Balkanlardaki türkleri teşkilâtlandırmak hususunda özel bir gayret gösterdi (Cemal Paşa, *Hâtıralar*, yayımlayan Behçet Gönül, İstanbul 1959, s. 65-66). Fakat harbte Osmanlıların tarafı kaybedince Türkiye'nin toprakları paylaşılmağa başlandı. Bu devirde Türkiye'nin mevcudiyeti münakaşa konusu olduğu için Balkan devletlerinde yaşayan soydaşlarla ilgilenilemezdi. Anayurttaki soydaşların dahi emin bir vatana sahip oldukları şüpheli idi. Bu durum Millî Mücdelenin başarılı olarak sona erdirilişine kadar devam etti. Birinci Dünya Harbi sırasında 115.000 Türk, Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etti. 135.000 kadarı da diğer Balkan devletlerinin topraklarını terkederek Türkiye'ye geldiler (L. S. Stavrianos, *Aynı eser*, s. 590).

IV) Sulh ve bir Balkan Birliği için çalışmalar devri (1923 - 1939): Lozan barışından sonra Türkiye uzun harb yıllarının yaralarını sarmak ve yeni bir Türkiye yaratmak için hummalı bir faaliyete girişti. Bu diğer Balkan devletleri için de aynı olmuştu. XX. yüzyılın başlarında yapılan harbler sonucunda Balkan devletleri topraklarında homojen bir vatan meydana getirmek için her türlü vasıtaya başvurmuşlardı. Bu mücadeleler, daima Türk hükûmetinin isteği haricinde olmak üzere canlarını kurtarmak için yüzbinlerce göçmenin kaçmasına sebep olmuştu. Bu arada öldürülenlerin toptan katledilenlerin sayısını tarih hiçbir zaman bilemiyecektir. 1923 de imzalanmış olan Lozan barışı, her hususta hemen hemen tatmin edilmiş olan Balkan devletleri arasında yeni bir devrenin başlayabileceğine de işaret addedilebilirdi. Türk hükûmeti sınırlar dışındaki türklerle yakından ilgilenmeğe başladı. Türk ve Yunan hükûmetleri arasında yapılan andlaşma ile İstanbul belediye hududları ve Batı Trakya içinde oturanlar hariç olmak üzere Türk ve Rum nüfus mübadele edildi. Aynı zamanda diğer Balkan devletleri ile de andlaşmalar yapılarak oralarda yaşıyan Türk nüfus için de diğer hıristiyan topluluklara yapılan muamele yapılması temin edildi.

Bir Balkan Birliği kurmak için ilk konferans 1930 da Atina'da toplandı. Bu hususta çalışmalar da semeresini vererek 1934 yılında Balkan andlaşması Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya arasında imzalandı (Bu hususta bakınız, Robert Joseph Kerner - Harry Nicholas Howard, *The Balkan Conferences and the Balkan Entente 1930 - 1935*, California 1936). Bu devre Balkan türklerinin hemen hemen en iyi devresi olarak kabul edilebilir. Zira bazı Balkan devletleri tebaaları olan müslüman türklerin durumlarını ıslah etmek hususunda iyi niyetlerini göstermişlerdi. Hattâ onların anavatanları ile yakından ilgilenmelerine müsaade ettiler. Eğitim ve dinî hususlar için Türkiye'den eleman gitmesi dahi temin edildi. Bu cümleden olarak bu memleket tebaasından bir çok Türk ve müslümana Türkiye'de tahsil yapmak imkânı verildi. Bugün Yugoslavya'daki tanınmış Osmanlı tarihçilerinden bir kısmı o devirde Türkiye'ye gelip tahsil etmek imkânını bulan talebelerdi. Balkan ve Birinci Dünya Harbi sırasında Balkan türklerinin aydınları oralardan Türkiye'ye göç etmişlerdi. Bu kadronun yerini doldurmak ancak bu devrede mümkün olabildi. Romanya'da Türk olan Gagauzların türklüğe kazandırılması için çalışmalar yapıldı. Onlardan bir çok gence Türkiye'de tahsil imkânı verildi. Romanya türkleri diğer yerlerdekilere nazaran daha faal olma imkânına sahip idiler. Emel mecmuası etrafında toplanan gençler türkçe olarak 1931-1940 arasında 10 aded eser yayımlamışlardı (Dobrucalı, *Dobruca'daki Kırım türkleri "Emel'in çalışma metodu"*, Emel Dergisi, Sayı 21 (İstanbul Mart-Nisan 1964), s. 41-45). Bunları Bulgaristan türkleri için söyliyemeyiz. Balkan andlaşması üyesi olmayan Bulgaristan bir nevi infirad politikası takip ediyordu. Eski devirlerde olduğu gibi türklerin imhasını hedef tutan fiilî hareketler yoktu. Fakat onlara görünüşte eşit bir muamele ya-

pılıyordu. Fakat türkler gerçekte bir idarî ve siyasî baskı altında idiler (Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, İstanbul 1936, s. 131 v.d.).

Bu devirde (1923 - 1939) Türkiye'ye - büyük kitle hâlinde - göç olmamıştır. Ancak bundan Türk, Yunan ve Bulgar hükûmetleri arasında yapılan mübadele andlaşmasına göre gelenleri hariç tutmak lâzımdır. İlişik tablo tetkik edildiği zaman bütün Balkan devletlerinden 793.912 kişi göçmen olarak gelmiştir. Rakamın yüksek oluşunda Türkiye'deki Rum nüfus ile yapılan mübadele rol oynamıştır. Zira Yunanistan'a da 1.200.000 Rum nüfusun gönderildiği unutulmamalıdır (Türkiye'den giden mübadil Rumların miktarı Cevad Geray'da *"Türkiye'den ve Türkiye'ye göçler ve göçmenlerin iskânı* (1923 - 1960), Ankara 1962, s. 4, 6" 149.851 olarak tesbit edilmiştir. Halbuki bu rakam Haldun Derin'de *"Türkiye'de devletçilik*, İstanbul 1940, s. 35" 1.500.000, Ömer Lûtfi Barkan'da *"Aynı eser*, s. 542" 1.220.849, L. S. Stavrianos'da *"aynı eser*, s. 590" 1.300.000 olarak kabul edilmiştir).

Yıl	Bulgaristan İskânlı	Bulgaristan Serbest	Romanya İskânlı	Romanya Serbest	Yugoslavya İskânlı	Yugoslavya Serbest	Yunanistan İskânlı	Yunanistan Serbest
1923-1933	—	101.507	—	33.852	—	108.179	384.000 (1)	—
1934	6.598	2.084	13.552	2.520	2.569	650	—	—
1935	23.783	1.185	20.469	693	3.129	360	—	—
1936	11.064	666	19.969	723	97	153	—	—
1937	11.900	1.590	12.914	196	17	48	—	—
1938	11.389	9.153	8,807	25	—	71	—	—
	64.734	116.185	75.711	38.009	5.812	109.461	384.000	—

(KAYNAK : Dr. Cevad Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye göçler ve göçmenlerin iskânı**, Ankara 1962, ek tablo : 2).

V) İkinci Dünya Harbi (1938 - 1945) : Bu devre Balkan türkleri için yeni bir sıkıntı ve felâket devri oldu. Türkler millî çetelerin istilâcı almanlara karşı yaptıkları mücadelede haklı olarak tarafsız idiler. Onlar, durumlarını anavatan hükûmetine göre ayarlamışlardı. Fakat onların tarafsızlığı bazı yerlerde Türk ve müslümanların hayatına mal oldu. Meselâ, Yugoslavya'daki mukavemet kuvvetleri ikiye ayrılmıştı. Bu çete ve mukavemet kuvvetleri esas itibariyle Mihailoviç idaresindeki çetnikler ve Josip Broz (Tito) idaresindeki partizanlar'dan ibaretti. Bu iki grubun mücadele usullerinin farklılığı ve bunu tatbik etmek hususunda gösterdikleri uyuşmazlıktan silâhsız halk çok sıkıntılara uğradı (L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, s. 773 v.d., 778-779 v.d.). Kendisi bir komünist aleyhtarı olmakla beraber, müfrit Sırp milliyetçisi olan Mihailoviç, bir çok müslüman ve türkün katlinden sorumludur. Onun idaresi altındaki kuvvetlerin öldürdüğü bu masumların gerçek miktarı bilinme-

(1) Bu rakam **İskân tarihçesi**'nde (İstanbul 1932, s. 18) 395.000, Haldun Derin'de (**Aynı eser**, s. 35) 379.913 olarak kaydedilmiştir.

mektedir. 1941-1944 yılları arasında çetnikler çoğu kadın ve çocuk olan 148.000 müslüman öldürmüşlerdi. Müslümanlara göre ise bu rakam 915.000 olmalıdır. Mihailoviç bertaraf edildiği zaman onun bu faaliyeti Yugoslavya'da yeni kurulan komünist idare tarafından memlekette büyük bir sayı tutan müslümanları yeni rejime ısındırmak için büyük ölçüde istismar edilmiştir. Halbuki az bir müddet sonra komünist idare, rejim aleyhtarı diyerek 1947 de Ragüza'da 6.000, Tuzla'da 15.000, Saraybosna'da 3.000 müslümanı katletti (Bertold Spuler, *Die Lage der Muslime in Südost Europe seit 1945*, Der Islam, (1952), s. 209, 210).

Yunanistan'da İkinci Dünya Harbinde, almanlara karşı savaşan mukavemet kuvvetlerinden birini teşkil eden komünistler memleketi ele geçirmek istediler. Merkezî kuvvetlerle yapılan mücadelede mağlûp oldular. Fakat Batı Trakya'ya da sirayet eden mücadelede bir çok türkün malı mülkü tahrip edildi. Bir kısım Türk, bu yüzden Türkiye'ye göç etti.

VI) Balkanlar'da komünist idare (1945 - 1960) : Almanlar tarafından işgal edilmiş ve bir kısmı da müttefik olarak onun yanında harb etmiş olan memleketler kızıl ordu tarafından kurtarıldığı (!) zaman bu memleketlerde komünizm esasen teşkilâtlı birer kuvvet teşkil ediyorlardı. Eski idareci sınıfı birer birer tasfiye ederek kademe kademe komünist halk cumhuriyetleri kurdular. Nüfus çoğunluğuna nazaran azınlık teşkil eden komünist idare taraftarını ve yeni rejime inananları çoğaltmak için her türlü vasıtadan istifade etti. Bunun için yeni bir idareci sınıf yaratmağa çalıştı.

Yeni komünist idare, geçmişteki hükûmet ve sistemlerden ayrı bir özelliğe sahip idi. Bu bakımdan halk kitleleri için büyük bir darbe oldu. Osmanlı idaresinde her tebaa hükûmete sadakatta devam ettikçe ve vergisini ödedikçe kendi kültür ve müesseselerini muhafaza edebilirdi. Millî devletler kurulduktan sonra da bu devletler demokrasi esasına dayanan ve mülkiyete büyük kıymet veren siyasî rejime sahip olmuşlardı. Başka ırklara mensup azınlıklara baskı yapılıyorsa da o milleti teşkil eden ferdleri, her türlü vasıtadan istifade ile toprak ve mülk sahibi yapmağa çalışan hükûmetlerle idare edilegelmişlerdi. Oysa ki şimdi, komünizm bu hususta Balkan geleneklerine tamamen zıddı. Zira bu rejim akla gelebilecek her türlü insan faaliyetine ideolojik rejim adına hâkim idi. Radyo, gazete, güzel sanatlar ve okullar vasıtası ile yapılan telkin ve propagandalar ile halk kitleleri üzerinde uzun Osmanlı idaresinin yapamadığı tesiri az zamanda yapacağı intibaını veriyor. Fakat eğer bu rejim biraz devam edebilirse ve halk kitleleri bu rejimi tanımakta devam ederlerse... Zira bu rejimi kabul etmiyenler ve ona uyamıyanlar buradan kaçmağa çalışacaklardır. İlk önce ayrı soy ve kültüre mensup olanlar göç edeceklerdir. Böylece Balkanlarda bu yeni rejime uyamıyan Türkler Anayurda göç etmeyi tercih ettiler.

Bu göçlerin 1945 - 1950 den sonra olması dikkati çekiyor. Sebebi, rejimin iç durumu hakkında açıklamalarda bulunulması endişesi ve bu göçle-

rin artması hâlinde dünya kamu oyunda o memleketler ve komünist rejim aleyhine bir tesir uyandırmaktan çekinilmesi idi. Bu rejimin başarıya ulaştığı ve sağlam bir şekilde yerleştiği kabul edildikten sonra göçe müsaade edildi (Sabahaddin Zaim, *Son Yugoslav muhacirleri hakkında rapor*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XIX (1957 - 1958), s. 435 - 436).

Balkan türkleri genel olarak aşağıda özetlenen sebepler tahtında göç etmeğe mecbur bırakılmışlardır. Bu konuda esas olarak Sabahaddin Zaim'in Yugoslav göçmenleri için hazırlamış olduğu rapordan istifade edilmiştir.

İktisadî baskı : Komünist idare ilk kuruluşundan itibaren varlıklı kimselere karşı mücadele esnasında türklere farklı muamele yapmıştır. Bu hususda servet müsaderesini tanzim işinin mahallî teşkilâta bırakılmasının da rolü oldu. Balkanlarda yaşıyan türklerin % 60 dan fazlası toprak sahibi oldukları için servet müsaderesinde onlara tutulan ölçü fazla olmuştu. Aynı zamanda Türk çiftçilerine bırakılan az arazi için ayrılan zatî ihtiyaç payı da azdı. Bu suretle onları şehirlere göç etmeğe zorlayarak komünizm potası içinde eritilmeğe çalışılmaktadır. Ticaret ve sanayi ile uğraşanların mülkleri ellerinden alınarak bir kısmı da kapitalistlik töhmeti ile hapse atılmışlardı. Sonunda işçi durumuna düşürülmüşlerdir. Başka bir sanatla meşgul olabilmeleri için devlet kooperatiflerine girmeleri icabediyordu. Rejimin temeli kabul edilen işçiler arasında bile türklere ayrı muamele yapılmıştır. Parti üyesi olan ve olmayan diye ayrılan işçiler ayrıca Türk ve Türk olmayan diye de ayrılıyorlardı. Bu ayırma ücret ve gıda primlerinin dağılışında tatbik edilmektedir. Ayrıca işe alma ve yapılan işin değerlendirilmesinde de rolü olmaktadır. Türkler için açılan ilk ve orta okullarda, öğrenciler diğer unsurlara nazaran daha düşük derecede yetiştirilmektedirler. İleri tahsil imkânları da hemen hemen yok gibidir. Onlara daha ziyade tarım alanı çalışma alanı olarak bırakılmıştır. Teknik ve kültür bakımından geri bırakılmaları sanayide vasıflı işçilik imkânlarını elde edememelerine sebep olmuştur. Ayrıca en aşağı ücretle çalıştırılmaktadırlar. Vergi, onlara diğer taraftan yapılan en önemli baskı vasıtalarındandır. Azınlıklar iktisaden bu şekilde yok edilmektedir. Gelir, bina ve arazi vergileri bunun vasıtalarıdır. Malî yıl başlarında mahallî parti ajanları ile emniyet mensuplarının bulunduğu kongrelerde vergi tahakkuk ettirilir. Zira mahallî ajanlar herkesin kazancını iyi bilmektedir. Küçük iskân bölgelerinde yaşayan türklerin kazancını tesbit ise gayet kolaydır. Vergi verecek şahsın kazancı hakkındaki beyanını, vergi komisyonu kabul etmiyebilir de. Hattâ miktarı isterse yükseltebilir. Vergi verecek şahıs Türk olup da Türkiye'ye göç etmeğe hazırlanıyorsa komisyonun takdir hakkı alabildiğine yükselebilir. Bina vergisi de aynı şekilde takdir esasına dayanır. Bu usul totaliter rejimlerle idare edilen memleketlerde muayyen grupların istismarı için vasıtadır. Türkiye'ye göçe hazırlananlardan mükerreren vergi, hattâ cedlerine ait ödenmemiş vergiler de alınmaktadır. Arazi vergisi hususunda da hristiyanlardan çok fazla vergi

vermeğe mecbur edildiler. Bu durum karşısında şikâyet ederek haklarını aramaları da gülünç idi (Sabahattin Zaim, *Aynı eser*, s. 437-439).

İçtimaî sebepler: Komünist sistem rejime karşı koymağa sevkeden ve sevkedecek çeşitli içtimaî bağları kırmayı amaç edinmiştir. Özellikle geleneklerine ve ailelerine düşkün, dindar bir topluluk olan türkleri parçalamak için çeşitli baskılar yapılmaktadır. Komünizme mukavemet edenler için mesken mahremiyeti kaldırılmıştır. Fazla ev ve odası olanlardan bu kısımlar para ödenmeden müsadere edilmiştir. Hattâ tek ailelik yere bir yabancı gözcü olarak konmuştur. Bu yabancı Türk olmıyabilir de. Nüfuzlu ve aydın türklerin evine kiracı adiyle ajanlar yerleştirilmiştir. Türk kadınlarının geleneksel kıyafetlerine dahi müdahale edilmiştir. Hattâ herkesin önünde üstleri başları yırtılmıştır. Bu hususta karşı duranlar hapsedilmişlerdir. Okullar ve cemiyetlerde komünizm ideolojisinin yerleşmesinde vasıta olduğu için velilerin tepkileri ile karşılanmıştır. Komünist idare ideolojisini aşılamak için eski nesillerden ümidini kestiği için yeni nesli bu hususta yetiştirmeğe çalışmaktadır. Ayrıca Türk kızları, slav unsurla, Türk erkeleri de slav kızları ile evlenmeğe teşvik edilmiştir. Türk köylerine slav unsur yerleştirildiği gibi, bazı Türk köylüleri de slav köylerine nakledilmektedir (Sabahattin Zaim, *Aynı eser*, s. 440-441).

Dinî baskı ve din hürriyetinin yokluğu da muhafazakâr türkler üzerinde büyük tepki yapmıştır. Camilerin bir kısmı kapatılmış veya depo olarak kullanılmıştır. Camiye gidenler tahkir ve takip edilmişlerdir. Dinî günlere hürmetsizlik ve din adamı yetişmesine engel olmayı da bunlara eklemek icabeder. Ayrıca türklerin mahallî benlik ve kültürlerini muhafaza eden dernekler de takip edilerek ortadan kaldırılmışlardır. Bu derneklere bağlı olduğu için yıllarca hapis yattıktan sonra afla kurtulanlar, ellerindeki her şey alındığı için, Türkiyeye ilk gelen göçmenler arasındadırlar. Komünist rejim içinde türkler bütün gayretlere rağmen yeni rejime intibak ettirilememişlerdir. Böylece göç imkânı ortaya çıkar çıkmaz derhal göçe başladılar (Sabahattin Zaim, *Aynı eser*, s. 441-443). Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan komünist idarecilerinde azınlıklar aşağı yukarı, yukarıda Sabahattin Zaim tarafından tesbit edilen rapordaki esaslara uymaktadır. Bunların dışında bazen binlerce insan bulundukları yerlerden tardedilmektedirler. Bu, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan çıkarılan türkler vâkıası ile en iyi ve yakın misaline sahip olmaktadır. (Bulgaristan türklerinin Türkiye'ye göçleri ve yerleştirilmeleri, Türk basın ve ilim âleminde derin bir akis yapmış ve onun üzerinde müteaddit araştırma ve tezlerin hazırlanmasına sebep olmuştur. Meselâ bakınız: Aysel Arıman, *1950 den itibaren Bulgaristan'dan Türkiye'te gelen göçmenler*, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Kütüphanesi No. 885 (1953); Oğuz Arı, *A study of the size of the family relations and solidarity in terms of social adjustment in a sample of Türkish Bulgarian immigrants expelled from Bulgaria between 1950-1951*, İktisat Fakültesi Mec., XX

(1958/59) s. 424 - 493). Aşağıdaki tabloda 1939 - 1945 ve 1945 - 1960 yılları arasında Türkiye'ye Balkan memleketlerinden gelen göçmenlerin seyri kaydedilmiştir. Genel yekûn 378.919 kişidir.

Yıl	Bulgaristan İskânlı	Bulgaristan Serbest	Romanya İskânlı	Romanya Serbest	Yugoslavya İskânlı	Yugoslavya Serbest	Yunanistan İskânlı	Yunanistan Serbest
1939-1945	11.115	22.398	3.576	4.000	82	1.743	—	—
1946	28	678	—	2	—	18	—	2.318
1947	—	1.763	—	12	—	48	—	1.824
1948	—	1.514	—	23	—	40	—	2.934
1949		1.670	—	6	—	8	—	677
1950	52.185	—	—	—	—	—	—	—
1951	102.208	—	—	—	—	—	—	3
1952	—	4	—	1	—	73	—	112
1953	1	1	—	—	—	1.113	—	200
1954	—	9	—	1	—	9.728	—	1.744
1955	—	4	—	1	—	17.000	—	3.041
1956	—	32	—	—	—	31.969	—	3.248
1957	—	—	—	1	—	30.162	—	2.197
1958	3	3	—	—	—	30.137	—	2.208
1958	—	25	—	1	—	18.403	—	2.034
1960	—	11	—	7	—	13.304	—	1.268
	165.540	28.112	3.576	4.055	82	153.746	—	23.808

(KAYNAK : Dr. Cevad Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye göçler ve göçmenlerin İskânı**, Ankara 1962, ek tablo : 2).

Balkan türkleri ve müslümanlarının geleceği : Yugoslavya'dan iktisadî ve içtimaî baskı sonucunda göç etmek zorunda bırakılan türklerin miktarı 2. tabloda görüldüğü üzere 1946-1960 arasında 151.921 in üstündedir. Bulgaristan'dan aynı devrede 160.139 göçmen gelmiştir. Dikkat edilecek olursa Yugoslavya'dan gelenler serbest göçmen, halbuki Bulgaristan'dan gelenlerin çoğu oradan tardedilen Türklerdir. Her iki memleket de birbirine zıd usuller tatbik ederek bu başarıya (!) ulaşmışlardır. Fakat sonuç aynıdır. Romanya'dan büyük çoğunluğu ikinci dünya harbinde olmak üzere göçmen gelmiştir. Dostumuz ve komünist aleyhtarı (!) Yunanistan idaresindeki Batı Trakya ve 1947 de eline geçen Oniki adalardan gelen göçmenlerin miktarı 23.808 dir. Şunu da ilâve etmemiz lâzım gelir ki, bu rakamlar tam gerçeği ifade etmekten uzaktır. Zira bu rakamların daha fazla olması ihtimâli vardır. Bu husustaki devlet istatistiklerinin rakamları yakın zamanda tesbit olunmağa başlanmıştır.

Son yıllarda Balkan memleketlerindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin konsolosluklarına bu hususta müracaatlar artmıştır. Yugoslavya'daki Makedonya eyâletinde iki yıl ikamet eden kimselere Türkiye'ye göç izni vermesi orasını bu hususta bir transit merkezi hâline getirmiştir. Balkanlarda totaliter rejim devam ettiği ve azınlıkların kendi kültür ve geleneklerini hür bir idare altında tasarruf edecekleri bir idare kuruluncaya kadar Balkanlardaki Türk ve müslümanların göçü devam edecektir.

KIRIM TÜRK YURDUNUN YOK EDİLİŞİ

Prof. Dr. Halil İnalcık

Kırım yarım adası ve Karadeniz kuzeyindeki bozkırlar en az bin beşyüz yıllık bir Türk yurdudur ve ancak son yüzelli sene içinde amansız bir yok-etme politikası ile bu hâkim vasfını, Türklüğünü kaybetmiştir. M. S. 374'de Muncuk idaresinde bu bölgeye giren Hunlardan sonra birbiri ardından gelen Türk kavimleri burada imparatorluklar kurmuşlar, birbirleriyle karışarak küçük büyük siyasi birliklere vücut vermişlerdir. Orta Asya'dan gelen bu boylardan bir kısmı Balkanlara geçmiş bulunmakla beraber büyük bir kısmı bu bölgede kalmışlardır. Kuzeydeki steplerden dar bir berzahla ayrılan Kırım yarımadası ise bir kale gibi, yenilen Türk boylarının sığındığı ve yerleştiği bir bölge olmuştur. Burada devlet kurmuş Türk boyları arasında, şehirleri ve ticaret merkezleri ile büyük bir medenî varlık gösteren Hazar (Kazar) Türkleri, Kırım'da uzun zaman kalmışlar ve buraya kendi adlarını vermişlerdir. Yukarı Orta Çağda Kırım yarımadasını, İtalyanlar *Hazarya* veya *Gazaria*, Anadolu Türkleri *Bilâd-i Hazar* adı ile anmakta idiler. XI. asırdan sonra bu bölgedeki Türkler, kuvvetli bir Türk boyunun, Kıpçakların kurduğu büyük imparatorluğa dahil oldular. 1239'da Moğollar bu Kıpçak İmparatorluğu yerini alınca Kırım ve Kıpçak bozkırı, Altın Ordu İmparatorluğu içinde özel bir yer aldı. Bilhassa 13. asrın ikinci yarısında *Nogay* beyin idaresi altında âdeta bağımsız bir duruma geldi. Bu devirde Anadolu ve güney müslüman memleketleri ile sıkı kültür ve ticaret münasebetleri olan Kırım; İslâmiyetin başlıca medeni merkezlerinden biri haline geldi. Kırım ve Kıpçak bozkırlarına Altın Ordu devrinde gelen Moğol nüfusu, Anadolu'ya gelip yerleşen Moğol grupları gibi, ordu ile gelmiş belli sayıda ufak topluluklardan ibaretti. Bunlar da büyük Türk kitlesi içinde sür'atle eridiler. Fakat siyasî hâkimiyet, «Tatar» adı ile tanınan Moğollar elinde olduğundan Altın Ordu'ya tâbi bölgedeki bütün Türklere bu devirde *Tatar* ismi verildi ve bu ad *Kuzey Türkleri* için ortak bir ad olarak yerleşip kaldı.

Daha Moğolların bu bölgede ilk görünüşleri sırasında Anadolu Türklüğü ile Kırım arasında siyasî bağlar kurulmuştur. 1223'de *Anadolu Selçuklu Sultanı*, Kırım'da mühim ticaret limanı Sudak ve havalisini Selçuk hâkimiyeti altına sokmağa karar verdi. Hüsâmeddin Çoban Bey, bir deniz seferi ile, bu-

nu başarı ile uyguladı. Kırım ile Anadolu Türklüğü arasındaki bu yakınlık ve bağlılık, daha sonraki asırlarda gittikçe kuvvetlenecek ve nihayet iki memleket, Osmanlı devrinde birleşeceklerdir. Bilindiği üzere Kırım'ın güney kıyılarında Cenevizliler elinde olan yalı boyu ve limanlar 1475'te Fâtih Sultan Mehmed tarafından fethedilecek ve aynı tarihte Kırım Hanlığı bu büyük Türk hükümdarının himayesini tanıyacaktır. Osmanlı padişahlarının himayesi sayesindedir ki, bu Türk yurdu daha üç asır kuzeyden gelen istilâlara karşı koyabilecek ve bölgedeki diğer Türk devletlerinin âkıbetinden kurtulacaktır.

Altın Ordu Hanlığının parçalanmasından sonra kurulan devletler arasında güneyde Kıpçak bozkırında (Dobruca'dan Hazar Denizine kadar uzayan bozkır bölgesi) ve Kırım'da *Kırım Hanlığı* (Kuruluşu 1395'lerde) kuzeyde *Moskova Büyük Dükalığı* vardı. Bunlar 15. yüzyılda Altın Ordu Hanlarına karşı mücadele ettiler. Kırım Hanları kendilerini Altın Ordu'nun meşrû vârisi saydıklarından, Volga havzasında ve bütün Doğu Avrupa'da üstünlük ve hâkimiyet iddiasında bulundular. Bunun için 16. asırda Moskofları karşılarında buldular ve Moskof yayılışına şiddetle karşı koydular. 1521'de Mehmed Giray Han, Moskova'ya kadar ilerledi ve şehri ateşe verdi, Büyük Dükayı yıllık vergi ödemeye mecbur etti. Rus tarihçileri Kırım Hanlığının belirli bir siyasi gaye için yaptığı bu mücadeleyi küçümsemek maksadiyle bütün bu akınları bayağı çapullar şeklinde göstermeye yeltenirler ve böylece Rus devletlerinin yaptıkları korkunç yoketme çabalarını örtmeğe çalışırlar. Osmanlılar da ilk defa olarak 1534'te kuzeyde Kırım Hanlarının Moskoflara karşı yaptıkları bu siyaseti desteklemeye karar vermişlerdir. Bunun ilk sonucu 1569 yılında ortak Kırım - Osmanlı kuvvetlerinin, Rusları Volga havzasından atmak için, bir sefer yapmalarıdır. Bu büyük seferin hedeflerinden biri, Volga - Don ırmakları arasında bir kanal açmaktı. Osmanlılar ertesi yıl Kıbrıs seferi dolayısiyle Akdeniz'de ziyadesi ile meşgul olduklarından kuzey seferinin sonunu getiremediler ve Moskoflar da Volga havzasında kaldılar.

Volga Havzasının zaptı, Rusların Türk ülkeleri zararına yayılışının birinci safhasını gösterir. Bu ilerleyiş onlara, doğuda Sibirya ve Orta Asya, güneyde Kafkasya'nın kapısını vermiş oluyordu. Bununla beraber Kırım Türkleri mücadeleyi bırakmadılar; 1571'de Devlet Giray Han (Taht-Algan) ve 1591'de Bora Gazi Giray Han Moskova önlerine kadar ilerlediler.

Kırım Hanlığı Kuzey Kafkasya'dan batıda Besarabya'ya kadar bozkırları ve burada yaşayan çeşitli Türk boylarını hâkimiyeti altında tutuyordu. Fakat Hanlığın asıl kuvvet merkezi Kırım yarımadasındaydı. Osmanlı İmparatorluğunun çöküş devrinde Kırım Hanlığı kuvvetleri İran ve Macaristan harp alanlarında canla başla savaştıkları gibi kuzeyden gelen tehlikeye karşı büyük Türk yurdu için bir kalkan, bir «Sedd-i sedîd» vazifesi gördü. 17 nci asırda Evliya Çelebi (Cilt VII, s. 534) diyor ki: Kırımlılar Moskoflara karşı mütemadi gazâ, cihâd yapmasalar Ruslar «Devlet-i Âl-i Osman'a

rahat vermeyip maazallâh Kırım'ı dahi istilâ eder... bu kâfirden Devlet-i Aliyeye zarar-ı azîm terettüp edeceğini ukalâ (akıllı kimseler) cezm ediyorlar».

16. - 17. asırlarda eski Kıpçak bozkırında Kazakların kuvvetlenmesi ve güneye doğru yayılışı, kuzey Türk yurdu için en felâketli sonuçlar doğuran bir tarihi gelişme olmuştur. Moskof çarları kısa zamanda kendilerini bu Kazakların koruyucusu durumuna getirdiler. Kara Mustafa Paşa'nın 1678'de Ruslara karşı büyük Cihrin (Çigrin) seferi bu tehlikeyi önlemek, Kazakları Osmanlı hâkimiyeti altına sokmak için yapılmıştır. Fakat az sonra girişilen Viyana seferi ve Macaristan'da uzayıp giden savaşlar bunu bir sonuca erdirmeye imkân bırakmamıştır. Böylece Ruslar, bu tarihlerde, güneye doğru nüfuz ve hâkimiyetlerini genişleterek Kırım Hanlığına ve Karadeniz'e sarktılar. *Bu ilerleyiş Rusların Türk ülkeleri aleyhine genişlemesinin ikinci safhasıdır.* Bundan sonra Rus saldırılarına doğrudan doğruya Kırım Hanlığı ve Karadeniz hedef olacaktır.

Ruslar bu saldırıya, ancak 1695'de, Osmanlı Devleti Viyana bozgunundan sonra Macaristan'daki harplerde bitkin bir hale geldiği zaman cesaret edebildiler. Deli Petro, Karadeniz'in kilidi Azak Kalesini ertesi yıl ele geçirmeye muvaffak oldu. Osmanlılar bu tarihten sonra büyük tehlikenin ne taraftan geldiğini açıkça gördüler.

Rus kuvvetleri ilk defa 1736'da Münnich kumandasında Kırım yarımadasını istilâ edebildiler. Bahçesaray zaptedilerek yakıldı; 2.000 ev ile Hanların sarayı kül oldu. Bu arada Selim Giray'ın kurduğu zengin kütüphane mahvoldu. Kalgayların merkezi Akmescid aynı âkıbete uğradı. Ruslar Lascy idaresinde 1737 ve 1738 yıllarında da gelerek, tahribâta devam ettiler. Belgrad Muahedesi ile (1739), Ruslar Prut'ta geri verdikleri Azak kalesini tekrar ele geçirdiler. Şimdi Kırım yeni istilâlara açık bulunuyordu. Arslan Giray Han (1748 - 1756) yarımadayı müdafaa eden istihkâmları takviyeye itina etti. 1760'ta Rus Kazakları taarruz ettiler. Kabartay'da yeni rus kalelerinin inşası hanlığı bu taraftan da tehdit etmekte idi. Rusların Lehistan'da yerleşmesi ve Kırım hanına ait Balta şehrine sığınmış olan leh konfedere'lerini takip ile bu şehri zapt ve tahrip etmeleri, nihayet osmanlı padişahı tarafından harp ilânına sebep oldu.

1768 - 1774 harbi Kırım için felâket ile neticelenmiştir. 1769 yılı başında Kırım Giray Han'ın Besarabya'dan rus topraklarına muvaffakiyetli bir akınından sonra, rus orduları 1770'te Bucak'ı, 1771'de Prens Dolgorukiy idaresinde Kırım yarımadasını istilâ ettiler. Kırım hanı Selim Giray III. güçlükle kurtulup, İstanbul'a geldi. Bu harp esnasında Kırımlılar ile Osmanlılar arasında anlaşmazlıklar ve idaresizlikler hakkında osmanlı seraskerinin kâtibi Necati Efendi'nin hâtıraları dikkate değer tafsilât ihtivâ etmektedir (Tarih vesikaları, cild III, sayı 13-15). Bu ümitsiz durumda hanlığı Osmanlılardan tamamiyle bağımsız bir hâle getirmek isteyen mirzalar kuvvetli bir hale geldiler. 1772'de rus işgali altında toplanan kurultayda, Osmanlıların tâ-

yin ettiği Maksud Giray'ı tanımadılar ve Sahip Giray'ı Kırım'ın müstakil hanı seçtiler. Moskova'ya mirzalardan mürekkep bir heyet hareket etti. Küçük Kaynarca muahedesinin (21 Temmuz 1774), 3. maddesi ile «Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Camboyluk ve Yediçkul (Yedicek) tatar ulusları... serbest ve tam mânası ile müstakil tanınacaklar, kendi rıza ve muvafakatleri ile Cengiz soyundan seçilecek hanların hükmü altında olacaklar ve hân herhangi bir yabancı devleti nazar-ı itibara almadan, onları kendi kadîm kanun ve âdetlerine göre idare edecek, bu sebeple ne Rusya ve ne de Bâbıâli hiç bir suretle mezkûr hânın intihabına ve tahta çıkışına karışmayacaklar... Kendi kendilerini idare eden ve Allahtan başka kimseye tâbi olmayan bütün diğer devletlere yapılan aynı muameleyi yapacaklar; fakat tatarlar müslüman olduklarından ve sultan da islâmın halifesi sayıldığından, bu uluslar kendisine şeriatın emrettiği şekilde muamele edecekler, bununla beraber bu, onların yukarıda teyid olunmuş siyasî ve mülki hürriyetlerini tehlikeye düşürmiyecek mahiyette olacaktır». Padişahı müslüman kırımlıların halifesi tanıyan bu madde tenakuz ihtiva ediyordu, bu suretle ilerideki güçlüklerin menbaı oldu. Kırım yarımadası ile Buğ ırmağından Kuban ırmağına kadar türklerin oturdukları bölgeler müstakil Kırım hanının idaresinde bağımsız ilân edilmekle beraber, muahedenin diğer maddeleri ile Rusya mühim sevkülceyş noktalarını, Azak denizi ağzının iki tarafında Yeni-Kale ve Kerç, Dnepr ağzında Kılburun kalesi ve etrafındaki hâlî arâziyi, büyük ve küçük Kabartayları imparatorluğuna ilhak ediyordu. Bu şartlar altında hanlığın bağımsız bir varlığa sahip olması imkânı yok idi ve bu ileride yapılacak ilhakı kolaylaştırmak için bir siyaset hilesinden başka bir şey değil idi. Moskova'ya giden bağımsızlık taraftarı mirzalar ve Şahin Giray, Osmanlılara karşı bir âlet olarak kullanıldı. Diğer taraftan Osmanlılar da Özü (Oçakof) kalesini ellerinde muhafaza ediyorlar ve hilâfet maddesi sayesinde hanlığın bağlılığını devam ettirebileceklerini umuyorlardı. İki taraf da, istiklâlini teyid ettikleri devleti himaye altına almak için kapıyı açık bırakmışlardı. Bu durum Kırım'da korkunç bir iç harp doğurmuş ve memleketin felâketi ile neticelenmiştir.

Kurultay tarafından seçilen Sahip Giray Han II., Rusya tarafından gelen tehlikeyi görerek, çok geçmeden osmanlı taraftarı grupa tâbi oldu. Müslüman halkın ekseriyeti ve ulemâ, Osmanlılara karşı bağımsızlık dâvası güden mirzalardan ayrılıyordu. Beyler ayaklanarak, hanı İstanbul'a kaçmağa mecbur ettiler. Fakat tahta çıkarmak istedikleri Devlet Giray, ruslar tarafından desteklenen Şâhin Giray'ın taarruzlarına dayanamadı. Şâhin Giray, Taman'da yerleşerek, bir kısım mirzaları kendi tarafına çekmeğe muvaffak olmuştu. 1776 yılı Ekiminde rus kuvvetlerinin yardımı ile Devlet Giray'ı mağlûp ve firara mecbur etti. Ruslar Or-Kapı'da da yerleştiler. Şâhin Giray, rusların bağımsız Kırım Hanlığı için vaad ve taahhütlerine inanmış görünmektedir. Rus ordusunda bulunarak, garp medeniyetini oldukça tanımış olan Şahin Giray, saf bir adamdı; Osmanlı halifesinden tamamiyle ayrıl-

mağı ve Rusya örneğine göre bir garp devleti yaratmağı düşünüyordu. Avrupa âdetlerini almak, ordusunu garp usûllerine göre tensik etmek, mirzaların feodal durumuna nihayet vermek istemesi ve vergileri arttırması umumî hoşnutsuzluk yarattı. Müslüman ahâli ona rusların ortağı bir kâfir gözü ile bakmağa başladı. Kırım'da ve Kuban'da bulunan ruslardan birçoğu halk tarafından katl-i âm edildi. Hücuma uğrayan Şâhin Giray, yaralı halde Bahçesaray'dan kaçıp, hâmilerinin yanına sığındı. İstanbul'da tâyin olunan Baht Giray, Osmanlı yardımcı kuvvetleri ile gelip, tahta çıktı. Çok geçmeden, Şâhin Giray, rus. kuvvetleri sayesinde tekrar duruma hâkim oldu. Ruslar Kefe'yi ve diğer Kırım limanlarını işgal ettiler (1777 kışı). Şâhin Giray'a karşı padişahın gönderdiği Selim Giray'ın yaptığı iki teşebbüs de muvaffakiyetsizlik ile neticelendi (1778). Müslüman Kırım halkı şimdi kütle halinde Türkiye'ye kaçmakta idi. Ruslar onların yerine bu tarihte 75.000 kişilik bir muhacir kütlesi getirip yerleştirdiler. Memleket boşalmağa ve harabiye yüz tuttu (bu tarihe doğru yarım-adanın nüfusu yarım milyon tahmin edilmekte idi; Howorth, *History of the Mongols*, s. 609).

Kırım'da durum Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaşı kaçınılmaz bir hâle getirmişti. İki taraf arasında başlayan müzakereler nihayet Aynalı-Kavak tenkihnamesi ile (10 Mart 1779) neticelenerek harp ihtimalini bir müddet için bertaraf etti; bu anlaşmada Kırım Hanının tam istiklâline ait Küçük Kaynarca Muahedesinin 3. maddesi açıklandıktan sonra, 3. ve 4. maddelerde ruslar 3 ay 20 gün içinde Kırım ve Taman'ı boşaltmağı ve hiç bir bahane ile yeniden bu yerlere asker sokmamağı taahhüt ettiler. Bâbıâlî de aynı hususu ve tâyin edilen usûl dairesinde Şahin Giray'ı han tanımağı kabul etti. Ruslar bu şartları kabule mecburiyet duydular; zira padişahın tasdiki olmadıkça, Kırımlıların ekseriyeti Şâhin Giray'ı han tanımak istemiyordu. Öbür taraftan Osmanlı devleti de rus işgalinde bir Kırım görmektense müstakil bir Kırım'ı görmeği tercih ve hanlık üzerinde hâkimiyetinin tamamile lâfzî bir hale gelmesini kabul ediyordu. Fakat aynı anlaşmanın 5. maddesinde Rusya Oçakof şimâlindeki bölge üzerinde padişahın hâkimiyet iddialarını kabul etmesi için, han nezdinde tavassut etmeği vaad ediyordu. Bu kurnazca hazırlanmış bir madde idi. Ruslar, fi'len sahip oldukları bu arazi için, han ile padişahı ihtilâf haline sokmak ve kendileri hanın hâmileri görünmek maksadını gütmekte idiler. Anlaşmayı müteakip Osmanlı devleti Kuban ve Karadeniz kıyılarındaki Nogaylar ile Çerkezleri, kendi tebaası olduğu iddiası ile, Kırım hanlığından ayırmağa çalıştı. Bu suretle Osmanlılar, Kırım kendi kontrollerinden çıktığı için, hiç olmazsa, onun Karadeniz şimalindeki tâbi bölgelerini muhafazaya çalışıyorlardı. Rusya ise, ileride kendisi yutmak için, bu toprakların hanlığa bağlı kalmasında ısrar ediyordu. Kuban Türkleri, Şâhin Giray'a karşı ayaklandılar ve gönderdiği kuvvetleri yendiler. Kırım halkı da ayaklandığından, han tekrar Yenikale'ye, ruslara sığındı. Toplanan kurultay padişaha mahzarlar gönderdi (Eylül 1782). Beş yıl ön-

ce padişahın han gönderdiği Baht Giray tekrar ortaya çıktı. Fakat çok geçmeden, Şâhin Giray rus kuvvetleri ile geri geldi. Rus generali Potemkin, çoluk-çocuk ayırt etmeden, 30.000 Kırımlıyı katliâm ettirdi (Howorth, 601) ve Kırım, çarlığın bir vilâyeti hâline getirildi (8 Nisan 1783). O zaman yeni bir harp açacak durumda olmıyan Osmanlı devleti, 8 Ocak 1784'te İstanbul'da imzaladığı bir anlaşma ile, Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhakını tanıdı. Kuban nehri iki taraf arasında hudut sayıldı. 1787'ye doğru Osmanlı devleti için Rusya'ya karşı harp kaçınılmaz bir hale geldi. Kırım gibi müslüman bir memleketin çarların idaresine terkini kimse hazmedemiyor, bütün Karadeniz şimal kıyılarında yerleşen bu amansız düşmanın bizzat İstanbul için açık tehditleri (Katerina II., 1787'de Kırım'ı ziyaret etti) tahammül edilmez bir hal alıyordu. Osmanlılar için yeni savaşın gayesi Kırım'ı kurtarmak idi. Bu harp esnasında Şehbaz Giray ve sonra Baht Giray, han unvanı ile, osmanlı ordusunda Bucak Türkleri başında ruslara karşı savaştılar. Fakat mağlûp olan Osmanlı devleti Yaş muahedesi (1792) ile Dnester'e kadar ihtilâfli araziyi Rusya'ya terketti. Rusya, Bucak (Besarabya)'ın da vaktiyle Kırım hanlarına tâbi olduğunu iddia etmekten geri kalmadı. Burasını ancak yeni bir harpten sonra 1812'de Bükreş muahedesi ile ele geçirdi. Bu suretle vaktiyle Kırım hanlığına tâbi Türk müslüman nüfusu ile meskûn bütün memleketler rus boyunduruğu altına düşmüş oldu.

1802'de Rus idaresinde Kırım *Tavrida vilâyeti* adı altında, bağımsız idarî bir bölge hâline getirildi. Batıdan Oçakov (Özü kalesi), Dnepr kıyıları, kuzeyden Dnepr dirseği ve Konka çayı, doğudan ise Berda suyu ile hudutlanan karadaki geniş Nogay (Kıpçak) bozkırlarında teşkil olunan Dneprovsk, Melitopolsk ve Berdiansk kazaları da bu vilâyetlere eklenmiş idi. Bu vilâyet içindeki Kırım yarımadası ise, Or-Kapı, Gözleve, Akmescid, Kefe ve Yalta kazaları olarak beş idarî bölgeye ayrılmış idi. 1890 yılına doğru onbiri şehir olmak üzere, 2.509 meskûn mahalde, 400.000'e inmiş olan umumî nüfustan Türkler yayla kısmında %89, bozkırda ise, %50 nisbeti teşkil ediyorlardı. 1897 nüfus sayımına göre ise, Tavrida vilâyetinin umumî nüfusu 1.443.566 olup, bunun 538.903'ü Kırım'da yaşamakta idi. Kırım'ın beş kazasından dördünde Türkler ekseriyet teşkil ediyorlardı. Tavrida vilâyetinin karadaki kazaları dahilinde de Türk nüfusu bulunuyordu. Kırım'ın Yalı boyundan karaya nakil ve iskân edilmiş olan ve türkçe konuşan hıristiyan Kırımlıların sayısı büyük bir yekûn teşkil etmekte idi. Bu suretle Fransa'nın Kırım sefiri *Baron de Tott'un 5.000.000 tahmin ettiği Kırım Hanlığı nüfusunun (Mémoires sur les Turcs et les Tatares*, Amsterdam, 1875, IV) 1770'te 1.500.000'ini barındıran Kırım yarım adasında, XIX. asrın sonuna doğru yalnız 300.000 kadar bir Türk nüfusu kalmış olduğu düşünülürse Rus tehcir siyasetinin şümulü hakkında bir fikir edinilebilir. Rus istilâsı tahrip, müsadere, tehcir, kolonizasyon, kölelik rejimi ve ruslaştırma şeklinde kendisini göstermiş idi. Daha işgal ve ilhakın ilk yılında Kırım'dan kütle halinde muhaceret başlamıştır. Bu de-

virde göç edenlerin sayısı 300.000 olarak tahmin edilmektedir. Potemkin 1784'te «dağlık ve çöl mıntakalarındaki bütün yerli tatarların yarımadadan uzaklaştırılması» (Ahmed Özenbaşlı, *Çarlık hâkimiyetinde Kırım faciası ve yahut tatar hicretleri*, Akmescid, 1925) hususunda verdiği bir emre göre, Kırım Türkleri 24 saat içinde gösterilen yerlerden çıkacaklardı. İlk önce (1785 - 1788) deniz kıyılarına, iskelelere ve limanlara yakın yerlerde bulunan halk, Anadolu'ya ve Rumeli'ye göçetmek için, mal ve mülklerini yok bahasına ellerinden çıkararak kaçtılar. Giray sülâlesinin ahfadı ile memleketin ileri gelenleri bunlar arasında idiler. Potemkin Türklerden boşalan toprakları müsadere ederek, ordu erkânına, Rus zâdegânına, Ortodoks kilisesi mensuplarına, yüksek memurlara hediye etti. 1796 yılına kadar müsadere edilen toprakların miktarı 288.000 hektarı ve 1802'de ise 381.500 hektarı bulmuştu. 1784 - 1790 yıllarında göç feci bir safhaya girdi. 1800 yılına kadar devam eden bu göç esnasında 500.000 Kırım Türkü ana yurdunu terketmiş, bunlardan, Bâbıâli defterlerindeki kayıtlara göre, ancak 300.000'i Türkiye'ye ulaşabilmiş idi. Göçe tâbi tutulmayan Türklerin de toprakları ellerinden alınıyordu. Çoğu Rus ve Avrupalı olan gözlemcilere göre, Türk köylülerinin toprakları hâkimler, memurlar ve Kırım derebeyleri tarafından müsadere ediliyor, topraksız kalan köylüler, geniş ve münbit bozkırdan bereketsiz yaylaya sığınıyorlardı. Rusya'da hüküm süren kölelik nizamı yüzünden buraya, Rus köylüsü getiremeyen Potemkin Kırım'dan çıkarılan Türklerin yerine başka göçmenler çekmeği düşündü. 1784 - 1787'de Korsika, Livorna, Piza, Cenova ve Almanya'dan muhacirler getirildi. Fakat bunların mecmuu 160 kişiyi geçmemişti (Bol. sovet. entsiklopedia, XXXV, 308). Göç hareketi 1800 yılından sonra da devam etmiştir. Öteden beri hür yaşamağa alışan ve toprağın büyük bir kısmı kendisine ait olan Kırım köylüsü, mülkiyeti osmanlı hükümdarlarına, Kırım hanlarına, kalgaylara, beylere, mirzalara ve evkafa ait olan topraklarda bile hür olarak çalışır, hayvan besler, çift sürer ve karşılıklı anlaşma üzerine serbestçe vergisini öderdi. Yeni rejim, Rusya'da câri ve köylüyü eşya telâkki eden kölelik nizamı ile beraber gelmiş idi. Umumî vali Mihelson'un fikrine göre, hazineye geçen topraklardaki köylü «hazîneye ait köylü» haline geliyor ve toprak ile beraber yeni sahiplerine köle olarak devir ve teslim olunuyordu. Köylü, toprağı ve mülkiyet hakkı ile beraber hürriyetini de kaybetmiş bulunuyordu. Bu esaretten kurtulmağa can atan köylüye yegâne kurtuluş yolu olarak Türkiye'ye muhaceret gösterilmekte ve başta müfti olmak üzere, Kırım eşrafının bu yoldaki teşviklerini çar hükûmeti resmen desteklemekte idi (Ahmed Özenbaşlı, s. 65-67). 1812 Napolyon seferinden sonra göç hareketi yeniden hızlandı. 1828'de 200.000 Türk, Kırım'ı terketmişti (Firdevs, *Tatar hicretleri*, bk. Yeni Dünya, 1924, sayı 118; Levitskiy, *Emigratsia kırımskih tatar v Turtsiya*, bk. Vestnik Evropi, 1882, s. 606).

1854'ün son baharında harbiye nâzırı, imparatorun fermanına dayanarak, sahil boylarındaki bütün müslümanların Rusya'nın iç vilâyetlerine göç-

melerini emretti. Görünüşte Kırım Harbi (1853-1856) dolayısiyle ittihaz edilen bu tedbir hakikatte Kırım'ı türklerden tamamiyle boşaltmak gayesini güdüyordu. Göç umumi bir şekil almış idi. 1860-1862 yıllarındaki göç hareketi şiddetini bir kat daha arttırdı. Resmi malûmata göre, yalnız bu iki yıl zarfında 141.667 Türk, Kırım'dan hicret etmiştir. Or-Kapı bozkırında yaşayan Nogaylar da bu göçe katılmış olduğundan yine resmî istatistiğe göre, göç edenlerin sayısı 231.177 kişiyi bulmuş idi. Fakat birçok aile ve kabileler kaydolunmadan göçtükleri için, göçenlerin hakiki sayısı daha çok idi. Gaspıralı İsmail Beye göre (*Muhaceret-i muntazama*, Türk Yurdu, II, 706-713), XX. asrın başına kadar Kırım'dan bir milyon veya 1 milyon 500 bin Türk hicret etmiştir. Bu yüzden 1870'te yalnız Or kazasında 320 köyden 287'si boşalmış, bunun 244'ü issız kalmış idi. Kırım Türklerinin terkettikleri köylerin sayısı 687 olup, bunlardan 315'i tamamiyle boş kalmış ve harap olmuştur (A. Özenbaşlı, s. 66; Bol, sov. ents., XXXV, 309). Buna rağmen 1895'te Kırım'ın 400.000 nüfusu içinde ruslar %6.28, ukraynalılar %16.2, almanlar %6.22, yahudiler %5.19, rumlar %5.0, bulgarlar %2,73, ermeniler %2.49, mütebakisini türkler teşkil etmekte idi. Eskiden köylünün elinde bulunan 1.672.343 hektar hususi aracidan yalnız 321.977 hektar kalmıştı. 28.977 köylü tamamiyle topraksızdı (Bk. Mirza Bala, *Kırım*, I-A, cüz 64, s. 756-758).

KIRIM'DA TOPYEKÛN TEHCİR VE KATLİÂM

Dr. Edige Kırımal

Ecdatları binlerce yıl boyunca Kırım yarımadasında yaşamış olan Kırım Türkleri, 1944 yılına kadar, Kırım'ın yegâne yerli halkını teşkil ediyordu. XIII - XVIII. asırlarda Kırım Türklerinin devletçiliği — Altınordu'nun Kırım ulusu (XIII - XIV. asırlarda) ve Kırım Hanlığı (XV - XVIII. asırlarda) — Kırımdan başka Taman, Kuban ve Nogay bozkırları ile Bucak bölgesini de içine alıyordu. Kırım Hanlığının nüfusu 3.000.000 - 5.000.000 kadardı, bu cümleden olarak, bizzat Kırım'da 800 bin ilâ 1,5 milyon insan yaşıyordu. Tarafsız tarih ilmi, Altınordu ile Kırım Hanlığı devrinin, gerek siyasî kudret, gerekse kültür ve medeniyet bakımından Kırım'ın en parlak bir devri olduğunu yazmaktadır. Sovyet tarihçileri, son yıllarda, tarihi açıkça tahrif ederek bunun tamamiyle aksini ispata kalkışıyor ve Kırım Hanlığını «Kırım haydutlarının yatağı» şeklinde takdim etmeğe çalışıyorlar. Diğer taraftan, sovyet tarih «ilmi», Kırım'ın Rusya tarafından istilâsını «Kırım halklarının tarihinde büyük progressif bir hâdise» olarak göstermeğe yelteniyor ve bu istilâya Kırım'ın Rusya ile «yeniden birleşmesi» adını veriyor. Sovyet tarihçilerinin, Sovyet hükûmetinin Kırım'da icra etmiş olduğu topyekûn tehcir ve katliâmı «tarihen temize çıkarmak» maksadiyle 1952 de alelacele uydurdukları bu iddiaların hakikatle taban taban zıt olduğunu ispata kalkışmağa lüzum bile hissetmiyoruz. Bu hususu, aynı sovyet tarihçilerinin, , 1949 yılına kadar neşretmiş oldukları birçok eserleri de teyit etmektedir.

Bilindiği gibi, Rusya'nın Kırım'ı istilâsı (1783) neticeleri Kırım Türkleri için progressif olmak şöyle dursun, bilâkis onların ilerideki mukadderatları için gayet meş'um olmuştur.

Tarafsız ilmin kabul ettiğine göre, geçen asrın 70 inci yıllarına kadar, Çarlık hükûmeti Kırım'da müstemleke siyaseti güdüyordu. Rusya Kırım'ı istilâ ettikten sonra, yerli idarî, adlî ve maarif organları lâğvedilmiş ve Kırım Türklerinin maddî medeniyeti geniş mikyasta tahribe uğramıştı. Bunu müteakip, yerli müslüman halkı için, sosyal ve dinî tahditler konmuş, yüzbinlerce hektar müşterek ve hususî arazi müsadere edilmiş veya çarlık zadegânının mülkiyetine verilmişti. Bu siyaset, Kırım Türklerinin 1785'de başlayan ve muayyen fasılalarla 1902 yılına kadar devam eden Türkiye'ye kitle halin-

de hicretlerine sebebiyet vermiş ve neticede Kırım'ın yerli Türk nüfusu, bir asır zarfında, geçen asrın 80 inci yıllarının başlarında 280.000'e inmiştir. Bu meseleyi araştıran tarihçilerin kanaatine göre, XX. asrın başına doğru 1.000.000 ilâ 1.500.000 Kırım Türkü vatanlarını terketmiş bulunuyorlardı. Bunların ahfadı bugün Kırım dışında yaşamakta ve sayıları takriben 2.000.000'u bulmaktadır (Kırımal, Edige: *Der nationale Kampf der Krimtürken*, Emsdetten/Westf/ 1952, s. 3, Quelle 13). Kırım muhacirlerinin bırakmış oldukları topraklara hariçten gelen Rus, Alman, Bulgar, Yunan ve diğer yabancılar yerleşiyorlardı. Buna rağmen 1917 ihtilâlinin arifesinde Kırım Türkleri bütün Kırım nüfusunun nisbî ekseriyetini teşkil ediyorlardı (İhtilâlden evvelki resmî rus istatistikine göre, 20. asrın başlarında Kırım'ın nüfusu 564.592 idi. Türk nüfusu Yalta'nın %58,7, Gözleve'nin %42, Akmesçit'in %41,8, Kefe'nin %37,2 ve Perekop'un %23,5 nispetini teşkil ediyordu ki, bütün Kırım nüfusunun %35,1 nispetine müsavi idi; Semenov, Tyan-Şanskiy. *Polnoye opisaniye naşego oteçestva*, cilt XIV, *Novorossiya-Krım*, Petersburg 1910, s. 675, 686, 711, 716, 732, 786, 816).

Geçen asrın 80 inci yıllarında Kırım Türkleri, meşhur ıslâhatçı İsmail Bey Gaspıralı'nın idaresinde, kültür ve teceddüt yolunda büyük hamlelere giriştiler. Yeni tip millî mektepler açılıyor, matbuat ve edebiyat doğuyordu. Buna muvazi olarak da, 1917 yılına doğru, hemen hemen bütün Türk nüfusunun geniş tabakalarını sarmış olan Kırım Türklerinin millî - kurtuluş hareketi başladı.

Rusya'daki 1917 ihtilâli Kırım Türklerinin bu millî-kurtuluş hareketini hızlandırdı. 7 Nisan 1917'de Kırım Türklerinin millî-kültür muhtariyeti ilân edildi. Aynı yılın 9 Aralık gününde toplanan Kurultay (Müessisan Meclisi) 13 Aralık 1917'de müstakil Kırım Demokratik Cumhuriyetini ilân ve Kırım millî hükûmetini intihap etti. Bu millî hükûmet, Kırım'ı işgal etmeğe muvaffak olan bolşeviklerin silâhlı hücumuna uğradı.

Nisan 1918'de Alman ordusu bolşevikleri Kırım'dan tardetti. Aynı yılın Mayıs ayında Kırım Demokratik Cumhuriyeti yeniden ihya edildi. Kırım'ın muhtelif halklarından teşekkül eden hükûmet, idarî ve adlî organlarını kurduktan sonra, Kırım istiklâlini Türkiye ve Almanya'ya resmen tanıtmağa muvaffak oldu.

Kasım 1918'de Kırım evvelâ itilâf devletlerinin askerî-deniz kuvvetlerinin, bunun akabinde de General Denikin'in gönüllü beyaz rus ordusunun işgaline uğradı. 2 yıl sonra da, Kasım 1920'de, Kırım üçüncü defa olarak bolşevikler tarafından işgal ve cebren Sovyet Rusya'ya ilhak edildi.

Bolşeviklerin Kırım'ı, 1920 yılının kasım ayında, istilâ etmeleri üzerine, kitle halinde vahşice tethiş siyaseti tatbik etmeğe başlayan meşhur Macar komünisti Béla Khun iktidara getirildi. Bu tethiş esnasında 60 ilâ 70 bin Kırım vatandaşı kurşuna dizildi. Bu tethişe, *bolşevikler tarafından Kırım Türklerine karşı tatbik edilen imha siyasetinin ilk merhalesi* ismi verilebilir. Sov-

yet hükûmetine karşı silâhlı mukavemet göstermek suretiyle bu tethişe cevap veren Kırım Türkleri arasında Béla Khun ismi bir felâket timsali haline gelmişti.

Bir taraftan halkın mukavemeti, diğer taraftan Müslüman Şarkın sempatisini kazanmak arzusu, Sovyet hükûmetini Kırım Türklerine muvakkaten tavizde bulunmağa, tethişi kesmeğe ve 18 Ekim 1921'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine tâbi Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini ilân etmeğe mecbur etti.

Fakat, aynı yılda, Sovyet hükûmetinin soyguncu iktisat siyaseti, Kırımda, Kasım 1921 den Haziran 1922 yılına kadar devam eden korkunç bir açlık doğurdu. Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin Kırım halkına, yardım maksadiyle, göndermiş olduğu hububatı başka maksatlara sarfetmiştir, Açlık dolayısiyle bolşeviklerin kalesi addolunan Sivastopol (Akyar) nüfusunun yalnız %11 nispeti ölmüş olduğu halde, Sivastopol'dan 2 saatlik mesafede bulunan Bahçesaray'ın Türk ahalisinin yarısından fazlası (%55 nispeti) telef olmuştur. G. Aleksandrov da, korkunç açlık yılında (1921) Kırım'da kurban vermeyen bir tek Türk ailesinin kalmadığını yazmaktadır.

Açlık neticesinde, 50.000 kişi Kırım'dan hicret etmiş, 100.000 kişi ölmüş ve bu suretle Kırım'ın nüfusu %21 nispetinde azalmıştır. Telef olanların %60 nispetini, yâni 60.000 kişiyi, Kırım Türkleri teşkil ediyordu.

Yukarıda verilen izahata dayanarak, Kırım'da 1921-1922 yıllarında çıkarılan sun'î açlığın, *bolşeviklerin Kırım Türklerine karşı tatbik ettikleri imha siyasetinin ikinci merhalesini teşkil ettiğini* söyleyebiliriz.

Bunu takip eden 5 yıl (1923-1927), Kırım Türklerinin, Lenin'in tatbik etmiş olduğu Yeni İktisadî Siyaset (NEP) şartları dahilinde, nispeten normal yaşadıkları kısa bir devredir. Bu yıllarda Kırım'ın «tatarlaştırılması» siyaseti yürütülüyordu. Kırım muhtar hükûmetinin ekseriyeti de Kırım Türklerinden müteşekkildi. Bu devrede millî mektepler, ilim müesseseleri, müzeler, kütüphaneler ve tiyatrolar açılmış, genç millî münevver kadrosu yetiştirilmiş, millî matbuat ve millî edebiyat sür'atle gelişmişti. Nisbî bir din hürriyeti mevcut idi. Rus dilinin yanında Kırım'ın Türk lehçesi dahi Kırım devlet dili olarak kabul edilmişti.

Fakat Kırım Türklerinin bu millî muhtariyeti kısa ömürlü oldu ve Stalin'in iktidara geldiği 1928 yılında fiilen tasfiye edildi, «tatarlaştırılma» nın yerine, Kırım Türklerinin kültürünü ve yaşayış tarzını ruslaştıran ve sözde «yerli burjuva milliyetçiliğine» karşı takibata geçen «sovyetleştirilme» kaim oluyordu. Bu tebeddülât esnasında (1928) Sovyet hükûmeti, Kırım'ın muhtariyet haklarını korumak maksadiyle harekete geçen 3500 den fazla Kırım Türkünü kurşuna dizmiş veya sürgün etmiştir. Kırımlı Türk münevverlerinin orta ve yüksek yaşlı neslinin büyük bir kısmının kurban olduğu bu şiddet ve tazyik siyaseti *Sovyet hükûmeti tarafından Kırım Türklerine karşı tatbik edilen imha siyasetinin üçüncü merhalesini* teşkil ediyordu.

Bu imha siyasetinin dördüncü merhalesi, 1929 - 1930 yıllarında Kırımda köy iktisadiyatının cebren kollektifleştirilmesi zamanına tesadüf eder. Kollektifleştirilme esnasında 35.000 - 40.000 Kırım Türkü «kulak» (köy zenginlerine verilen isimdir) ve kulak yardakçıları sınıfına ithal edilerek, Ural ve Sibirya temerküz kamplarına sürgün edilmiş ve bunların büyük bir kısmı orada telef olmuştur. Hâdiselere vâkıf olan Aleksandrov bu münasebetle şöyle yazıyor:

«Kırım köylülerini köy köy tasfiye ediyorlardı. Binlerce aileyi yollamak kamplarının dikenli tellerinin arkasına topluyorlardı. Yumuşak cenup iklîminde büyüyen ve öz dağları ile deniz kıyılarını hiç bir zaman terketmemiş olan insanlar tayga ve tundra'lara göç ettiriliyor ve daha ilk merhalelerde can veriyorlardı. Bu, herhangi umumî bir tedbir olmayıp, topyekûn bir imha, bütün bir halkın amansız ve mânasız imhası idi.»

Sovyetlerin bu imha siyaseti, Aralık 1929'da, Kırım Türklerinin mukavemetini doğurdu. İsyan Sovyetler tarafından vahşice bastırıldı ve aralarında bir çokları kurşuna dizildi veya Sovyetler Birliğinin temerküz kamplarına sürüldü.

Cebrî kollektifleştirme ve Kırım hububatı ile hayvanlarının harice sevki neticesinde Kırım halkı, *Sovyet hükûmetinin Kırım Türklerine karşı tatbik ettiği kitle halinde imha siyasetinin beşinci merhalesini* teşkil eden 1931 - 1933 açlık yıllarını geçirdi. Aleksandrov bu açlık yıllarını şöyle tasvir etmektedir:

«Korkunç 1931 - 1933 açlık yıllarında, cesetler, şehir ve köy sokaklarını kaplarken, en iyi cins buğday Kırım limanlarında, devamlı bir surette, yabancı vapurlara yükleniyor, taze şarap borular vasıtasiyle gemilerin anbarlarına aktarılıyordu... Korkunç açlık henüz sağ kalmış olanları biçiyordu. Kendi mahsulünden mahrum edilen bu ülkeye, gıda maddeleri, şuurlu olarak, sevkedilmiyordu».

Bu soyguncu siyasete karşı, 1931 yılında, Kırım Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi reisi Mehmet Kubay, Sovyet hükûmetini şöyle suçlandırıyordu: «Moskova, Kırım Cumhuriyetini yağma ve bütün tabiî servetini ihraç ediyor ve buna mukabil açlıktan kırılan ahaliye yiyecek bile vermiyor». Bittabi Mehmet Kubay, derhal sürgün edildi, onun protestosuna cevaben de Moskova Kırım'ın «sovyetleştirilmesine» daha fazla hız verdi.

Kırım'ın 1931 - 1936 yıllarındaki «sovyetleştirilme» ameliyesine, *Sovyet hükûmetinin Kırım Türklerine karşı tatbik ettiği maddî ve mânevî imha siyasetinin altıncı merhalesi* denilebilir. Bu yıllarda müslüman din adamlarının büyük çoğunluğu yurttan sürülmüş veya katledilmiş, Kırım'ın camileri ile medreseleri kapatılmıştır. «Burjuva-milliyetçilik», «aksi-inkılâpçılık», «troçkizm» ve saire ile suçlandırılan Kırımlı Türk münevverlerinin büyük bir kısmı, sistematik bir surette, takibata uğruyor, sürülüyor ve kurşuna diziliyordu. İhtilâlden evvelki hemen hemen bütün Kırım millî edebiyatı ortadan kaldırıldı; «burjuva» damgası vurulan Arap, Fars ve Türk kelimelerinin kullanılması

yasak edilerek, yerine Rus kelime ve gramer kaideleri vazolundu. Bu suretle Kırım Türklerinin dil ve yazısının, geniş çapta, ruslaştırılmasına girişildi. Bu ruslaştırılma, Kırım Türklerinin yazısına, Türk dilinin ifadesine katiyen uymayan, rus alfabesinin cebren tatbiki ile tamamlanmış oldu. Bu arada, köylerde de, yeni «sovyet» hayat tarzı ile değiştirilen millî yaşayış ve aile âdetlerinin «kökünü kurutmak maksadiyle» takibata geçildi.

Kırım'da 1937 - 1938 de hüküm süren ve «ejovşçina» tesmiye edilen kanlı tasfiye yılları, *Sovyet hükûmeti tarafından Kırım Türklerine karşı girişilen imha siyasetinin yedinci kanlı merhalesi* idi. Kırım Türklerinin bütün sosyal tabakaları, kelimenin tam mânasiyle, bu tethişin kurbanı oldular. Henüz hayatta kalan «milliyetçi» ve «burjuvalarla» (münevverlerin ve din adamlarının orta ve yaşlı nesli, eski mülk sahipleri ve orta halli köylüler) beraber, başta Kırım Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi reisi İlyas Tarhan ile Halk Komiserleri Heyeti başkanı (Başvekil) Sameddin olmak üzere birçok milliyetçiler, Kırım hükûmetinin bütün âzâları ve sovyet rejimi şartları dahilinde yetiştirilerek Kırım'ın «sovyetleştirilmesine» bilfiil iştirâk etmiş olan yeni «sovyet» münevverlerinin (profesörler, doktorlar, öğretmenler, gazeteciler, edipler, şairler, artistler, ressamlar ve diğerlerinin) büyük bir kısmı tevkif, sürgün ve idam edildiler. Kırım'ın Türk köylüleri bile bu tethişten yakalarını kurtaramadılar. Binlerce köylü NKVD (Dahiliye vekâleti) organları tarafından yakalanarak zındanlara atıldı. Bu hâdiselerin şahidi olan kimselerin ifadesine göre, bu kanlı tasfiye yıllarında tevkif edilenlerin kahir ekseriyeti bir daha vatanlarına dönmediler. Bu tüyler ürpertici hâdiselere iştirâk edenlerin vermiş oldukları ifadelerden bazıları şunlardır :

Karasubazar sakinlerinden Sadrettin Tamalı şu malûmatı veriyor:

«1937 yılının aralık ayında, Kırımın Karasubazar şehrinde bir gecede 60 kişi tevkif edildi. Bunların arasında ben de vardım. Bu sırada Karasubazar hapishanesinde bu şehrin hayatta kalmış olan bütün müslüman din uleması ve bunların arasında Kırımın en tanınmış din âlimlerinden ve terbiyecilerinden 70 yaşındaki Şeyh Mehmet Kocaahmet Vecdi, 75 yaşındaki Şeyh Şeyhzade Abdülmecit, 80 yaşındaki Kafadar Hacı Muzaffer, 90 lık ihtiyar Seyithalil Çelebi Oğlu Efendi ve başkaları bulunuyorlardı».

İsmail Muhtar şöyle yazıyor:

«İçki bölgesinin 45 Türk ve 45 Rus haneli Kılçor köyünde, 1937'de 17 Türk tevkif edildi. Bunların içinden yalnız iki kişi 1941 yılında köylerine döndüler. Diğerleri hapishanelerde telef oldular».

Kemal Ortaylı'ya göre, yalnız 1922-1923 açlık yıllarında ve 1929-1930'da tatbik edilen kollektifleştirilme esnasında Kırım Türkleri 140.000 zayiat vermişlerdir. Kırım'ı işgal ettikleri 20 yıl zarfında (1921-1941) *160 ilâ 170 bin Kırım Türkü imha edilmiş veya sürülmüştür.*

Kırım Türkleri, Sovyet hükûmeti tarafından sistematik bir surette imha ediliyorlardı; en iptidaî insan haklarından, millî kültür, dil ve yazılarından mahrum edilerek sistematik bir tarzda ruslaştırılıyorlardı; din hürriyetinden ve en seçkin millî münevverlerinden mahrum bırakılmışlardı; topraklarından ve hususî mülklerinden mahrum edilmişler ve kolhoz ile sovhozlarda merhametsizce sömürülüyorlardı; iki türlü istibdadın — millî ve sosyal istibdadın altında ümitsizliğin en son raddesine gelmişlerdi.

1941 yılı Alman - Sovyet harbinin arifesinde Kırım'daki korkunç, fakat gerçek vaziyet işte böyle bir manzara arzediyordu. Vardığımız bu netice, hâdiseleri bizzat yaşamış olanların ifadeleriyle de teyit edilmektedir.

Alman - Sovyet harbini ve Alman ordusunun Kırım'a yaklaşmasını vesile ittihaz eden Sovyet hükûmeti, bolşeviklerin Kırım'da bulundukları son günlerde (Ekim - Kasım 1941), Kırım Türklerine tatbik edilen *imha siyasetinin sekizinci merhalesi* diyebileceğimiz kitle halinde bir cinayet daha işledi.

Kırım Türklerinin hukuksuz ağır vaziyeti ve bolşevikler tarafından imhaya maruz bulunmaları keyfiyeti, sovyet ordusunun Kasım 1941 ve Ocak 1942'de Kırım'a vâki çıkarmaları esnasında, Kırım'ın cenup sahilindeki bazı köy ahalisinin, kendi zalim müstebidi olan bolşevizmin Kırım'a tekrar gelmesine mâni olmaları için Alman ve Romen kıt'alarının yardımına, içten gelme bir korunma hissiyle, koşmasına yegâne gerçek sebep teşkil ediyordu. Bu silâhlı mukavemet Sovyet hükûmetine karşı, kimse tarafından teşkilâtlandırılmamış olan halkın protestosundan başka bir şey değildi.

Kırım Türkleri bu mücadelede iki esas hedef güdüyorlardı:

1. Bolşeviklerin Kırım'a dönmelerine mâni olmak,
2. Millî devlet istiklâllerini yeniden ihya etmek.

Bu iki hedef, bir sıra sebeplerden dolayı tahakkuk ettirilemedi.

Kırım'daki Alman siyaseti, bir müddet sonra, halkı inkisarı hayale uğrattı. Fakat, bolşeviklerin Kırım'a dönmeleri tehlikesi, Kırım Türklerinin ekseriyetini, Almanları desteklemeye mecbur ediyordu.

Harpten sonra harekete geçen sovyet propagandası Kırım'da yapılan topyekûn tehcir ve katliâmı haklı göstermek için, «Alman işgali zamanında Kırım'ın Rus ahalisinden bir kısmının Kırım Türkleri tarafından imha edildiğini» iddia ediyordu ki, bunun hakikatle hiçbir alâkası yoktur. Bilinen bir şey varsa, o da Kırım'ın gönüllü Türk taburları ile köy müfrezelerinin, milliyeti ne olursa olsun, Kırım'ın bütün yerli ahalisini kızılların şerrinden koruyarak, yalnız sovyet çetelerine karşı mücadele etmeleridir. Malûm olduğu veçhile, sovyet çetecileri yerli halkı zorla ormana kaçırıyor ve türlü provokasyonlara baş vurarak Kırım ahalisi ile Alman ordusu arasında sun'î bir ihtilâf yaratmağa çalışıyorlardı. Bu tahrikler neticesinde, 1943-1944 yıllarında Kırım'ın dağlık bölgesindeki 128 köy hâk ile yeksan edilmişti. Bunun da, bir numaralı suçlusu Sovyet hükûmetinden başkası değildir.

Almanlar çekildikten ve bolşevikler Kırım'ı 10 - 25 Nisan 1944 de tekrar işgal ettikten sonra, Kırım'ın Türk halkını topyekûn tehcir ve katletmek suretiyle, *Sovyet hükûmetinin Kırım Türklerine tatbik ettiği imha siyasetinin son perdesi* oynanmış oldu. Bu topyekûn tehcir keyfiyetini yalnız Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin tasfiyesi ve Kırım Türklerinin kitle halinde yurtlarından sürülmeleri şeklinde tasavvur etmek yanlıştır. Bu mesele hakkında elde mevcut materyallere ve şahitlerin ifadesine göre, Kırım Türkleri topyekûn tehcirden evvel kitle halinde vahşice katledilmişlerdir. Bu katliâm 1944 yılı Nisanından Hazırana kadar iki ay devam etmiştir.

Bolşevik işgalinin ilk iki haftası en şiddetli tethiş zamanları idi. Müellîflerden biri bu hâdiseleri şöyle tasvir ediyor:

«Sovyet orduları Kırım'a girdikten sonra, kumandanlığın hususî bir emriyle bütün Tatar ahalisi iki hafta müddetle NKVD kıt'alarının keyfî muamelesine terkedilmişti. Azgın askerler kadınların, kızların ve küçük çocukların ırzına geçiyorlardı. Müdafaasız insanlar yağma ediliyor, öldürülüyor ve rastgele asılıyorlardı. İki hafta müddetle Kırım'da, tecavüze uğrayan, işkence edilen ve öldürülen insanların canhıraş feryatları duyuluyordu (A. Musa, *Bolşeviklerin Kırım Tatarlarına karşı işledikleri cinayetleri*, Azat Vatan mecmuası, Münih, Haziran 1952, No. 4).

1944 yılının ikinci yarısında Almanlara esir düşen ve 1945'de Almanların mağlûbiyeti üzerine Kırım'a dönen kimselerin anlattıklarına göre, Kırım'ın şehir ve köylerinde, Kırım Türkleri güpegündüz kitle halinde katlediliyorlardı. İki kişinin ihbarı veya ifadesi, herhangi bir kimseyi Almanlarla işbirliğiyle suçlandırmağa ve ölüme mahkûm etmeğe kâfi geliyordu. Akmesçit caddelerinin ağaçlarında sovyet cellâtlarının asılmış kurbanları sallanıyordu. Hâdiseleri bizzat görenlerin ifadesine göre, en fazla tevkif ve katliâma mâruz kalanlar, Kırım'ın bilhassa yalıboyunda yaşayan Türk köylüleri idi.

Lüzumlu vesikaların ademi mevcudiyeti, topyekûn tehcirden evvel katledilen Kırım Türklerinin sayısını tâyin etmeğe şimdilik imkân vermiyor. Maamafih bu kurbanların binlere vardığı tahmin edilebilir.

Kırım Türklerinin sürülmesinde vazifeli bulunan ve 1953 yılı Haziranında hürriyeti seçerek Batıya iltica etmiş olan sabık NKVD yarbayı Grigoriy Stepanoviç Burlutskiy'in açıkladığına göre, Kırım Türklerinin topyekûn tehcir edilmesi hâdisesi 1944 yılı Haziranında, yâni sovyet ordusu Kırım'a girdikten iki ay sonra vukubulmuştur.

Burlutskiy açıklamalarına devam ederek, Kırım Türklerinin tehciri esnasında kullanılan metotların, Şimali Kafkasya'nın «Çeçen-İnguş Cumhuriyetinde tatbik edilmiş olan metotların aynı olduğunu», yâni sürgünün, Kırım'a bu maksatla sevkedilen NKVD kıt'aları tarafından bilâistisna *bütün* Türk halkının aynı zamanda ve ansızın tevkif edilerek yapıldığını söylemiştir. Mevkuflar kapalı yük vagonlarına bindirilmiş ve Kırım dışına sevkedilmiş-

lerdir. Burlutskiy'in anlattığına göre, Kırım Türkleri «gafil avlanarak ansızın yakalandıkları» için «mukavemet etmeğe imkân bulamamışlardır».

Sürgün edilen Kırım Türklerinin mukadderatı ve onların halen bulundukları mahal Sovyet hükûmeti tarafından ısrarla gizli tutulmaktadır. Burlutskiy diyor ki, sürülenler «hayvan nakline mahsus, hiç bir iptidaî tertibatı olmayan vagonlara doldurulmuşlardı». «Vagonlar balık istifi dolduruluyor, kilitleniyor, mühürleniyor ve askerî kıt'alar tarafından muhafazaya alınıyordu». «Sürgün mahalli bildirilmemişti». Burlutskiy'in tahminine göre, sürgün edilenlerin «büyük kısmı» daha yolda iken «telef olmuştur».

Sovyetler Birliğinden gelen veya dolaşık yollardan sızan haberler, Burlutskiy'in bu tahminini teyid eder mahiyettedir. Kırım Türklerinin kahir ekseriyetinin Ural'ın (Sverdlovsk bölgesinin) temerküz kamplarına sürüldükleri ve birçoklarının orada açlıktan, soğuktan ve tahammülfersa köle emeğinden mahvoldukları tespit edilmiştir. Keza bir kısım Kırım Türkü'nün, Almanya'dan dönmüş işçilerle beraber, Özbekistan'ın Taşkent bölgesine ve Viborg'ın 25 kilometre cenubunda, Karelya berzahına sürüldükleri anlaşılmıştır. Alman, Pakistan ve Ukrayna matbuatının, 50 bin Kırım Türkünün, Ekim 1950'de, Vilno-Grodno bölgesine iskân edildiklerine dair verdiği haberler henüz teyid olunmamıştır.

«Sovyetler Birliğindeki tehcir ve katliâm siyasetine karşı dâva açmış olan Komitenin» aldığı habere göre (Münih 1951), «tevkif ve tehcir esnasında ve sürgün mahallinde:

200.000	. . .	Çeçen - İnguş
150.000	. . .	Karaçay - Balkar
80.000	. . .	Kırım Türkü
70.000	. . .	Yahudi ve Yunanı.

telef olmuştur».

Neticede, Kırım'da yapılan tehcir ve katliâmın gerçek sebeplerinin tahliline geçelim:

Sovyet hükûmetinin direktiflerine uyan sovyet propagandası ile sovyet ilmi, Kırım'da yapılan tehcir ve katliâmı, harpten sonra, haklı çıkarmağa ve bu menfur hâdiseyi ikinci dünya savaşı esnasında «Sovyet devletine karşı yapılmış ihanet» dolayısiyle «hak edilmiş bir ceza» gibi göstermeğe yeltendiler. Eylül 1948'de Akmesçit'te «Kırım tarihine hasredilen toplantıda», sovyet tarihçisi P. N. Nadinskiy, «ilmî» bir tarzda «Sovyet Kırım'ın tarihindeki bu karışık meselenin» sebebini, «Kırım Tatarlarının şuurunda sağlam olarak yerleşen kapitalizm kalıntılarıyle» izaha kalkıştı (B. Altman, *Sessiya po istorii Krıma*, Voprosı İstorii mecmuası, Moskova, Aralık 1948, No. 12, s. 184). 1921-1941 yıllarında Kırım'da vukubulan hâdiselerin objektif tahlili, bu «ilmî» mütalâanın uydurma ve haksız olduğunu meydana çıkarmaktadır. Şurasını da ilâve etmek lâzımdır ki, Sovyet liderlerinin ve onların sadık uşakları Nadinskiy, akademisyen B. Grekov ve doktor N. A. Smirnov tipindeki rus âlimlerin

dimağında sağlam surette yerleşmiş olan emperyalizm ve şovenizm kalıntılarına dair söz söylemek için çok daha esaslı deliller mevcuttur.

Şu kadar var ki, son yıllarda, sovyet propagandası ile sovyet ilmi, Kırım Türklerinin topyekûn tehcir ve katliâm hâdisesini «haklı göstermek» teşebbüsünden kaçınmakta ve Kırım'ın uzak ve yakın mazisi şöyle dursun, fakat aynı zamanda, «Büyük Sovyet Ansiklopedisi» nin ikinci tabı dahil, sovyet matbuatının ve sovyet ilmî neşriyatının sahifelerinden tamamiyle kaybolmuş olan Kırım Türklerinin ismini bile sükûtla geçmeyi tercih etmekte olduğu nazardan kaçmamıştır.

Tarih ve insanlık Roma'daki Spartak isyanını ve Birleşik Amerika Devletlerinin istiklâl mücadelesini nasıl takbih etmediyse, insan ve millet haklarına hürmet gösteren ve Sovyet Kırım'ın gerçek fecî vaziyetine vakıf olan herkes de, gûya Sovyet hükûmetine ihanet etmiş olan Kırım Türklerini takbih etmeyecektir.

Bilâkis, «Rusya halklarının hürriyet ve istiklâli» hakkındaki taahhüdü ve ezcümle 23 Eylül 1921 de «Bitaraf Kırım Türklerinin Bütün Kırım Kongresine» yaptığı vaadleri mükerreren ihlâl eden Sovyet hükûmeti, daha esaslı bir şekilde, ihanetle suçlandırılabilir.

Bu makalede, kaynaklara istinaden, verilen malûmat yeter derecede ispat ediyor ki, topyekûn tehcir ve katliâm hâdisesi, Sovyet hükûmeti tarafından 20 yıl boyunca Kırım Türklerine sistematik bir surette tatbik olunan imha siyasetinin son perdesini teşkil etmiştir. «Sovyet devletine ihanetle» suçlandırma keyfiyeti Kırım Türklerinin imhasını tamamlamak için uydurulan bahaneden başka bir şey değildir.

Hâdiseleri bizzat yaşamış olan İsmail Akın'ın şehadetine göre, Alman ordusu Kırım'a girdikten sonra, bolşeviklerin bırakmış oldukları bir evrak dolabında, Alman - Sovyet harbinin ilk aylarında Kırım'ın Alman ahalisi sürüldüğü gibi, Sovyet hükûmetinin daha 1941 yılı sonbaharında Kırım Türklerini Kazakistan'a sürmek tasavvurunda olduğunu gösteren gizli vesikalar bulunmuştur. Bolşeviklerin Kırım'ı alelâcele tahliye etmeleri bu tasavvurun tahakkuk safhasına girmesine mâni olmuştu. Bu da, Kırım'ın Türk halkını vatanlarından topyekûn sürme plânının henüz Kırım Türklerinin Sovyet hükûmetine karşı herhangi bir «ihaneti» mevzuubahs olamayacağı bir zamanda, yâni daha 1941'de mevcut olduğunu açıkça ispat etmektedir.

Tehcir ve katliâmın hakikî sebebi, Sovyet hükûmetinin, gayri emin yerli Türk unsurunu Kırım'dan uzaklaştırmak ve Kırım'ı sağlam bir kaleye ve sovyet tecavüzünün stratejik üssüne çevirmek arzusu idi. Hür dünya matbuatı dahi bu kanaatı teyid eder mahiyette neşriyatta bulunmuştur.

Bu kanaat keza harbin başında orduya alınarak bütün harbi sovyet ordusu saflarında geçirmiş olanlar da dahil, Sovyet hükûmetinin *istisnasız bütün* Kırım Türklerini vatan haricine sürmesiyle de teyit edilmektedir. Sürgün edilenlerden bazıları vaktiyle nişanlarla taltif edilmiş ve «Sovyetler Birliği

kahramanı» unvanını kazanmışlardı. Buna rağmen onların aileleri dahi sürgünden kurtulmamışlardır. Aynı âkıbete, daha 1941 yılı sonbaharında bolşevikler tarafından Kırım'dan çıkarılarak Kafkasya'da iskân edilen ve Kırımda cereyan eden 1942 - 1944 hâdiseleriyle hiçbir alâkası bulunmayan birkaç bin Kırım Türkü de uğramıştır. Nihayet, başta Kırım Merkezî İcra Komitesi reisi Menlibarı Abdülcelil Hayrullah olmak üzere, 1941 - 1944 yıllarında Almanlara karşı sovyet çeteleriyle aynı safta mücadele etmiş olan ve 1944 yılı Nisanına kadar Kırım Türklerinden silâhlarını Alman ordusuna tevcih etmelerini ısrarla talep eden bütün yerli komünistlerle aileleri dahi sürgün edilmişlerdir. Bunların arasında, Kırım'da, Türk dilinde Alman aleyhtarı beyanname ve gazeteler yayınlayan 50 kadar faal komünist, gazeteci ve muharrir de vardı. Bunlar da aileleriyle beraber diğerlerinin âkıbetine uğradılar.

1950 yılında neşredilmiş olan «Sovyetler Birliği Atlası» ndaki «Sovyetler Birliği» başlıklı etnografik haritadan anlaşılıyor ki, Kırım Muhtar Cumhuriyeti Kırım eyaletine çevrildikten sonra, orada 1950 yılına doğru yalnız su katılmamış Rus ahalisi kalmıştır. Kırım'ın harpten sonraki ahalisinin mühim kısmını, «Sovyetler Birliğinin merkezî bölgelerinden, yâni Moskova, Yaroslav, Kursk, Penza ve Rostov eyaletlerinden getirilerek, 1944 - 1945 yıllarında Kırım'ın sürülmüş hakikî sahiplerinin topraklarına iskân edilmiş Rus muhacirleri teşkil etmektedir. .

Bütün bu olayların bilânçosundan, Sovyet liderleri tarafından 27 Şubat 1954'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine taktim olunan «Kırım hediyesinin»» hakikî mânası anlaşılmış oluyor. Baştan başa Ruslarla iskân edilmiş olan Kırım eyaletini Ukrayna Cumhuriyetine ithal etmekle, Sovyet hükûmeti işlediği cinayetin suçunu Ukraynaya yüklemeğe çalışıyor. Fakat, 12 Mayıs 1954'de Batı Almanya'da aktedilen «Ukrayna Millî Radası (Meclisi) nın üçüncü içtima devresinin deklârasyonu», hariçteki Ukrayna efkârı umumiyesinin şuurlu kısmının bu provokasyonun mânasını anlamış olduğunu ispat etmektedir. Ukrayna Millî Radası'nın deklârasyonunda ezcümle şöyle denilmektedir:

«Evvelâ Kırım'ın mukadderatı hakkında karar vermek hakkı, Moskovaya değil, yalnız Kırım ahalisinin kendisine aittir. Kırım'da ancak cebrî sürgünden evvel yaşayan Kırımlı bütün yerli ahalinin serbest iradesi Kırım'ın mukadderatı ve daha iyi istikbali hakkında karar verecektir. Saniyen, Kremlin'in kurnazlık ve sahtekârlığı şununla da belirmiş oluyor ki, Moskova hükûmeti, Kırım meselesini hallederken Kırım'dan cebren sürülmüş olan bir kısım ahalinin — Tatarların tekrar vatana dönmeleri meselesini aklına bile getirmemiştir».

KURULUŞUNUN KIRKALTINCI YILINDA :

KUZEY KAFKASYA BİRLEŞİK CUMHURİYETİ

Yılmaz Nevruz Karaçaylı

«Allah yolunda kan dökünüz. Vatanın hürriyetine, saadetine, refahına ve servetine göz dikenlere ve el uzatanlara aman vermeyiniz. Sizi koğdukları ve geri sürdükleri bir tek karış yurt toprağını düşman elinde bırakmayınız. Onları daima geldikleri yerlere sürünüz. Adam öldürmek ve Allah'ın binasını yıkmak fena bir şeydir. Fakat vatan uğrunda ölmek ve öldürmek Allah'ın takdis ettiği ulu bir vazifedir...»

— Şeyh Şamil —

Tarih boyunca istiklâlleri için vatan topraklarını kanlarıyla sulayan ve bu uğurda akıllara durgunluk veren fedakârlıklar gösteren milletler çok olmuştur. Lâkin bunlardan hiç birinin hürriyet mücadelesi, Kuzey Kafkasya dağlarınınki kadar kanlı ve dehşet verici olmamıştır. Onlar, canlarından çok sevdikleri güzel vatanlarında hür ve müstakil olarak yaşamak için insan havsalasının alamıyacağı fedakârlıklara katlandılar ve mukaddes gayeleri uğrunda asırlar boyu nice nesiller tükettiler. Fakat bir an bile mücadeleden vazgeçmediler. Atalarının kahramanlık menkıbeleri, şehit ruhları ve islâmiyete olan inanları onlara yegâne kuvvet menbaı oldu. Yukarıda zikrettiğimiz, büyük Şeyh Şamil'in (mukaddes vasiyeti) kalblerinde alev alev yanan bir aşk hâlinde yaşadı.

«Meni kabırım bolluktu keng tüzlede tavlada
Korkma anam kalmaz kanım bir tamçı da cavlağa»

Benim mezarım olacak geniş düzlüklerde dağlarda
Korkma anne kalmaz kanım bir damla dahi yağılarda

diye, coşan ve kükreyen ruh şecaati, asîl Kafkasyalıların kurtuluş ümidini bir çığ gibi biteviye büyüttü ve yüceltti. Nihayet 1917 Martında meydana gelen ihtilâl ile Çarlık Rusyası koî ve çürük bir ağaç gibi devrilince heyecan ve sabırsızlıkla beklenen mutlu gün geldi. Artık Kuzey Kafkasya dağlıları güzel vatanlarında hür ve müstakil olarak yaşama saadetine ereceklerdi...

2 Mart 1917'de Çarlık Rusyası tarihe karışınca esir milletler birer birer bağımsızlıklarını ilân etmeye başladılar. Kuzey Kafkasyalılar da hemen bir komite kurarak istiklâl çalışmalarına başladılar. 3 Mayıs 1917 de Terekkale-de Birinci Büyük Kurultay toplandı. Kurultay'a memleketin her tarafından, hattâ en ücra köşelerinden bile delegeler iştirâk etmiş bulunuyordu. Celsenin açılış günü Terekkale şehrinde tam bir bayram havası esiyordu. Millet galeyan hâlindeydi ve heyecan son raddeyi bulmuştu. Bütün Kuzey Kafkasya o gün âdeta tek bir kalb halinde ve aynı gaye uğrunda çarpıyordu. Dağıstan delegelerinden Süleyman Haci'nin yaptığı konuşma, Kuzey Kafkasya dağlıları arasındaki millî birlik ve beraberlik ruhunu dile getirmesi bakımından büyük önem taşıyordu. Uzun Haci şöyle konuşuyordu : «*Yapılan müzakereler ve verilen kararlar bizi, memleketimizi hürriyete ve refaha kavuşturması için büyük Allah'a dua edelim. Birliğimizin ve kardeşliğimizin bu günden sonra devam etmesi ve ebedîleşmesi için and içelim*» (İslâm Mecmuası "No. 11. Pşimaho Kosok"). Bunun üzerine bütün delegeler ayağa kalkmışlar ve sonuna kadar mücadeleye devam edeceklerine ve millî birlik ruhunu edebiyen yaşatacaklarına and içmişlerdi. Yaşlılar da ellerinde Kur'an'ı Kerîm'ler olduğu halde sevinç göz yaşları dökerek Ulu Allah'a dua ediyorlardı.

Bu Kurultay'da «BİRLEŞMİŞ ŞİMALÎ KAFKASYA VE DAĞISTAN DAĞLILARI BİRLİĞİ MERKEZ KOMİTESİ» adıyla yüksek bir icra organı seçildi ve şu kararlar alındı :

1. Şimalî Kafkasyalılar siyasî bir birlik teşkil ederler.
2. Bu birlik içinde her kabile tam bir muhtariyete sahip olacaktır.
3. Birliğin iki teşrîî meclisi olacaktır. (Âyan, Mebusân).
4. Her iki meclis aralarında bir icra heyeti, heyet de bir reis seçer, bu reis aynı zamanda devletin de reisidir.
5. Kazaî işlerin anayasaya uygun olup olmadığını kontrol etmek üzere bir de yüksek mahkeme kurulacaktır.

Kurultay çalışmaları daha sona ermeden Gl. Denikin kumandasındaki Çarlık taraftarı Rus orduları, Çarlığı tekrar ihya etmek gayesiyle Kuzey Kafkasya üzerine taarruza geçtiklerinden ileride ANDİ şehrinde tekrar toplanmak üzere Terekkale Kurultay'ı çalışmaları muvakkaten tatil edildi.

Bu sırada Rusya'da tam bir karışıklık hüküm sürüyordu. İktidarı elinde bulunduran Liberalist Kerenski Hükûmeti duruma hâkim olamamış ve vaadlerini yerine getirememişti. Buna mukabil Lenin'in yönettiği Bolşevik fırkası durmadan kuvvet kazanıyordu. Çarlık taraftarı Gl. Vrangel ile Gl. Denikin ise İngiltere ve Fransa'nın yardımları ile Çarlığı yeniden ihyaya çalışıyorlardı. Kuzey Kafkasyalılar da bu karışık vaziyetten bir an önce kurtulmak, teşkilâtlanmak amacıyla büyük gayretler sarfediyorlardı.

20 Ağustos 1917 de Andi'de İkinci Büyük Kurultay toplandı. «Kuzey Kafkasya Millî Müessesân Meclisi» adını da alan bu Kurultay da tam bir

birlik ve anlayış havası içerisinde cereyan etti. Birinci Büyük Kurultay'da alınan kararlar tekrar kabul edildi ve müstakbel Kanûn-ı Esâsî'nin ana hatları tesbit edildi. Merkez İcra Komitesi seçimi yenilenerek komiteye fevkalâde salâhiyet tanındı. ABDÜLMECİT ÇERMOY'un reisliğini deruhte ettiği bu komiteye icabında resmen istiklâl ilânı için de yetki verildi.

Merkez İcra Komitesi bir taraftan teşkilâtlanırken diğer taraftan da komşu milletlerle iyi münasebetler tesisine çalışıyordu. Bu cümleden olarak şimaldeki Kazaklarla anlaşma yapıldı ve geçici bir birleşik hükûmet kurularak Rus istilâsına karşı müşterek bir savunma cephesinin vücuda getirilmesi kararlaştırıldı.

Bu esnada Bolşevikler bir ihtilâl yaparak Kerenski Hükûmetini devirmişler ve idareyi ele geçirmişlerdi (7 Kasım 1917). Bolşeviklerin gayesi, Çarlık Rusyası'nın toprakları üzerinde komünizm rejimini tesis ederek an'anevî Rus emperyalizmini idame ettirmekti. İşte bunun içindir ki, Çarlığın yıkılışını mütaakip gayri Rus milletlerin bağımsızlıklarını ilân etmeleri ve millî mücadeleye atılmalarını endişe ile karşılıyorlardı. Bu yüzden, Kuzey Kafkasya dağlıları ile Kazaklar arasında aktedilen anlaşma Bolşevikler nezdinde büyük tepki meydna getirdi. Kızıl Ordu birlikleri derhal Kazaklar üzerine taarruza geçirildi. Kuzey Kafkasyalılar *Albay Mirzakul Kırımşamhal*'ın kumandasında süvari birlikleri göndererek Kazakların yardımına koştularsa da onları yenilgiden kurtaramadılar. Bu olaydan sonra Kuzey Kafkasya Merkez İcra Komitesi adını Muvakkat Hükûmet'e tahvil ederek Rusya'dan ayrıldığını ilân etti (20 Kasım 1917). Az sonra 8 Aralık 1917 de Kuban Kazakları ile aktedilen (müşterek hükûmet) anlaşması da feshedildi (Şimalî Kafkasya, "Kadircan Kaflı").

Geçici Hükûmet memleketin siyasî, iktisadî ve idarî sahalarda bir an önce teşkilâtlanması ve kuvvet kazanması için hummalı bir şekilde çalışıyordu. Bir taraftan da bütün bu meselelerin daha iyi bir şekilde halli amacıyla kardeş devletler nezdinde temasa geçiliyordu. Bu maksatla Abdülmecit Çermoy ve Haydar Bammat'ın riyasetinde bir murahhas heyetin Osmanlı Devletine gönderilmesi kararlaştırıldı. Heyet daha önce Trabzon'a uğrayarak Osmanlı Devleti ile Cenubî Kafkasya hükûmetleri arasında aktedilen konferansa katıldı ve «*Bütün Kafkasya'nın Birleşmesi*» tezini savundu. Fakat Gürcülerin ve Ermenilerin hayalî istekleri ve samimiyetsizlikleri yüzünden anlaşma mümkün olmadı (Aynı eser).

Müteâkiben murahhas heyet Trabzon'dan hareketle 6 Mayıs 1918 de İstanbul'a vâsıl oldu. Heyetin gayesi, Kuzey Kafkasya bağımsızlığının Osmanlı Devleti ve Batılılar tarafından tanınmasını sağlamak, askerî ve iktisadî yardım temin etmekti. Osmanlı Hükûmeti ile yapılan müzakerelerden sonra tam bir anlaşma hâsıl oldu ve *11 Mayıs 1918 de Kuzey Kafkasya'nın istiklâlini ilân ettiği* bir nota ile bütün dünya devletlerine resmen tebliğ edildi. Osmanlı Devleti, Bağımsız Kuzey Kafkasya Devletini resmen tanıdı-

ğını bildirdi ve kardeş ülkeye siyasî, askerî ve iktisadî yardım vâdinde bulundu. Yeni devletin teessüsü Türk halk efkârında büyük sevinç ve heyecan yarattı. Matbuat da bu mutlu hâdiseyi haftalarca birinci plânda tuttu.

Bu vaziyet Bolşevikleri son derece endişelendirmişti. Çok geçmeden Lenin Kızıl Ordu kıtalarını Kuzey Kafkasya'ya sevketmeğe başladı. Hürriyete kavuşmanın verdiği heyecan ve coşkunlukla silâha sarılan Dağlı mücahitler üç Kızıl Ordu tümenini arka arkaya imha etmeye muvaffak oldular. Dağlıların mukavemet azmini kıramıyacaklarını anlıyan Bolşevikler, politikalarını değiştirmek zorunluğunu duydular. Önce sahte bir samimiyetle Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını tanıdıklarını ilân ettiler. Sonra da beşinci kollarını faaliyete geçirerek devleti içeriden yıkmaya çalıştılar. Fakat İslâm'a inanmış, vatanına ve hürriyetine canını adamış, töre ve geleneklerine sâdık kahraman Dağlılara asla tesir edemediler. Onlar her ne pahasına olursa olsun vatanlarını ve hürriyetlerini korumaya kararlı idiler. Bu vaziyet karşısında Bolşevikler Kızıl Orduyu iyice teçhiz ederek son darbeyi vurmak amacıyla, Dağlıların Çar taraftarı Denikin kuvvetleriyle yaptıkları mücadelenin sonunu beklemeye karar verdiler. Zira, bu savaşlar sonunda hem Kuzey Kafkasyalılar hem de Çar taraftarı birlikler askerî güçlerini kaybedecekler ve bu durumda nihaî ve kesin netice elde etmek kolay olacaktı.

Çarlık taraftarı Denikin orduları, İngiliz ve Fransızların silâh ve malzeme yardımları sayesinde kuvvet buluyorlar ve asıl Bolşeviklerle savaşacakları yerde mazlum Dağlılar üzerine bütün güçleriyle saldırıyorlardı. Dağlılar da vatanlarını cansipârâne müdafaa ediyorlardı. Nihayet, Osmanlı Devletinin halâskâr elinin Kafkasya'ya uzanması durumu bir anda değiştirdi. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın kumanda ettiği Kafkas İslâm Ordusu Kafkasya'ya girdi. 15 Eylûl 1918 de Azerbaycan'ın başşehri Bakû kurtarıldı. Bunu, 6 Ekim 1918 de Derbend'in kurtuluşu takib etti. Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı Birliklerine kumanda eden Yusuf İzzet Paşa ve Abdülmecit Çermoy şehre girdiler. Yedi yıldızlı millî bayrak Derbend semalarında dalgalandı. Kafkas İslâm Ordusu'nun alay ve fırkaları kısa zamanda Kafkasya'ya hâkim oldular. Denikin Birlikleri, Şamilkale ve Temirhanşora'yı da tahliyeye mecbur kaldılar. Tarki dağlarındaki düşman kıtaları da tamamen imha edilmişti (Şimali Kafkasya "Kadircan Kaflı"). Böylece Kafkas İslâm Ordusunun unutulmaz yardımları sayesinde millî kuvvetler duruma hâkim oldular. Her tarafta sükûn ve emniyet havası esiyordu. Millet bağımsızlığa kavuşmanın mutluluğu içindeydi. Kafkas İslâm Orudusunun bilgili ve teşkilâtçı subaylarının kıymetli çalışmaları ve gayretleriyle de kuvvetli bir devlet teşkilâtı kuruluyordu. Her şeyin sür'atle düzelmeye yüz tuttuğu bir sırada I. Cihan Harbi Osmanlı Devleti'nin bulunduğu kanadın mağlûbiyetiyle neticelendi ve Mondros mütarekesi aktedildi. Bu durum, Dağlılar hesabına büyük talihsizlikti. Zira çok geçmeden, İngilizlerin mütemadî baskıları karşısında Tevfik Paşa Kabinesi, Kafkas İslâm Ordusunu Kafkasya'dan geri çekmek zorunda

kaldı (Moskova Hâtıraları "Ali Fuad Cebesoy/İst. 1955). Bundan sonra Kuzey Kafkasya Dağlıları her zaman olduğu gibi makûs talihleriyle başbaşa kaldılar. Buna rağmen Dağlılar mücadelelerinden asla vazgeçmediler. Köle olarak yaşamaktansa vatanları ve hürriyetleri uğruna savaşarak ölmeyi tercih ederek Beyaz ve Kızıl Rus ordularına karşı savaşmaya devam ettiler.

12 Aralık 1918 de Çermoy Hükûmeti istifa etti. Yerine Pşimaho Kosok Hükûmeti geçti. Abdülmecit Çermoy da Paris'e gönderilecek murahhas heyetin başkanlığına getirildi. Yeni hükûmet bütün milleti seferber ederek Ruslarla mücadeleye devam ediyordu. Kanlı muharebeler birbirini takibediyor, cengâver Dağlılar akıllara durgunluk veren bir celâdetle döğüşüyorlardı. Gl. Denikin kuzeydeki asıl cepheden yeni kuvvetler getirerek bütün gücüyle Dağlılara yükleniyordu. Millî kuvvetlerin silâh ve cephanesi tükendiği ve dışarıdan da herhangi bir yardım ümidi olmadığı için düşmanın top ve ağır makinalı ateşine onlar tüfekleri ve kamalarıyla mukabele ediyorlardı. Dağlıların yurtlarını karış karış savunmalarına rağmen Denikin kuvvetleri nihayet Osetya, Kabartay, Adige ve Karaçay-Malkar mıntakalarını işgal ettiler. Fakat mücadele aynı hızla yine devam etti. 1919, Ocak ayında karlı ve soğuk bir havada, Dağlı mücahitler günlerce savaştılar ve Kazavat meydanında birer birer şehit oldular. Bu savaşlarda kadın ve kızlar da vatanları için yiğitçe döğüşerek şehadet mertebesine yükseliyorlardı. Hele ALHANYURT'ta görülmemiş derecede kanlı bir muharebe cereyan etti ve yedi gün yedi gece sürdü. Gl. Denikin bile «Rus İnkılâbının Çerçevesi» adlı eserinde bu muharebeleri şöyle anlatıyor: «*Dağlıların fikir ve ideallerini parlak bir surette müdafaa eden Hükûmet Reisi Kosok milletini Kazavat'a çağırıyordu. Şimalî Kafkasya öyle bir hal aldı ki kazan gibi kaynıyordu ve tam mânasıyla harb meydanı oldu. Bu hal bizi, oraya asıl cepheden (Vrangel Ordusu) büyük bir kuvvet ayırıp göndermeye mecbur ediyordu*». Alhanyurt muharebesinden sonra millî kuvvetler Vedeno'ya çekildiler. 12 Haziran 1919 da Kosok Hükûmeti istifa etti. Yerine Gl. Mikâil Halil Hükûmeti geçti. Denikin Vedeno'yu alamadı ve büyük zâyiat vererek geri çekildi. Fakat Şamilkale'ye girmeye muvaffak oldu. Vaziyet son derece vâhim bir hal almış ve Millî Birlikler arasında irtibat temini imkânı kalmamıştı. 1919 Ağustosunda (aydınlık günlere kadar) dileğiyle Millî Meclis, içtimalarına ara verdi. Artık mücadele umumî durumunu kaybetmiş ve mevzî bir vaziyete girmişti. Bu durumda çalışma imkânı kalmayan Hükûmetin üyeleri de birer birer istifa ederek çekiliyorlardı. Dağıstan'da Gotsat'lı Necmeddin, Çeçenistan'da Uzun Haci kuvvetleri mücadeleye devam ediyorlardı. Nihayet öyle bir an geldi ki ahmak Denikin'in fecî politikası fecî bir şekilde iflâs etti. Hem Dağlılar askerî güçlerini kaybettiler hem de Denikin, telâfisi gayri mümkün ağır kayıplara uğradı. Bu vaziyetten de Bolşevikler istifade ettiler. 1920 yılı başlarında Denikin kuzey cephesinde Bolşeviklere mağlûp oldu ve Kafkasya'daki insiyatifini kaybetti.

Bundan sonra Kuzey Kafkasya tamamiyle Bolşevik kuvvetlerine hedef olmuş bulunuyordu. Bolşevikler, daha önce sahte bir samimiyetle Kuzey Kafkasya istiklâlini tanıdıklarını resmen ilân etmişlerdi. Gayeleri, Dağlıların itimadını kazanmak ve Çar taraftarı kuvvetlere karşı giriştikleri mücadeleyi alevlendirerek her iki tarafın da yıpranmasını sağlamaktı. Bu hâinane politika meyvesini vermiş, Denikin saf dışı olmuş ve Dağlılar da askerî güçlerini yitirmişlerdi.

Bolşevikler evvelce verdikleri sözü hiçe sayarak 11. Kızıl Ordularını Kuzey Kafkasya üzerine sevkettiler. Fakat Dağlı mücahitler âni bir baskınla bu orduyu kuşattılar. Çok kanlı savaşlardan sonra da onları imhaya muvaffak oldular (25 Şubat 1920). Kızıllar, Dağlı Millî Birliklerin mücadele gücünü ve azmini kaybettiklerini sanmışlardı. Oysa yanıldıklarını anladılar ve hemen politikalarını değiştirmek lüzumunu hissettiler. Temirhanşora'ya gönderdikleri Gl. Semirnov vasıtasıyla da her zamanki sahte samimiyetlerini şu şekilde ifade ettiler (Nisan 1920) : Büyük Şâmil'in torunları! Ecdadınızın istiklâl uğrunda Çarlık Rusyası'na karşı büyük fedakârlıklar talep eden muharebeler yürüttüklerini biliyoruz. Sizin beyaz eşkiya çetelerine karşı savaşınızı da dikkatle takibediyorduk. Bu savaşınız İmam Şamil'in hakikî ahfadı olduğunuzu isbat etti. Sovyet Hükûmeti sizin istiklâlinizi tanıyor. Hayatınızı istediğiniz gibi tanzim ediniz (Dergi Mecmuası "No. 8, s. 29. Münih).

Kuzey Kafkasyalılar, Rusların hattı hareketlerinde hakikat payının ne denlü olduğunu pekâlâ biliyorlardı. Ama, makûs talihi yenmek kabil olmuyordu. Nitekim çok geçmeden Bolşevikler sözlerinden caydılar. Zira, Çarlık taraftarları iyiden iyiye tenkil edilmiş ve Rusya'daki iç harb sona ermişti. Sovyet Hükûmeti kendini kuvvetli hisseder etmez hemen tarruza geçti. Kızıl Ordular Kuzey Kafkasya'yı işgale başladılar.

6 Mayıs 1920 de Dağlılar, Bolşevik ordularının silâh tehdidi altında Kayışyurt'ta bir Kurultay topladılar. Kızıllar bu topantıyı dağıtmak için saldırışa geçtilerse de kahraman mücahitler bütün bu saldırıları geri püskürtmeye muvaffak oldular. Kurultay'a Türkiye'den Aziz Meker, İsmail Berkok ve Mustafa Şahin Beyler de katılmışlardı. Yapılan içtimaların sonunda, Kuzey Kafkasya'nın istiklâlinin kazanılmasına kadar mücadeleye devam edilmesi kararlaştırıldı ve bütün millet bu hususta and içti. Türkiye'de bulunan İmam Şâmil'in oğlu Kâmil Paşa'ya haber gönderilerek mücadelenin başına geçmesi istendi. Amma Kâmil Paşa ağır hasta olduğundan gelemedi ve oğlu Said Şâmil'i gönderdi. Kuzey Kafkasyalılar Said Şâmil'in önderliğinde, bütün zorluklara ve imkânsızlıklara rağmen tekrar silâha sarıldılar. Peşpeşe gönderilen Kızıl Ordu birlikleri, görülmemiş bir kahramanlıkla kılıçtan geçiriliyordu. Tarih boyunca hür ve müstakil yaşamaya azmeden ve bu uğurda nesiller tüketen Kuzey Kafkasya Dağlıları, her taraftan muhasara edilmiş ve hür dünya ile bütün irtibatları kesilmiş olsa da insan gücünün üstünde bir şecâat ve hamâset örneği göstererek dayanıyorlardı. 11 ay mut-

tasıl devam eden bu kanlı mücadeleler, mâsum Dağlıların bütün varlarını tüketmeleri ve askerî güçlerini tamamen kaybetmeleri üzerine, Kızıl müstevlilerin galebesiyle hazin bir şekilde sona erdi. Böylece, Mağrur Güzellik Ülkesi Kuzey Kafkasya, perişan bir harabeye dönmüş ve Şeyh Şâmil'in hürriyete susamış kahraman evlâtları, Kazavat meydanlarının şanlı Abregleri öz vatanlarında vatansızlar gibi yaşama bahtsızlığına düçar olmuşlardı...

Şimdi orada, Mağrur Güzellik Ülkesinde güneşin önüne kara bulutlar gerilidir, ışığa hasrettir gözler. Ve daima şimâl rüzgârları eser dondururcasına, çatlak çatlaktır dudaklar. Hem hazin bir sessizlik vardır güzel Vatan'da, sırlarla dolu bir sessizlik. Sanki bir milletin mutlu yarınları gizlenmiştir bu mânalı sükûtta. Vaktiyle de olmuştu böyle bir sessizlik. İhtiyar ŞAD (Kuzey Kafkasya) kalpağını gözlerine kadar indirmiş ve susmuştu. Ebedî bir susuş sanmışlardı bunu. Oysa derin bir mânanın, asil bir k ı y a m ı n muvakkat sükûtuydu bu. Vakit gelip saat erişince kalpak yükseldi, kılıç kınından sıyrıldı ve 11 Mayıs yaratıldı. KOCA ŞAD'ın ikinci bir 11 Mayıs yaratacağı günler yakındır, hem de çok yakın...

RUS İDARESİ ALTINDA TÜRKİSTAN VE DEĞİŞEN GÖRÜŞLER

Prof. Dr. İbrahim Yarkın

Dünya tarihinde çok önemli yeri olan Türkistan'ın, islâmiyetten evvel ve sonra yüksek kültür hayatiyle, sanat eserleriyle ve en kudretli Türk devletlerinin kuruluş ve gelişme yeri olarak, dünya ve doğu tarihinde oynadığı rol, bütün bilim adamlarınca kabul edilen gerçeklerdir. Bazı bilginlere göre, Türkistan tarihinde, Rusya da dâhil son yüzyılların istilâcı kuvvetlerinin karşılaştıkları muazzam güçlüklerin ana kaynağını, Türkistan'ın çok eski ve köklü kültüre sahip olması keyfiyeti teşkil etmektedir. Rus tarihçisi Bartold, «Rusya Türkistan'ı ele geçirmekle, Rus halkının hıristiyanlığı kabul etmesinden daha epeyi zaman önceleri, çok yüksek seviyeye ulaşmış İslâm kültürüne mâlik ve İslâmdan önce de uzun bir kültür devresi geçirmiş bir ülke ile karşılaşmış oldu» diyor. Rus istilâsına uğrayan Batı Türkistan, 4 milyon kilometrekareye yakın sahayı işgal eder ve 1963 yılı resmî tahminlerine göre, 27 milyon 600 bin nüfusa ve çok zengin tabiî kaynaklara mâlik, âdeta bir kıta mahiyetinde, büyük bir ülkedir.

Türkistan'da Timur'un kurduğu bir merkeze bağlı devlet sistemi onun oğulları zamanında ve Şeybani Han'ın kurduğu devlet de, Özbek sülâleleri zamanında devam ettirilemiyor. Ülke küçük feodal hanlıklara ve beyliklere parçalanıyor ve bunlar arasında aralıksız mücadeleler devam edip gidiyor. Bu durumlar, halk arasında millî meselelere karşı lâkaytlık yaratıyor ve Türkistan'ın düşmanlara karşı korunmasını tehlikeye düşürüyor. Doğuyu batıya bağlıyan kara ticaret yollarının, bunlar arasında, deniz yollarının açılmasiyle, sekteye uğraması, Türkistan'ın dünya ticaretinden kenarda kalmasına, iktisaden gerileyerek, iktisadî buhranların meydana gelmesine, eskiden beri batı ile devam edegelen kültür münasebetlerinin kesilmesine ve bunun sonucunda kültür sahalarında duraklamalara ve gerilemelere sebep olmuştur.

Kültürel ve iktisadî sahalardaki gerileme ve duraklamaların menfi tesirleri, 16 ncı yüzyılın ikinci yarısında bâriz olarak kendini hissettirmeğe başlar ve bu gerileme aralıksız devam ederek 19 uncu yüzyılda, Türkistan'ın Rus boyunduruğuna düşmesine kadar götürür.

Müthiş İvan zamanında Kazan hanlığının istilâsiyle başlayan, her fırsattan istifade ile doğuya yayılma siyaseti, Rus sömürge imparatorluğunun

ana yönünü tâyin etmiştir ve bu istikametteki gelişmenin her safhası, Türklerle meskûn bölgelerden birinin istiklâlinin yok olmasiyle sonuçlanmıştır. Rusların Türkistan'ı istilâ hususunda plânlı hareketleri Büyük Petro ile başlar. Sanayi istihsalini artıran ve başka kıtalarda ele geçirdikleri sömürgelerini istismar yoliyle büyük menfaatler sağlıyan, batı devletlerini örnek alarak, Petro da bir taraftan Doğu ve Batı Türkistan'ı ve öte yandan Kafkasya ve İran'ı ve en sonunda Hindistan'ı istilâyı tasarladı. Petro Türkistan'ın doğunun anahtar ve kapısı olduğu kanaatinde idi. Türkistan'ın zengin kaynaklara mâlik olduğu ve Amuderya ve Yarkent'te kuma karışık olarak altın bulunduğu hakkında haberler de almış bulunuyordu. İki askerî sefer düzenlemeye karar verdi. Bunlardan birisi 1715 yılında Buhholts kumandasında İrtiş nehrini takiben Yarkent'e doğru ve ikincisi 1717 yılında Bekoviç-Çerkasski kumandasında Hive (Horezm) istikametindedir. Her iki sefer de başarısızlıkla sonuçlanır. Bunlardan birincisi Türkistan'ın kuzeyini öğrenmeyi ve ikincisi Hive'nin istilâsını hedef tutuyordu. Hive'ye yollanan kuvvetin esas kolu Hazar denizi doğu sahillerini işgal etti. 3650 kişiden ibaret ikinci kol ise, karadan Hive'ye yöneldi. Bu kol yolda susuzluktan ve açlıktan çok hırpalandı ve Hive'ye erişen kısmı da, orada yok edildi.

Kuzey Türkistan'da 1735 yılında «Küçük Yüz» Kazak hanlığının Rusya himayesine alınmasiyle başlayan Rus istilâsının şiddeti, zamanla buralarda artan sayıda Rus Kazaçisi iskânı, müstahkem mevkilerden meydana gelen tahkimât hatları tesisinden istifade ile artırıldı ve daha sonra başka hanlıklara da teşmil edildi ve nihayet 1821 yılında bir fermanla, bütün Kazak Türkü yurdunun Rus kolonisi ilân edilmesiyle sonuçlandı. O zamanın hükümdarı Kasım Han, bu haksız ilhaka karşı mücadeleye başladı ise de, kendi çıkarlarını düşünen başka hanlar tarafından destek yerine düşmanlıkla karşılandı. Bu kardeş kavgası sonucunda evvelâ iki oğlu ve sonunda 1840 yılında kendisi, Ruslarla mücadelede yardım görmeyi ümit ettiği rakipleri tarafından öldürüldü. Kasım hanın yerine oğlu Kenesarı 1841 yılında Büyük ve Küçük Yüz kabileleri tarafından han ilân edildi. Kenesarı, evvelâ bütün Kazak boylarını idaresi altına alarak kuvvetlenmek ve ondan sonra Ruslara karşı mücadele açmak istiyordu. Bu sebepten bir müddet Ruslarla iyi geçinmeyi düşünüyordu. Fakat Ruslar onun kuvvetlenmesine fırsat vermek istemediler ve mücadele yeniden başladı. 1843 - 1845 yılları arasında, Kenesarı bütün Kazak Türklerini Ruslara karşı mücadelede birleştirmek için, Kazak beylerini idaresi altında birleşmeğe davet etti, fakat bunu anlayan olmadı. Ruslar ise, devamlı olarak ilerliyorlardı. Bu durumda o, Kırgızları kendi tarafına çekmeyi plânladı ve 1845 yılında güneye Çu ve İli nehirleri boylarına yöneldi. Fakat buradaki kabile başlarının çoğu, bunu şüphe ile karşıladılar ve Kenesarı bunlarla mücadele zorunda kaldı. Sonunda Kenesarı han da, kardeşleri ve babasının karşılaştığı trajedi ile karşılaştı, Ruslarla mücadelede değil, dahilî düşmanlariyle çarpışırken öldü. Kenesarı

Hanın mücadele yıllarında. Rusların ahaliyi, kadın ve çocukları merhametsizce imhaları ve Kazakların biricik geçinme kaynağı olan hayvanlarının yüzbinlercesini gasp ve yağma etmeleri, halk edebiyatına mal olmuş, millî facialardır.

Kazak Türkleriyle meskûn kısımların istilâsı, güneyde Yedisu'nun zaptı ve burada Verni (şimdiki Alma-ata) müstahkem mevkiinin tesisiyle sona erer. Bundan sonra, Türkistan'ın güneyindeki, çok eski kültüre mâlik nüfus kesafeti fazla, geniş ölçüde sulama ziraati yapılan, çok zengin bölgelerine sıra gelir. Ruslar bu kısmın istilâsı için mucip sebep olarak, başka müstemlekeci ülkelerden öğrendikleri mâzeretleri gösterirler. Gûya bu geri kalmış ülkelerle ticaretin emniyetini sağlamak, Rusya sınırlarını saldırı ve yağmacılıktan mâsun tutmak, batı kültürünü yaymak, âsâyişi, Avrupaî kanun ve nizamları yaymak gibi, yüksek emeller için gittiklerini ileri sürerler. İstilâyı tahrik eden en mühim âmiller ise, Rus sanayi mahsullerine yeni pazar ve en başta dokuma sanayii için dışarıya altın ve döviz ödemeden ve ucuza pamuk tedariki hırsı idi. Eskiden beri Türkistan'dan Rusya'ya ihraç edilegelmekte olan pamuk miktarı, zamanla epeyce artmıştı, bilhassa Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde iç harbler olduğu yıllarda, dünyada pamuk kıtlığı başgösterdi ve bu devrede Türkistan'dan Rusya'ya ithal edilen pamuk miktarı 4 misli arttı. Bunun Rus fabrikalarının, pamuk kıtlığı krizini nisbeten kolay atlatmalarına yardımı dokundu. Bunlar hepsi birlikte Çar Rusyası siyaset adamlarında, Türkistan'ı istilâ hırsını tahrik etti ve istilâ için hazırlıklar yapılmağa başladı.

Ruslar kuzeyde Aral gölü tarafından ve batıda Hazar denizi sahillerinden, güney Türkistan'ı tehdid etmeğe başladıkları vakit, buraları üç hanlığa bölünmüş durumda idi, güneyde serbest Türkmen ocağı vardı ve bunlar istilâ tehlikesini tam mânasiyle kavramamışlardı ve bu sebeple müşterek düşmana karşı birleşemediler. Hattâ Ruslar birbiri ardına geniş bölgeleri ve şehirleri istilâ ederken bile, bu hanlıklar birbirleriyle kardeş kavgalarını bırakamadılar ve denebilir ki, Rusları unutarak birbirleriyle uğraşmağa devam ettiler. Ruslar diplomasi kurnazlıklarının bütün imkânlarını kullanarak, dahilî münazaaları devam ettirmeğe, bu hanlıkların birlikte hareket etmelerini yahut bunlardan kuvvetli birisinin idaresi altında toplanmalarını önlemeye çalıştılar ve muvaffak da oldular. Ruslar bu arada hanları birbirine karşı kullanmayı da ihmâl etmediler. Rus iktisatçıları ve diplomasisi, iktisadî güçlüklerden dolayı ve İngiltere'yi tahrik etmemek düşüncesiyle güney Türkistan'ın istilâsı hususunda çekingen davranmakta idiler. Buna karşılık Rus ordusu erkânı, İngiltere'nin Rusya'nın İran ve Afganistan'da ilerlemesine engel olma teşebbüsleri ve Kırım harbindeki tutumu gibi gerçekler karşısında, İngilizlere darbe vurmak ve Hindistan yolunda bir üs olarak güney Türkistan'ın ele geçirilmesini lüzumlu buluyorlardı. Bunlara göre, Hindistan'a yürüyüşe engel olmamaları için, Türkistan hanlıkları ortadan kaldırıl-

malı ve Rus ilerlemesinin bir vasıtası durumuna getirilmeli idi. İstilâ hareketleri esnasında Rus askerî kumandanlığı ve diplomasisi çok kurnazlıkla hareket ederek, mühim askerî hareketleri dahi dış dünyaya kendi hudutları içerisindeki vak'alar gibi gösteriyor ve böylece Avrupa efkârı umumiyesinden, koca bir ülkenin istilâsını gizlemeye çalışıyordu. Alman bilginlerinden Kleinow'a göre, «Ruslara bakılırsa, kalelerin alınışı ve sınırların yüzlerce kilometre öteye itilmesi harb ilânı mânasına gelmiyordu. İlân edilmeden harb yürütülüyor, Rus askerleri binlerce yerli halkı öldürürken, elçilikler oradan buraya koşuşup duruyorlar, Orenburg, Hive, Taşkent, Kolca ve Kaşgar'da sulh içinde birlikte yaşamaktan söz ediliyor ve hattâ karşılıklı hediyeler gönderilmesinden söz ediliyordu».

Güney Türkistan'ın istilâsı 1852 yılında, Akmescid'e hücumla başlar. Rusların Akmescid'e yaptıkları bu hücum, kendilerine telefât verdirilerek tard edilir. Ancak 1853 yılında mühimce kuvvetle yaptıkları 22 günlük mu hasaradan sonra Ruslar bu kaleyi ele geçirebiliyorlar. Bilgisiz ve dünya durumunu anlamıyan hanların kendi aralarındaki münâzaaları, eski tesirsiz çakmaklı tüfekler, ateşsiz silâhlar ve eski bakır toplar karşısında, Rus ordusunun silâh üstünlüğü, buna ilâveten iyi talim görmüş ve disiplinli askerî teşkilâtın yokluğu sebebiyle, müstevliye karşı halkın yer yer fedakârlıklarla dolu mücadelesine rağmen, Rus istilâsı ilerlemeğe devam etmiş ve 1884 yılında Merv şehrinin zaptiyle son bulmuştur.

Rus istilâ hareketlerinin son devrini Hazar ötesinde Türkmenlerle yapılan harbler teşkil eder. 1874, 1876 ve 1878 yıllarında Ruslar tarafından yapılan bir çok hücumlar, Türkmenler tarafından, Ruslara büyük telefat verdirilerek tard edilir. 1879 yılında Rus ordusu, büyük bir askerî hazırlıkla Hazar denizi sahilindeki Çekişler'den harekete geçer, Göktepe kalesi yakınlarında yapılan muharebede, Ruslar bozguna uğratılırlar ve Çekişlere geri çekilmeğe zorlanırlar. 1880 yılında Hazar denizi sahilinden başlıyarak, yeni yapılan demiryolu yardımıyle daha kolay ikmal imkânı sağlanır ve Ruslar esaslı hazırlıklardan sonra yeniden Göktepe'ye hücuma geçerler. Türkmenler Tıkma Serdar idaresinde, büyük cesaret ve fedakârlıkla mukavemet gösterirler ve 19 günlük muhasaradan sonra, Ruslar lâğımlar vasıtasiyle, kale duvarlarında büyük rahneler açarak hücuma geçerler. Eski silâhlarla, üstün kuvvetlere karşı çarpışmak zorunda kalan müdafîler 6500 telefât verdikten sonra kale düşer, bundan sonra 1884 yılında Merv'in düşmesiyle istilâ tamamlanır.

Yukarıki bütün tâlihsizliklere ve menfî durumlara bakmıyarak, halk anlayışlı rehberlik gördüğü yerlerde, hiç bir fedakârlığı esirgemeden kahramanca yurdunu korumuş ve çok yerlerde düşmanı hezimete uğratabilmiştir. Akmescid, Çimkent, Taşkent ve Göktepe müdafaaları bunlara misallerdir. Rus istilâsına karşı mücadelelerde, yukarıda Ruslarla uzun mücadelesinden bahis ettiğimiz, Kenesarı Hanın oğlu Sadık Sultan, Kokand ordusu kuman-

damı Alimkul, Fergane beglerinden Abdurrahman Aftabacı, Pulat Beg, Abdullah Beg ve Batır Töreler, Şehrisebiz begi Hekim Beg, bunun oğlu Baba Beg, Kitab begi Cöre Beg, idare başındakilerin miskinlikleri ve kabiliyetsizlikleri karşısında, kendi etraflarındakilerle birlikte, yurdun müdafaasına koşmuşlar, büyük fedakârlık ve cesaretle istilâcılara karşı koymuşlar ve bazan büyük başarılarla mücadelede bulunmuşlardır.

Ruslar, istilâ hareketlerinde yağmalar bir tarafa, yapılan sayısız gaddarlıkları, ırza tecavüzleri ve kitle halinde katilleri gizlemek için, her türlü çarelere başvurmuşlar ve yapılan bu vahşet ve zulümlerin dışarıya yayılmaması için, bu seferlerde yabancıları bulundurmamağa çalışmışlardır. Rusların önleme tedbirlerini, ustalıkla atlatarak, Hive istilâsını kendi göziyle görmeğe muvaffak olan Amerikalı bir gazeteci Mageman gördüğü faciaları zamanında dış dünyaya yayabilmiştir. Bu zat, Hive şehrinin zabtından sonra yapılan yağma ve ırza tecavüzleri ve Rusların talep ettikleri ağır tazminatı vaktinde veremiyen Türkmenlere karşı, general Golovaçev'in kumandasında yollanan Kazaçi ve topçu kuvvetlerinin, silâhsız ahalinin varını-yoğunu sebepsiz yere yağma etmelerini, ev-barklarını ve ekinleriyle beraber köylerini ateşe vermelerini ve binlerce ihtiyar, kadın ve çocukları kitle halinde kesmelerini, bütün fecâatiyle ve resimlerini çizerek anlatmaktadır. Mageman yazısının bir yerinde: «Kazaçilerin tamamiyle tarifi kabil olmıyan, şu vahşet ve gadrını, Rusyalıların vahşi nazariyle bakıp da, gûyâ medeniyete ulaştıracakları Türkmenlerin en kötüsünün bile tecviz etmiyeceğini, bilmekle iktifa ederim» diyor. Başka bir yerinde: «Rus Kazaçilerinin yaptıkları vahşet ve hunharlık, karşılarına çıkan her insanı öldürme sahnelerini gözden geçirirken, Rus kıtaları ileri gitmişlerdi, onlara yetişmek üzere, arkalarından gittiğimde, her tarafta gözüme çarpan kadın, erkek, çoluk-çocuk nâşlarından adetâ geçerek yer bulamaz ve hele içlerinde yaralı olanların, duçar oldukları ıztırapta bırakılmayıp, bir an evvel öldürülmeleri için yalvardıklarını gördükçe, tahammül edemeyip bayağı ağlar idim, etraftaki kanallardan, göl gibi su toplanan yerde, üzerlerine saldıran Rus Kazaçilerinden kurtulmak için, yirmiden fazla kadının kucaklarında çocuklariyle, sazlar arasına gizlendiklerini gören bir Kazaçi askeri, bunların hepsini, su üzerinde yabanî ördek vurur gibi, birer birer vurarak öldürdüğünü, gözlerim kararak gördüm» diyor. Başka yerlerde de Rusların buna benzer ırza tecavüz, yağma, talan, kitle halinde insan öldürme gibi gaddarlıklar yaptıklarını bazan Ruslar bile ifade etmektedirler.

İstilâdan sonra Türkistan, kuzeyde şimdi Sovyetlerin Kazakistan diye adlandırdıkları bölgenin büyük kısmını içine alan «Step Genel Valiliği» ve Türkistan'ın güney bölgelerini içine alan «Türkistan Genel Valiliği» olarak idarî bölünüşe tâbi tutuldu. Buradaki genel valiler çok geniş idarî salâhiyete sâhiptiler. Bunlar komşu ülkelerle diplomatik münasebetlerde bulunabildikleri gibi, askerî ve idarî tedbirler almakta ve mahkeme kararlarının tas-

dik veya red etmede ve ülkeye Rus muhacirleri yerleştirme işlerinde tamamiyle müstakil hareket etme salâhiyetine sahiptiler. Çarlığın yıkılmasına kadar, Türkistan'da vilâyetler askerî valiler tarafından idare edilirdi ve bunlar içişleri bakanlığına değil, harbiye bakanlığına bağlı idiler. Bu hiç bir hukuk tanımıyan, amansız idare tarzı sonucunda, Türkistanlıların bütün sahalardaki hakları aşağı yukarı yok edilmiş oldu. Kayıtsız ve şartsız itâati sağlamak için, halkta kendine itimâdı yok etmeğe yarıyacak, bütün baskılara baş vuruldu. Çarlık idaresinin Türkistan'daki toprak ve Rus göçmeni yerleştirme siyaseti, yerli Türklerin, özel olarak kuzeydeki Kazak Türklerinin yaşama imkânlarının gittikçe kötüleşmesine ve bunların olağanüstü fakirleşmelerine ve ıztıraplarına sebep oluyordu. İnanılır kaynaklara göre, Çarlık rejiminin son yıllarında, bütün Türkistan nüfusunun ancak % 5 ini teşkil eden Rus göçmenlerine, ekilen arazinin % 60 ı, Rus hükûmeti tarafından, yerli Türklerden gasbedilerek, dağıtılmıştı. Sulama yoliyle ziraat yapılan sahalarda Rus göçmenleri lehine, su taksiminde haksızlıklar yapılıyordu ve özel olarak, çok eskiden beri Kazak Türklerinin elinde bulunan sulu ziraat arazisi hiç bir sebep gösterilmeden, bunlardan zorla alınarak, Rus Kazaçi ve göçmenlerine, ihtiyaçlarının çok üstünde hisseler ayırmak suretiyle, dağıtılıyordu. 1917 yılına kadar, Türkistanlılardan alınarak, Rus Kazaçi ve göçmenlerine dağıtılan veya bu işler için ihtiyat olarak saklanan toprakların toplamı 45 milyon hektarın epeyce üstünde idi. Esas hedef, bilhassa Kazak Türklerinin yaşadıkları sahalarda Rusları çoğunluk durumuna getirmek ve Rus göçmenlerine, yerli Türkler hesabına, çok üstün yaşama imkânları sağlamaktı. Bu maksatle 1912 yılından sonra yerleştirilecek her bir göçmen Rus ailesine, 35 hektar münbit toprak tahsisini plânlamışlardı.

Türkistanlıları felâkete sürükleyen yukarıki Rus göçmen iskânı politikası yanında, Türkistan'da Rus iktisat politikasının ana hedefi, Türkistan'ı sömürge olarak istismâr ve Rusya'nın iktisadî menfaatlerine âmade kılmak, yani bu ülkeyi Rus sanayiine ucuz ham madde kaynağı ve endüstri mahsullerine de emin bir pazar yeri olarak sömürmek yönünde idi. Ham madde denilince, ön sırada düşünülen nokta, Rus dokuma sanayiinin ihtiyacı olan pamuğu, dış ülkelere döviz ödemeden, sağlamak idi. Bunun için de Türkistan'da pamuk ekim sahasını, bütün tedbirlere baş vurarak, âzami surette genişletmek gerekiyordu. Bunun mahallî ziraat sistemi ve halkın yaşayışı bakımından felâketli sonuçlar vereceği tabiî idi. Çarlık Rusyası 1913 yılında pamuk ekilen sahayı 562 bin hektara yükseltmiş ve Rus dokuma sanayiinin pamuk ihtiyacının % 51,5 ini, Türkistan'dan sağlamağa muvaffak olmuştu. Pamuk ekiminin, hububat ekim sahası hesabına, gittikçe artması sonucunda, Türkistan'ın hububat ihtiyacının büyük kısmını Rusya'dan ithal etmek zarureti hâsıl oldu. Bunun sonucu olarak, Rusya'da hububat mahsulü kıt olan yıllarda ve harb yıllarında, bu ülkede ıaşe güçlükleri, bazan açlığa ve telefata sebep olmakta idi. Bu siyaset aynı zamanda Türkistan'ı, en önemli

bir mesele olan halkın beslenmesi işlerinde, Rusya'ya bağlı bir duruma sokmak hedefini güdüyordu.

Kültür sahasında da, Çarlık Rusyası Türk kültürü yerine Rus kültürünü ve Rus dilini yayma, Rus (Kiril) alfabesini yerleştirme, yerli Türkler arasında asrî bilgilerin yayılmasına yarıyacak okulların yayılmasına mâni olma, islâmı zayıflatma ve yerli türkleri birbirinden ayırma bedefini güdüyordu.

Yukarıdaki idarî ve iktisadî sahalardaki aşırı baskılar ve haksızlıklar, Türkistanlılarda bu zulüm ve baskı idaresine karşı silâhlı mücadeleden başka yol olmadığı kanaatinin hâsıl olmasına ve geniş halk kitlelerinin ayaklanmalarına sebep olmuştur. 1856 yılında Kazak Türkleri arasında Han Hoca Batır rehberliğinde ve 1870 yılında Aday bölgesi Kazakları arasında çıkan ayaklanmalar, 1898 yılında Dükçi (İplik iğirici) İşan adile tanınan Mehmet Ali rehberliğinde Andican ihtilâli ve en sonunda 1916 yılında vukubulan ve Türkistan'ın her tarafına yayılan, genel halk isyanı, bunlar Türkistanlıların o zamanki Çarlık idaresinin müthiş baskısı altında dahi, istikbale ait ümitlerini ve millî benliklerini kaybetmediklerini gösteren delillerdir.

Çarlık yıkıldıktan sonra, başında Kerenski'nin bulunduğu muvakkat hükûmet, 1917 yılı Ekiminde boşevikler tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. Bolşevikler iktidara gelmeden daha önceleri, Nisan 1917 de toplanan kongrelerinde, Rusya esaretindeki milletlerin sempatisini kazanmak maksadiyle, bunlara kendi kendini idare ve Rusya'dan ayrılma hakkı tanıdıklarını ilân etmişlerdi. Sovyetlerin bu göz alıcı vaitleri o devirde, Rus olmıyan milletlerde büyüleyici bir tesir yapmıştı. İktidara gelir gelmez, Sovyetlerin çıkardıkları beyannameler de, bunu destekleyici mahiyette idi. Bu durumlar onlara karşı, Rus esaretindeki milletlerin sempatisini sağlamıştı. Sovyetler Rusya'daki iç harblerde bu sempatiden çok istifade ettiler. Bu vaitlerin Rus esaretindeki müslümanları ve Türkleri bir müddet oyalama siyasetinden başka bir şey olmadığı, ancak sonradan anlaşılmıştır.

Sovyetlerin iktidara gelişlerinin ilk devrelerinde, resmî marksist tarihçileri olan Pokrovski, Çarlık Rusya'sını, komşu ülkeleri zorla istilâ eden ve doğuda İran, Afganistan ve Çin'in içişlerine müdahale ile onların bir kısım topraklarını işgal altında bulunduran ve onları hukuk dışı mukavemetleri imzaya icbar eden, istilâcı ve sömürgeci emperyalist devlet olarak tarif etmişti. Çar Rusyası tarafından Türkistan'ın istilâsı ve bu ülkede yerli Türklere ait toprakların gasbedilerek Rus göçmenleri iskânı, iktisaden sömürme siyaseti ve ağır idârî baskılar, Sovyetlerin ilk yıllarında, emperyalist ve sömürücü siyaset olarak şiddetle takbih edilirdi. Araştırıcılar bunun o zamanın icabı bir hareket olduğu kanaatindedirler. H. Seton - Watson'a göre, aslında, Lenin sosyalist devletlerin merkeziyetçi ve homojen olmasını isterdi ve çok sayıda küçük devletlere taraftar değildi. Pipes'e göre, Lenin'in milliyet hakkındaki görüşü menfi idi. O aslında bütün şekilleriyle milliyetçiliği kapitalizm devrine ait geçici bir olay olarak bakardı. 1930 yıllarından başlı-

yarak, Sovyetler kendi emelleri bakımından, Çarlık Rusyası siyasetinin saldırgan ve istilâcılığını tenkidden vaz geçtiler. Bundan sonra «Sovyet Vatanperverliği» şiarı ortaya atıldı ve o güne kadar câri olan tarih yazma tarzı da, buna göre değişti. Bugünkü tarih yazılışına göre, Türkistan'ın Kafkasyanın ve başkalarının ilhakı buradaki milletler için «Ehveni şer» olarak bakılmalı idi, çünkü bu ilhak olmazsa idi, bu ülkeler kültürce Rusyadan daha geri İran, Afganistan tarafından yutulacak ve işgal edileceklerdi.

Birkaç yıl önce «Sömürgeci, soyguncu, istilâ hareketleri olarak yazılan Çarlık rejimi saldırıları yerine şimdi, ne yapıp yapıp «Kenar ülkelerde (istilâ altındaki ülkelere kullanılan târif) Rusya'nın muazzam ilerici rolü» nü isbata çalışılıyordu. Yeni tarih görüşüne göre, Rus olmıyan milletlerin rehberleri ve siyasetçileri içerisinde, yalnız Rus çarlarına hizmet edenler yahut bu ülkelerin Rusya'ya gönüllü olarak ilhakına yardım edenler «Millî Kahraman» olarak ve anayurtlarını Rusya'ya karşı müdafaa edenler, yahut millî istiklâl için güreşenler ise, (meselâ Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şâmil, Ukrayna'da Mazepa ve Türkistan'da Kasım ve Kenesarı sultanlar) kendi milletlerinin menhus düşmanları ve vatan haini feodallar olarak tanıtılıyordu. Kazakistan'a ait bir tarih kitabında, Çarlık Rusyası hakkında, «Kazakistan'ı istilâ emelini taşıyan, temelli ve en önemli düşman» diye yazıldığı için, yazarı muahaze edilmiş ve bu kitabın satışı yasak edilmişti.

Türkistan hakkında Sovyetlerce tarih yazılışına bir misal olarak, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan, T. N. Karı-Niyaz(ov)-un «Sovyet Özbekistan'ı kültür tarihinden taslaklar» adlı eserden, Rus istilâsiyle ilgili bazı noktaların tercümesini veriyorum. Bu yazımızda, yukarıda bahsi geçen, Büyük Petro'nun Bekoviç-Çerkasski kumandasında gönderdiği seferî heyetin yok edilmesiyle ilgili olarak Karı-Niyazov'un eserinde şunlar yazılıyor: (sahife 44) «1717 yılında, Petro'nun emriyle Bekoviç-Çerkasski başta olmak üzere, Hive'ye bir seferî heyet gönderilmişti. Bu heyet Hive feodallarının hainâne hücumuna mâruz kaldı ve yok edildi». Buna göre, kendi yurduna saldıran düşman askerini yok etmek, haince bir iş imiş. Aynı eserin 46 ncı sahifesinde: «Rusya ile Türkistan arasında bağlılıklar bir çok yüzyıllık tarihe mâliktir ve bu ülkelerin halklarının kendi teşebbüsleri sayesinde vücuda gelmiştir. Bunlar bu halkların karşılıklı olarak, birbirlerini anlamalarına ve yaklaşmalarına inhisar etmemiş, kültürel ve ilmî ehemmiyetteki sonuçlara da sebep olmuştur». Sahife 47 de: «Orta Asya halkları doğunun geri kalmış, feodal devletleri tarafından köleleştirilmek ve soyguncu Britanya emperyalizmi tarafından istilâ edilmek tehlikesi altında idiler. İngiliz sömürgecilik genişlemesi, Hindistan'ın işgalinden sonra, daha 18 inci asrın ikinci yarısından başlıyarak doğunun bir çok ülkelerine yayılmıştı. Britanya sömürgecileri ısrarla kendi siyasî iktisadî tesirlerini Türkistan'a kadar genişletmeğe çalışıyorlardı. Türkistan halklarının Ruslarla bir çok asırlık kültürel, ticarî ve siyasî münasebetleri ise, meydana gelen bu durumdan

(İngiliz istilâsından) kurtulmanın biricik yolunun, bu iki halkın (Ruslarla Türkistanlıların) daha sıkı surette birbirine yaklaşması olduğunu gösteriyordu». Buna göre, Rusya Türkistan'ı istilâ etmemiş, aksine İngiliz sömürge istilâsından kurtulmak için, Türkistanlılar Ruslara yaklaşmış oluyorlar. «Özbekistan SSR tarihi» adlı eserin 1957 yılki baskısında, 1898 yılında Dükçi İşan rehberliğindeki Rusya'ya karşı ayaklanma, «halka karşı ve gerici» olarak gösteriliyor ve aynı kitabın birinci tab'ında, bu harekete, «millî azadlık (kurtuluş) ve halk hareketi» olarak verilen değerlendirmenin, tamamiyle hilâfı hakikat ve yanlış olduğu belirtiliyor. Buna göre aynı resmî Sovyet tarih kitabının birinci tab'ında «Millî kurtuluş ve halk hareketi» olarak değerlendirilen tarihî olay, son yılların «Sovyet vatanperverliği» ne uygun tarih yazılışına göre, bu defa «hilâfı hakikat» oluyor ve «halka karşı ve gerici ayaklanma» olarak yeniden yazılıyor.

FAYDALANILAN ESERLER :

1 — A. Avtorhanov, Polojeniye istoriçeskoy nauki v SSSR (Sovyetler Birliğinde tarih ilminin durumu). Institut for the Study of the USSR. München. 1951.

2 — Baymirza Hayit, Turkestan im XX. Jahrhundert. (20 nci yüzyılda Türkistan). Darmstadt. 1956.

3 — J. Benzing, Das turkestanische Volk im Kampf um seine Selbstaendigkeit (Türkistan halkının istiklâl için mücadelesi). Die Welt des İslams. B. 19. 1937.

4 — T. N. Karı - Niyazov, Oçerki İstorii Kulturi sovetskogo Uzbekistana. (Sovyet Özbekistan'ı kültür tarihinden taslaklar). Moskva, 1955.

5 — Özbekistan SSR tarihi. I tom. Taşkent 1957.

6 — R. Olzscha - G. Kleinow, Turkestan. Leipzig, 1942.

7 — R. Pipes, The Formation of the Soviet Union (Sovyetler Birliğinin teşkili). Cambridge. Massachusetts, 1957.

8 — H. Seton - Watson, The New Imperializm (Yeni emperyalizm). The Bodley Head 1962.

9 — Z. Velidi Togan, Bugünkü Türkistan ve yakın mâzisi. İstanbul 1942 - 1947.

10 — G. Wheeler, Racial Problems in Soviet Muslim Asia (Sovyet müslüman Asyasında ırk problemleri). London, Oxford Univ. Press, 1962.

11 — Mageman, Hive seyahatnamesi ve tarihi (Kolağası Ahmet Bey tarafından türkçeye tercümesi, eski harflerle). 1292, İstanbul.

DOĞU TÜRKİSTAN'A DAİR

M. E. Buğra

Geçen asırdan beri, Doğu Türkistan'ın türlü yönleri üzerine ve orada yaşayan Türkler hakkında ilim adamları araştırmalar yapmağa başlamışlardır.

Bu araştırmalar arasında mahdut bir kaç bölgeye münhasır kalmış arkeoloji araştırmalarından elde edilmiş olan ve aynı zamanda çok mahdut bir çağ medeniyetini aydınlatan bilgiler dışında ilim adamları tarafından verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır. Bu âhenksizlik, o bilgilerden pek azında hakikat payı olup, kiminin yanlış ve kiminin eksik olduğunu ve tatmin edici nitelikte olmadığını ortaya koymaktadır. İlim adamları tarafından modern metodlarla araştırma yapılmasına engel olan şu iki gerçek öteden beri ortadadır: 1 — Bölgenin coğrafî şartlarının yarattığı güçlükler. 2 — Bölgeyi idare eden otorite tarafından ilim adamlarının iyi karşılanmayışı ve güçlüklere mâruz bırakılışı. Hele 1920'den bu yana, kaynağını ilmî araştırmalardan almayıp politik düzenlerden alan bir sürü yayınlar ortalığı kaplamış bulunmaktadır. O derecede ki: öteden beri çok iyi bilinen ve modern ilim muhitinde yer alan bilgi ve görüşleri de unutturmak tehlikesi belirmiş bulunmaktadır. Buna en bariz bir misâl şudur ki: Doğu Türkistan Türklerinin tarihî ve sosyal hayatı konularında klâsik ve modern ilim nazarında bedihiyat kategorisine girmiş olan millî ad, millî kültür, dil gibi özellikleri Rus ve Çin resmî organları tarafından veyahut bunların bağımlısı olan ilmî çevreler tarafından gerçekle ve ilimle hiç bir ilgisi olmayan değişikliklere uğratılmıştır. Bu zoraki değiştirmenin, mahkûm Türk topluluklarını imhaya götürme plânının tatbikatı cümlesinden olduğu herkesçe mâlûmdur.

Asıl musibet şuradadır ki: günümüzde ister ilmî ödevi yerine getirmek arzusunda bulunan bâzı ilim adamları ve ister informasyon yazarları kendileri için yukarıdaki politika düzmelerinden başka bir kaynak bulamamakta ve bu yüzden yazılanların da gerçekten uzak düştükleri görülmektedir.

Milletimin ve yurdumun türlü yönlerinde 35 yıllık sürekli araştırma ve inceleme çabalarım vardır. Yerinde yaptığım ve hakikatı bilmekten başka hiç bir gayeye yönelmeyen bu çalışmalardan elde ettiğim bâzı bilgileri oku-

yuculara sunmak isterim ve gerçeği bilmek isteyenlere faydalı olmasını umuyorum.

Sunmak istediğim bu bilgiler aşağıdaki konuları içine alacaktır:

1 — Doğu Türkistan'da yaşayan türkler,
2 — Doğu Türkistan türklerinin kültürel ve sosyal durumu,
3 — Doğu Türkistan'ın coğrafî özellikleri ve
4 — Doğu Türkistan'da iktisadî kaynaklar.

BÖLÜM: I

DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞAYAN TÜRKLER

Tarihin bildiği devirden beri bu ülkede yaşaya gelen insan topluluğunun Türk ırkına mensup olduğu, şüphe götürmez bir gerçek olarak kabul edilmiş bulunmaktadır. Yine şu da bilinmektedir ki: geniş düzlükler ve kalın dağlıklar olmak üzere farklı coğrafî bölgelerin icabettirdiği yaşama şartları bakımından, burada yaşayan Türkler iki grup hâlinde varlık göstere gelmişlerdir. Bu iki gruptan birincisi, yerleşik hayat süren şehir ve köy sâkinleridir. Bunların boy adları yoktur. İkincisi ise göçebe veya yarı göçebe hayatı süren yayla ve orman sâkinleridir. Bunlar boy adları taşırlar. Aşağıda birinci grupu «Şehir ve Köy Türkleri» adı altında ele aldıktan sonra, ikinci grupu boy adları altında ayrı ayrı ele alacağım.

ŞEHİR VE KÖY TÜRKLERİ

Tarih kayıtlarından ve arkeolojik kalıntılardan şu anlaşılıyor ki, Tarım havzası, Turpan ve Kamul vahalarında yaşamış olan ahali, başlangıcı bilinmeyen çağlardan beri ziraat kültürüne alışmış ve bunun icabettirdiği toprağa bağlanma ve yerleşik hayat yaşama devrine girmişlerdir. Bu suretle onların yaşayış, ortak menfaat, yardımlaşma ve can ve mal müdafaası gibi toplumsal yaşamalarının mihverini kabîle değil, bir yurd veya bir toprak parçası içerisinde barınmış olan topluluklar teşkil etmeye başlamıştır ve böylece önemini kaybeden kabîle teşkilâtı ve adı ortadan kalkmıştır. Bu konuda en eski kaynak olarak Çin kaynakları ele alınabilir. Bu kaynaklarda milâttan önceki devirlerde Doğu Türkistan'ın adı geçen bölgelerindeki devletler ve ahaliden bahsedilir, fakat boy adı hiç vermez, dağlık kısımlarda ise Vusun, Hun v.s. boyların adlarını verir (Deguignes, Hunların türklerin umumî tarihi, H. C. Yalçın tercümesi, C. I, s. 9 - 67. W. Eberhard, Çin kaynaklarına göre Orta ve Garbî Asya halklarının medeniyeti, Türkiyat Mecmuası, C. VII - VIII, Cüz I, S. 132 - 136 ve 165 - 168, 1940 - 1942).

Bize bu konuda en büyük yetki ile ipucu veren millî kaynak Divanü Lûgâtit-Türk olmuştur. Mahmud Kaşgarî bu eserinde Türk boylarının yerlerini gösterirken Rum sınırından Çin sınırına varıncaya kadar kuzeydeki Türk boylarının yerlerini sıralamış, ondan sonra da yine batıdan doğuya doğru kuzey ile güney türklerinin arasına düşen Türk boylarının yerlerini göster-

miştir. Bu ikinci sıra da Tanrı dağlarının kuzeyine düşmektedir. Güneydeki türklere, yâni Tarım havzası, Fergane ve Taşkend bölgelerinde yaşayan türkler ise boy adı taşımadıkları için «Hakanî Türkleri» adını vermiştir (Divanü Lûgâtit-Türk, C. I, s. 28, Asıl nüsha).

Kaşgarî ile çağdaş olan veyahut ondan daha önce yaşamış olan Gerdizî, Beyhakî, Utbî gibi Türkistan konusunda geniş bilgi veren tarihçiler de Kaşgarî'yi teyid eder mahiyette bilgiler vermişlerdir. Daha sonraki tarih bilginlerinden hiç biri adı geçen bölgede yaşayan türkler hakkında boy adı vermemek suretiyle onların «Türk» ten başka etnik bir adı olmadığını kabul etmişlerdir.

Şunu da unutmamak gerekir ki: IX. asırda Karabalgasun'daki Uygur Hakanlığının yıkılması sonucu olarak Uygur türklerinin büyük bir kısmı yurtlarını terkederek bugünkü Kamul, Ürümçi, Turpan ve Lop bölgelerine gelerek yerleşmiş ve oradaki türkleri de kendilerine katarak bir devlet kurmuşlardır. Bu suretle adı geçen bölge halkı 14. asrın sonuna kadar «Uygur» boyu adını taşımıştır. Fakat Doğu Türkistan hükümdarı Hızır Hıca Han, Uygurların sürekli isyanlarına kesin surette son vermek ve Çin himayesine girdikleri için cezalandırmak gayesiyle onların mahallî hükûmetini dağıtmış ve bütün ahaliyi İslâm dinini kabul etmeğe zorlamış ve onları diğer müslüman Türk ahali ile karıştırmak suretiyle assimile ettirmiştir. Böylece uygur boyu inkıraza uğramıştır. O tarihten bu yana Doğu Türkistan'da Lop'taki Sarı Uygurlardan başka «Uygur» adı taşıyan bir boy görülmemiştir (Tarihi Reşidî, Hayder Mirza, British Museum nüshası, S. 75 ve 74). Sarı uygurlar da 1662 de Kansu'ya göç etmişlerdir.

Bu cihetledir ki: yukarıki gerçeği iyi bilen bilginler adı geçen yerleşik hayatı yaşayan türkleri teşhis etmek istedikleri zaman ya Hüseyin N. Orkun'un yaptığı gibi «Şarkî Türkistan Türkleri» adını (Türk Dünyası, Hüseyin N. Orkun, S. 104, Budapeşte 1928) kullanmışlar veyahut Zeki V. Toğan'ın kullandığı «Kent Türkleri» tâbirini (Z. V. Toğan, Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi, S. 48) veya bunlara yakın tâbirleri kullanmışlardır.

SON ZAMANLARDAKİ «UYGUR» ADININ MENŞEİ

Rus bolşevik inkılâbının ilk yıllarında bütün Rus mahkûmu Türk topluluklarının hürriyet savaşına girişerek arka arkaya istiklâl ilân etmiş olmaları ve Türklük namı altında dayanışma göstermiş olmaları; kızıl emperyalizmin gözü önünde bir «Pantürkizm» hayaleti olarak görünmüş ve müthiş bir korku yaratmıştır. Sovyet hükûmeti, bilinen saldırıları ile bu türklerin istiklâllerini yıktıktan sonra ilk iş olarak, o korkunç «Türk» adını ortadan kaldırmak için vahşîce terör metodlarını kullanmak suretiyle türklerin boy adlarını millet adı olarak kabul ettirmiştir. Stalin bir de bakmıştır ki Batı Türkistan'da ötedenberi yerleşmiş olan yüzbinlerce Doğu Türkistan asıllı türkler onun yarattığı zoraki milletlerin içine girmiyor ve «Kaşgarlı Türk» adı altında yaşıyorlar. Stalin bunu da yok etmenin yolunu bulmuştur, şöyle ki:

1921 de, Batı Türkistan'da yaşayan Doğu Türkistan asıllı Türklerden bir grup Taşkend'de bir toplantıya çağırılmıştır. «Uygur Entellektüeller Konferansı» adı verilen bu toplantıda onlar için millet adı olarak «Uygur» adı kabul ettirilmiştir (Büyük Sovyet Ansiklopedisi, 1947, C. 55, S. 720). Fakat bu ad 1935 yılına kadar Doğu Türkistan'a girmemişti. Ancak gelenlerden bu haber duyulmakta fakat buna kimse aldırış etmemekte idi. Bu tarihe gelinceye kadar Doğu Türkistan şehir ve köy türkleri kendilerine «Müslüman Türk» derlerdi, çinliler ise «Huy» yâni müslüman veyahut «Çentu» yâni sarıklı derlerdi, Dr. Sun Yat Sen, «Üç Halk Prensibi» adlı eserinde «Müslüman Türk» tâbirini kullanmıştır; Kazak ve Kırgız türkleri de «Sart» derlerdi ki bu kelime boy adı olmayıp yerleşik hayat süren herkes için onlar tarafından kullanılan bir lâkaptır.

1934 te başlayan Rus-Çin müşterek idaresi sırasında Ürümçi'de sözde bir konferans tertibedilmiş ve adı geçen Taşkend kararı kabul ettirilmiştir.

Öteden beri Doğu Türkistan türklerinin Türk ırkına mensup olduklarını kendi assimilasyon plânlarına en güçlü engel olarak bilen çinliler, onların türklük hüviyetine inkârcı bir sahte tavır takınmakta ısrar etmekte idiler, fakat başka bir etnik ad takamıyorlardı. Yukarıdaki Rus icadı ile çinliler, aradıklarını bulmuşlar ve ona dört elle sarılmış bulunmaktadırlar.

Şehir ve köy türklerinin sayısına gelince: Mancu imparaotrluğu, Çin Cumhuriyeti ve Komünist Çin devrelerinde çok değişik rakamlar verilmiştir. Bu rakamlar, 1.000.000 ile 4.500.000 arasında değişmekte ve hiç biri de modern mânada bir istatistiğe dayanmamaktadır. En sağlam sayılanı polis idareleri tarafından verilen nüfus cüzdanlarının kütüklerine göre yapılan tahmin raporlarından çıkarılan 1938 tarihli rakamdır ki bu da 1948 e kadar her yılı aynı sayıyı tekrarlamak gibi gülünç bir muamele görmüştür. Komünist Çin idaresi de yine polis raporuna göre rakam vermektedir ve son rakam da 4.500.000 dir.

1947 de benim, mahallî aydınlara modern istatistik usulüne ait bilgiler vererek yaptırttığım bir sayım denemesi sonucuna göre varılan netice, şehir ve köy türklerinin sayısının 7.000.000 civarında olduğunu göstermiştir.

Şehir ve köy türklerinin hepsi islâm dininde olup sünnî ve hanefî mezhebindedirler.

Not: Muhtelif zamanlarda Batı Türkistan'dan ve İdil-Ural'dan Doğu Türkistan'a gelip yerleşmiş ve şehir türklerine karışmış olan türkler her şehir ve köyde bulunmaktadırlar. Bunları ayrı milletler olarak göstermek isteyen resmî bildirilerde gösterilen rakamlar sahtedir, oysa gerçekten onları tümüyle ayırd etmek imkânsızdır. Bu cihetle onlar şehir ve köy türkleriyle bir sayılmalıdırlar.

KAZAK TÜRKLERİ

Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Kazak türklerinin başlıca boyları tarihte pek açık bilinen Kirey ve Nayman boylarıdır. Bu iki boy Ortayüz

grupuna bağlıdır. Bunlardan başka Uluyüz grupuna dâhil olan Suvan boyu İli havzası yaylalarında oturmaktadırlar. Kazak boyları Tanrı dağlarıyla Altay dağları arasındaki Altay, Çöğçek, İli, Ürümçi ve Kamul vilâyetlerine bağlı olan yaylalarda otururlar. En kesif olarak bulundukları yerler Altay, Çöğçek ve İli dolaylarıdır. Genel olarak göçebe hayatı yaşarlar ve hayvancılık başlıca geçim kaynakları olup, az miktarda ziraat da yaparlar, kendi ihtiyaçlarını temin eden veya dışarıya satmak suretiyle para kazandıran maddeleri imal eden el sanatları da vardır.

Şehir ve köy Türklerinden sonra sayıca en kalabalık olan Türk topluluğunu Kazaklar teşkil ederler. 1938 de Çin idarecileri tarafından nüfus cüzdanı kütüklerine göre ilân edilen ve 1948 e kadar her yılı aynı sayıyı gösteren rakam, Kazakların sayısını 440.000 olarak göstermiştir. Bu gülünç rakam tabiîdir ki gerçeği gösterecek bir kıymeti haiz değildir. Kazak-Kırgız kültür derneklerinin Ürümçi'deki merkezinde gördüğüm bir liste, kazakların sayısının 930.000 olduğunu gösteriyordu. Bu liste gerçi modern usulde yapılmış bir sayım mahsulü değildi, fakat dünyanın her yerinde kabîle hayatı yaşayan insan topluluklarında boylardaki nüfus çokluğu veya azlığının onların hayatında büyük rolü olan âmillerden biri olduğu için bunun üzerinde titiz davrandıkları gerçeğini gözönüne alacak olursak bu son rakamın bir bilgiye dayandığını kabul etmemiz gerekir. Bu cihetledir ki bu rakamı yaklaşık olarak kabul etmemiz doğru olur.

Kazak Türkleri hep müslüman olup sünnî ve hanefî mezhebindedirler.

KIRGIZ TÜRKLERİ

Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Kırgızlar ong grupuna bağlı olup Sarı Bağış ve Çong Bağış boylarının birkaç kabilesinden ibarettirler. Kırgızlar Aksu ve Kaşgâr vilâyetlerine bağlı olan Akça, Uluğçat ve Sarığkol yaylalarında kalabalık olarak yaşamaktadırlar, İli vilâyetine bağlı Tekes yaylasında ve Yarkend ve Hoten vilâyetlerine bağlı Sarığ Kır yaylasında daha seyrek halde bulunmaktadırlar.

Kırgızların sayısı Kazak-Kırgız kültür dernekleri merkezindeki kayıtlara bakılırsa 65.000 dir.

Kırgızlar genel olarak göçebedirler; başta hayvancılık olmak üzere ufak çapta ziraat ve el sanatları ile geçinirler, çok güzel eğer takımları ve işlemeli keçe sanatları vardır.

Kırgızlar müslüman ve sünnî ve hanefî mezhebinde olup dindar insanlardır.

DOLAN TÜRKLERİ

Tarım ırmağının delta kısmındaki kollarının ve Lop göllerinin kıyılarında yaşayan türklere «Dolan» adı verilmektedir. Eski Çin kaynaklarında «Lolan», ortaçağ yerli kaynaklarda «Üsmi Tarım» (Kaşgarî, C. I, S. 332), XIV.

asırda «Lop Ketek» (Tarihi Reşidî, - Lep Ketek - S. 16, - Lop ve Ketek ve Sarğ Uygur - S. 578) adlariyle tanınan bu bölge şimdi sadece «Lop» adiyle anılmaktadır. Buraları uygurlar zamanında «Sarı Uygur» adını taşıyan bir Uygur oymağının yurdu idi (Tarihi Reşidî - Sarığ Uyğurlar Çerçen ve Lop Ketek'te oturuyorlardı - S. 74). Uygurların inkırazından sonra Sarı Uygurların Kansu'ya göç ettiklerini yukarıda söylemiştik. Bu türklerin adına gelince: eski Çin kaynaklarında Tolan-ka (Deguines, - Bunlar Karaşehir'in şimali garbisinde otururlardı - C. 3, S. 14) ve Tulan-kat (H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, C. 2, S. 32) şekillerinde bir Uygur oymağı vardır. İslâm tarihlerinde Dokuz Uygurların «Tolun» boyundan bahsedilmektedir (M. Ferid Vecdi, XIV - XX nci Asır Ansiklopedisi - Dokuz Uyğur Tolun ailesi Lop gölü civarında oturuyordu - C. 5, S. 793). Görüldüğü üzere şimdiki Dolanların oturdukları yerde «Tolan veya Tolun» adında bir Uygur boyunun oturdukları anlaşılmaktadır. «Dolan» adının da o adların küçük bir değişmeye uğramış bir şekli olduğu çok kuvvetli bir ihtimaldir ve bu adı taşıyan Türklerin de Sarı-Uygurların burada kalmış olan bakıyesinin torunları oldukları sonucuna varmamız kanaatimce hatalı olmıyacaktır.

Dolanlar, yarı göçebe hayatı yaşarlar. Kışın köylerde oturur ve yazın ormanlarda yaşarlar. Hayvancılık, ziraat ve balıkçılık ile geçinirler.

Bunların sayısına gelince: yukarıda bahsettiğim 1947 deki sayım denemesinin en güvenileni burada yapılmıştır, aydın ve dünyanın bir çok memleketlerine seyahat etmiş olan Kaymakam Emin Damolla, modern usule uyan bir sayım yaptırmış idi. Bu sayıma göre Dolanlar'ın sayısı 12.500 küsurdur.

Dolanlar müslüman ve sünnî ve hanefî mezhebindedirler. Bunların hemen hemen temiz olan türkçesi dilimize bir çok malzeme verebilir.

SOYON TÜRKLERİ

Soyon ve bâzı deyimlerce Soyot denilen bu türkleri Doğu Türkistan'daki müslüman türkler «Kâfir Kırgız» adiyle tanırlar. Bâzı Avrupalı bilginler bunların Fin ve hattâ Samoyed aslından olduklarını tahmin etmekte ise de, adı geçen türkler kendilerinin Kırğız boyunun bir oymağı olduğunu söylemektedirler ve lehçeleri de Kırgız lehçesinin aynıdır.

Bu türkler Tarbağatay dağının güney eteklerinde İmil ırmağının yukarı kollarının suladığı sahada otururlar, ziraat ve hayvancılık ile geçinirler. Ben, 1930 da bir Soyon köyünü gördüm. Köyün Şamanı beni buğday ve kavun tarlalarını gezdirdi. Bu tarlalar şehir ve köy türklerinin tarlalarından farksız bir usulle işlenmiş idi ve onların iyi çiftçi olduklarını gösteriyordu.

Soyotlar yarı göçebe hayatı yaşarlar. Sayıları hakkında adı geçen Şaman, bin haneden ibaret olduğunu söylemiş idi ki buna göre yaklaşık olarak 5000 nüfusu var demektir. Soyonlar Şaman dininde olup bu tarihî Türk dininin Türkistan'da kalan yegâne temsilcisidirler.

TACİKLER

Bunlara Doğu Türkistanlılar Tacik adı vermişlerse de yanlıştır. Doğru adları «Vahî» dir ki kendileri de bu adı kullanırlar. Bunlar bildiğimiz bir nevi farsça konuşan Taciklerden olmayıp, Pamir derelerindeki ufak milletlerden biri olan «Vahan» milletinin bir parçasıdır. Vahan deresi XVIII. asırda Afgan işgali altına düştüğü zaman bir kısım ahali Doğu Türkistan'a göç etmiştir. Bunların dili ayrı bir dil olup bir miktar türkçe kelimeleri ihtiva etmektedir.

Bunlar, Kaşgar vilâyetine bağlı Sarığ Kol ve Hoten vilâyetine bağlı Kilyan dağları içerisindeki dağ köylerinde yarı köçebe hayatı yaşarlar. Ziraat ve hayvancılık ile geçinirler. İsmailî mezhebinde Ağahan'a mürittirler.

Sayıları resmî kayıtlarda 8000 gösterilmekte ise de liderleri tarafından verilen rakamlara göre Sarığ Kol'da 11.000 ve Kilyan'da 2.000 kişi vardır.

TÜRKLERDEN BAŞKA AZINLIKLAR

1 — Moğollar : Kalka Moğollarındandırlar. Bunlara Doğu Türkistanlılar «Kalmak» derler. XVII ve XVIII. asırlarda gelip yerleşmişlerdir. Torğut, Koşut, Çahar ve Zorgan adında 4 oymağa ayrılırlar. Karaşehir, İli, Çöğçek ve Ürümçi vilâyetlerinin yaylalarında göçebe hayatı yaşarlar. Budizm dininde olup lamayizm mezhebindedirler. Sayıları 65.000 dir.

2 — Çinliler : Çoğunu vaktiyle Çin'de haydutluk yaptıkları için sürgün edilen insanlar teşkil eden bu Çin kolonisinin sayısı 1948 de 220.000 idi. Bunlar kesif olarak Ürümçi vilâyetinin 7 ilçesinde otururlar, diğer şehirlerde ise az sayılarda görülmektedirler.

3 — Tunganlar : Doğu Türkistanlılar tarafından Çinli müslümanlara verilen addır. XIX. asrın başlarında Şensi eyaletindeki Tungwan şehrinde oturan Çin müslümanları Çin hükûmetine karşı isyan etmişler ve isyan bastırıldıktan sonra kılıç artığı müslümanları Çin hükûmeti Doğu Türkistan'a sürgün etmiştir ve Doğu Türkistan türkleri onlara anayurdlarına nisbet vererek «Tunganî» adını takmışlardır, yâni «Tungwanlı» demek oluyor. Bir takım yazarlar tarafından bu adın «Döngen» şekline getirilmiş olması, yanlış bir tahminin mahsulüdür.

Tunganların sayısı 90.000 civarındadır. Kesif olarak Ürümçi vilâyetinde otururlar, başka şehirlerde az sayıda mevcuddurlar.

4 — Mancular : Mancu imparatorluğu devrinde, Doğu Türkistan'a Manculardan 100.000 i aşkın devlet memuru ve garnizon birlikleri gönderilmiştir. Bunlar asıl Mancu, Şive ve Solan olmak üzere üç Mançurya boyundan müteşekkildirler. Sayıları millî ayaklanmalar neticesinde azala azala şimdi 30.000 kadar kalmışlardır.

YAKUTİSTAN

Yusuf Dönmez

Giriş :

Bugün yeryüzündeki esir türklerin en büyük kısmı Sovyet Rusya'da bulunur. Bunların sayısı 35 milyona yaklaşır. Esir türkler Sovyet Rusya'da batıda Hazar denizinden doğuda Büyük Okyanusa kadar olan geniş sahada yaşarlar. Biz bu yazımızda Türk dünyasının ağırlık merkezini teşkil eden bu geniş sahanın kuzeydoğu nihayetinde yer alan bir Türk topluluğunu, Yakutları, ele alacak ve yaşadıkları sahanın coğrafî karakterlerini ortaya koymağa çalışacağız.

Sayıları yarım milyonu bulan Yakutlar Rusya'daki esir türklerin küçük bir kısmını teşkil ederler. Yakutlar bütün yabancı milletlerce Sibirya'da yaşayan yerli nüfus içinde en kabiliyetli, çalışkan, zeki ve son derece enteresan insanlar olarak zikredilirler ve bu bakımdan üzerlerinde ayrıca durulması gereken bir topluluk teşkil ederler. Diğer Türk topluluklarından en uzakta ve onlardan tecrit edilmiş olarak, en çetin tabiat şartları ile olduğu kadar beşerî belâların da en zorbası ile daimî mücadele hâlinde olan Yakutlar, esir türkler içinde belki de en talihsizidirler.

Yakutistan yeryüzünde insanların yaşamasına en az elverişli olan yerlerden biridir. Çok soğuk iklimi, senenin büyük bir kısmında daimî donmuş toprakları ve bunun neticesi olarak ziraat imkânlarının azlığı ile Yakutistan insanların yaşaması için cazip bir saha olmaktan uzaktır. Buna rağmen Ruslar Orta Asya'daki Türk ülkelerine el attıkları gibi Yakutistan'a da musallat olmuşlardır. Bu da sebepsiz değildir. Zira Yakutistan, çok elverişsiz yaşama şartlarına rağmen son derece zengin yeraltı servetlerine, mükemmel ormanlara ve iktisadî değeri büyük kürk mahsullerine sahiptir. Diğer esir Türk ülkelerinde olduğu gibi Yakutistan'daki Türkler de Rusların hesabına çalışırlar. Tabiatın kendilerine verdiklerini, onlar Ruslara vermek mecburiyetindedirler. Altın istihsalinde dünyada ikinci gelen Rusya'nın bütün altın istihsalinin 1/4 i Yakutistan'dan elde edilir. Fakat altın Yakutların refahına hiç bir şey ilâve etmez; Sovyet hazinesine akar ve Sovyetlerin iktisadî gücünü artırır. Yakutistan ormanlarından elde edilen kereste Sovyet kâğıt sanayiine büyük ölçüde malzeme verir. Rusların Yakutistan'da yeni-

den ihdas ettikleri onbinlerce Rus isimli mahal Rusların Yakutistan'a verdikleri ehemmiyetin delilidir.

Rusya için burada yaşayan insanlar bir şey ifade etmez. Onlarca mühim olan, bu sahaların tabiî zenginlikleridir. Yabancı müellifler bunu benimsemiş görünüyorlar. Onların da Yakutistan'daki ilerleme ve gelişmeden anladıkları, burada yaşayan insanların refah ve hayat seviyesi değil tabiî kaynakların inkişafıdır.

Yeri, hudutları, büyüklüğü, toplu bakış :

Yakutistan Sibiryanın kuzeydoğusunda yer alır. Batı sınırını Yenisey'in doğusundan gelen kolları ile, Lena'nın batıdan gelen kolları arasındaki su bölümleri çizgisi, güney sınırını Baykal dağları ile Yablanoy dağlarının kuzey etekleri, doğu sınırını kabaca Stanovoy dağlarının batı etekleri teşkil eder. Kuzeyden ise Kuzey Buz Denizi ile sınırlanmıştır. Yakutistan'ın hemen yarıya yakın kısmı kutup dairesi kuzeyinde, tundra kuşağı içinde, geriye kalan kısmı ise soğuk kuşak içinde kalır. Rusya'da sahası en büyük idarî ve politik ünite Yakutistan'dır. Kuzeyi ile güneyi arasındaki mesafe takriben 2000 km., doğusu ile batısı arasındaki mesafe 1500 km. kadardır. Yüzölçümü 3.200.000 km^2, nüfusu yarım milyondur. Başşehri Yakut şehridir.

Tabiat şartları :

Yakutistan kıyıdaki ovalar haricinde bütünüyle dağlık ve yaylalık bir memlekettir. Lena nehri dağlık saha ile yaylalık sahayı birbirinden ayırır. Yaylalık saha, Lena nehrinin batısında yer almıştır. Birinci zamana ait araziden müteşekkil olan bu yaylalık saha Orta Sibirya yaylalarının doğuya doğru devamıdır ve burada Lena nehrinin batıdan gelen kolları (Olenek, Vilyuy) tarafından parçalanmıştır.

Yakutistan'ın güneyi yaylalık ve tepelik bir sahadır. Lena ve Aldan nehri tarafından parçalanmış olan bu saha Aldan yaylası olarak bilinir. Lena nehrinin doğusu ise dağlık bir sahadır. Bu sahadaki dağlar kabaca kuzeybatı-güneydoğu istikametli sıralar teşkil ederler ki başlıcaları Verkoyan ve Çerski sıra dağlarıdır. Bu dağlar üçüncü zamanın alp kıvrımlarına atfedilen genç dağlardır. Verkoyan dağlarının en yüksek noktası 2900 m. yi bulur. Memleketin en yüksek noktası ise genişliği 300 km. yi, uzunluğuna da 1000 km. yi bulan Çerski dağları üzerindedir (3300 m.).

Yakutistan, güneyindeki Aldan yaylası hariç, bütünüyle 60° paralelinde kalır. Hemen yarıya yakın bir kısmı ise kuzey kutup dairesinin ötesinde yer alır.

Bu coğrafî durumu ile Yakutistan iklim bakımından yeryüzünün en soğuk yerlerinden birine tekabül eder. Yakutistan'ın Kuzey Buz Denizi kıyıları ile kutup dairesi arasında kalan sahasında kutup iklimi hüküm sürer. Buralarda kışlar çok soğuk ve uzundur. Donsuz geçen günler ancak 1-2 aydır. Termometre yazın bile 10° nin üstüne pek çıkmaz. Memleketin geriye kalan

kısımları ise soğuk iklim kuşağı içinde kalır. Bu sahalar memleketin en kontinental yerleridir. Sıcaklık amplitudu 100° yi geçer ki yeryüzünün hemen hiç bir yerinde yaz ile kış sıcaklıkları arasındaki fark bu değeri bulmaz. Kışlar çok soğuk geçer ve uzundur; kış aynı zamanda kurudur. Sema daima açık ve çok berraktır. Lena nehri yılda 210 gün donar. Yıllık sıcaklık ortalaması —11° olan Yakut şehrinin Ocak ayı ortalama sıcaklığı —45° yi bulur. Bu değer Verkoyan'da —55° ye varır. Yakın zamana kadar dünyanın en soğuk noktası olarak bilinen Verkoyan'da şimdiye kadar rasat edilmiş olan en düşük sıcaklık —70° dir. Son rasatlara göre bugün Sibirya'da bundan daha soğuk yerlerin olduğu meydana çıkmıştır. Nitekim Yakutistan sınırları içinde kalan Oymekon'da termometre —82° ye kadar düşmüştür. Yazlar ise kısa sürmesine rağmen çok sıcak geçer. Termometrenin yaz aylarında 40° yi bulduğu yerler vardır. Yakut şehrinde rasat edilen en yüksek sıcaklık 39° yi bulmuştur. Buna rağmen termometrenin 10° nin üstünde olduğu günler 110 günü ancak bulur. Kış mevsiminin uzun ve soğuk olmasına rağmen, müddeti kısa da olsa, yaz mevsimindeki yüksek sıcaklıklar sayesinde Yakutistan'da ziraat yapma imkân dâhiline girer.

Yakutistan'da yağış umumiyetle azdır; 200-300 mm. yi ancak bulur. Yağan yağmurun büyük bir kısmı yazın yağar. Verkoyan'da yıllık yağış tutarının 2/3 si Haziran, Temmuz ve Ağustosta düşer. Toprağın üst kısmında donmuş haldeki suyun yaz mevsiminde çözülmesi yağış azlığını telâfi eder. Kar örtüsü kalın değildir; fakat kar bütün kış boyunca yerde kalır.

Bu çok soğuk iklim bölgesinde sıcaklık senenin büyük bir kısmında daimî 0° nin altında olduğu için toprak donar. Tundra bölgesi daimî donmuş topraklardan ibarettir. Tundra'nın güneyi ise podzol denen kül rengi topraklarla kaplıdır. Bu topraklar senenin büyük bir kısmında donarlarsa da, yazın sathi kısımları çözülür.

Yakutistan'ın Tundra sahası mus, liken ve otsu nebatlarla kaplıdır. Buna mukabil tundranın güneyindeki soğuk iklim kuşağına dâhil olan yerlerde tayga denen muazzam iğne yapraklı orman kuşağı başlar. Tayga ormanlarının hâkim ağaç türlerini ladin, göknar, çam, sedir ve sibirya melezi teşkil eder. Araya yer yer de huş ve titrek kavak karışır. Tundranın fakir bitki örtüsünden tayga ormanlarına geçiş birdenbire olmayıp tedricidir.

Yakutistan'ın beşerî ve iktisadî durumu :

Nufus ve şehirler : Yakutlar XIII. yüzyılda Kuzey Moğolistan ve Baykal gölü havalisinden, Yakutistan'ın yerleşmeye müsait olan Orta Lena bölgesine göç etmişlerdir. Son iki yüzyıl içinde ise buradan bütün Yakutistan'a ve bilhassa Rus zorlaması ile bu bölgenin en ücra köşelerine yayılmışlardır. Öyle ki Ruslar Yakutistan'daki en iyi yerleşme yerlerine Rusları yerleştirmişler, önemli yol kenarlarını yine kendileri işgal etmiş ve Yakutları dış âlemden mümkün olduğu kadar tecrit etmişlerdir. Buna rağmen Yakutistan

Ruslaşmamıştır. Hattâ şayanı dikkattir ki, Yakutlar içlerine giren bazı Rusları kendilerine uydurmuşlardır.

Yakut Türkleri Sibirya'nın tundra ve taygalar bölgesinde yayılmıştır. Esas oturdukları bölge Orta Lena ile Lena'nın iki mühim kolu olan Aldan ve Vilyuy nehirleri boylarıdır. Bununla beraber aşağı Lena, Yana ve İndigirka nehirleri boylarında da bulunurlar. Buna mukabil Ruslar, Yakutların Trans-Sibirya demiryolunun güneyine geçmesine mâni olmuşlardır.

1926 da Yakutistan'daki Türklerin sayısı 240.000; 1939 da ise 305.000 idi. O tarihten bu yana bu nüfus oldukça muntazam bir tempo ile artmıştır. Bugün ise Yakutistan'da yarım milyona yakın Türk yaşar. Yakutistan'daki Rus nüfusunun nisbeti % 10 u geçmez. Ruslar şehirlerde yaşarlar. Ayrıca bir miktar Tunguz vardır.

Yakutistan'ın her yeri aynı derecede nüfusa sahip değildir. Bölgenin en kesif yerleri Yakut, Olekminsk ve Vilyuy bölgeleridir. Buna mukabil Aldan, Verkoyan ve Kolima bölgelerinde nüfus çok seyrektir ve buralar hemen hemen gayri meskûndur. Yakutlar Sibirya'nın yerli kavimleri içinde yerleşik hayata sahip yegâne topluluktur. Bununla beraber az da olsa bir kısım Yakutlar yaz devresinde, kışlık evlerinden 3 - 5 km. uzaktaki yaylâklarına göç ederler ve kışın geri dönerler. Buna rağmen Yakutlar, Rusların esaretleri altında bulunan insanları mümkün olduğu kadar dağınık bir halde tutma siyasetleri icabı olarak, daima Ruslar tarafından hayvancılıkla geçinmeğe zorlanmışlardır.

Yakutlar Baykal gölü kıyılarında yaşarlarken at beslerler ve göçebe hayvancılık yaparlardı. Çok soğuk iklimin hüküm sürdüğü bugünkü yerlerine gelince, buranın şartlarına uymakta zorluk çekmediler. Ancak besledikleri hayvanların cinsinde bir değişiklik oldu. At besleyiciliği bu soğuk yerlerde mümkün olamayınca, kendilerini sığır ve ren geyiği yetiştiriciliğine hasrettiler. Böylelikle Yakutlar fevkalâde intibak kabiliyeti, maharet, enerji ve zekâları sayesinde Sibirya yerlileri içersinde en ileri giden topluluk oldular. Yakutlar sadece hayvan beslemekle geçinmezler, aynı zamanda avcılık, balıkçılık, kayıkçılık, madencilik ve ticaret yaparlar.

Yakutistan'ın başşehri Yakut şehridir. 1632 yılında kurulan şehrin bugünkü nüfusu 80.00 i bulur. Yakut şehri sadece Yakutistan'ın değil bütün Kuzey Sibirya'nın en mühim politik ve kültür merkezidir. Şehir bugün Yakutistan'ın ziraat yapılan sahalarının da merkezi durumuna gelmiştir. Daha ziyade memur ve askerlerin oturduğu şehirde çoğunluğu Ruslar teşkil eder.

Caddeleri geniş, evleri ahşap ve ekserisi tek katlıdır. Tek tük tuğla evlere de raslanır. Şehir Lena'nın dirsek yaptığı yerde bir taraça üzerinde kurulmuştur. Diğer önemli şehirler Vilyuy nehri üzerinde buğday ve hayvancılık merkezi olan Vilyuy, Olekma nehrinin Lena'ya karıştığı yerde Olekma, birer kürk toplayıcılık merkezleri olan Yukarı Yana vâdisinin merkezi Verkoyan ve Kolima nehri üzerinde Kolima, Aldan altın bölgesinin merkezi olan

Aldan ve Kuzey Buz Denizi kıyısında önemli bir liman durumunda olan Tiksi'dir.

İktisadî durum: Son derece soğuk iklimi, senenin büyük bir kısmında donmuş toprakları ile Yakutistan bir ziraat memleketi olmaktan çok uzaktır. Ziraat sahaları ancak mahdut sahalarda, orta ve güney kısımlardaki mahfuz yerlerde yapılır. Ziraati tahdit eden kış aylarındaki çok düşük sıcaklıklardan ziyade erken başlayan sonbahar donları ile uzun süren ilkbahar donlarıdır. Böylelikle mahsül bu kısa devre arasında sıkışır ve ziraat ancak kısa süren yaz devresindeki yüksek sıcaklıklar sayesinde imkân dâhiline girer. Yazın termometrenin 40° ye kadar yükselmesi nebatlar için lâzım olan ısıyı sağlar ve mahsül donsuz geçen 90-110 gün içinde kemâle erer. Yakutistan'ın yegâne ziraat sahası memleketin güneybatısında Lena ve Vilyuy nehirleri boyları ile Aşağı Aldan ve Amga nehri boylarıdır. Yakut nüfusunun ekseriyetinin toplandığı bu yerler aynı zamanda hayvancılık sahasıdır. Ziraatin kuzey hududunu orta Yakutistan teşkil eder. Hububat ziraatinde arpa ve kış buğdayı başta gelir. Bunu çavdar, yulaf ve patates takip eder. Bahçe ziraati de oldukça ehemmiyetlidir.

Yakutların esas geçim kaynağı hayvancılıktır. En fazla sığır, at ve daha kuzeyde bilhassa ren geyiği beslenir. Av hayvancılığı çok önemlidir. En mühim av bölgesi Verkoyan dağlarıdır. Gerek kendi giyimlerini temin için, gerekse kürk ticareti için hemen bütün Yakutlar avcılık yaparlar. Tavşan, sincap, tilki derileri kuzeydeki bu soğuk bölgeler için büyük değeri haizdir. Balıkçılık da Yakut ekonomisinde büyük rol oynar. Balıkçılık nehir ve göllerin buzlarının çözüldüğü kısa yaz devresinde yapılır. Balık halkın kendi ihtiyacı için avlanır. Kızak çeken köpeklerin başlıca gıdasını da balıklar teşkil eder.

Yakutistan'ın en büyük zenginliği, dolayısiyle Rusları çeken tarafı muazzam tayga ormanları ile yeraltı zenginlikleridir. Yakutistan'ın % 38 i ormanlıktır ve bu ormanların kalitesi çok yüksektir. Bu ormanlardan elde edilen kereste, Sovyetlerin kâğıt sanayiini, odun sanayiini ve muharrik kuvvet ihtiyacını karşılar. Bu ormanlar aynı zamanda, hemen her cins av hayvanını ihtiva ettiklerinden bir kürk kaynağıdırlar.

Yakutistan'da yeraltı zenginlikleri sayılamıyacak kadar çoktur. En önemli maden şüphesiz ki altındır. Altının menbaı Aldan bölgesidir. Trans-Sibirya demiryolu üzerindeki Never'den Aldan'a kadar uzanan kara yolu, Yakutların münakale şartlarını kolaylaştırmak için değil, altını Rusya'ya nakletmek için inşa edilmiştir. Aldan altın bölgesi 1923 de keşfedilmiştir. İkinci Dünya Harbi yıllarında ise Aldan'ın bir kolu olan Allah-Yun nehri boyunca diğer zengin bir atın sahası bulundu. Buna mukabil Lena havzası ile Orta Vilyuy nehri boylarındaki altın sahası XX. asır başlarından beri işletilmekte ve Rusya'ya gelir sağlamaktadır. Dünyada altın istihsalinde 2. gelen Rus-

yanın altın istihsalinin 1/4 ini Yakutistan'dan sağladığını tekrarda fayda vardır.

Yakutistan'da altından sonra en önemli maden kömürüdür. Başlıca kömür sahaları Yakut şehri kuzeyi, Lena ve Kolima vadisidir. Bütün bu sahalar kömür rezervi bakımından çok zengindir. Rusya'nın bütün kömür rezervinin (8,6 trilyon 1/3 üne (2,7 trilyonuna) sadece Yakutistan sahiptir. Ayrıca Verkoyan dağlarında kurşun, gümüş, antimuan; Lena, Aldan, Vilyuy vadilerinde demir; Vilyuy nehrinin kolları üzerinde tuz yatakları; Lena'nın bir kolu olan Tolba nehri boyunca petrol; Yukarı Vilyuy nehri boyunca da plâtin mevcuttur.

Münakale şartları, memleketin tabiî zenginliklerinden Rusların faydalanması esasına göre ayarlanmıştır. Yakutistan'da münakale şartları çok zordur ve memleket münakale bakımından fakirdir. Bugün mevcut yollar Rusların Yakutistan'ın zenginliklerini Rusya'ya akıtmak için kendi menfaatlerine en uygun yerlerde yapılmıştır. 4.260 km. uzunluğu ile Rusya içindeki en uzun nehir olan Lena iyi bir nehir münakale yolu ise de senenin büyük bir kısmında donması bu imkânı da ortadan kaldırır. Keza yine yaz aylarında Aldan, Vilyuy, Yana, İndigirka ve Kolima nehirleri de seyrüsefere açıktır.

Yakutistan tabiat şartlarının bütün ağırlığına, münakale imkânsızlıklarına rağmen, sahip olduğu yeraltı zenginlikleri dolayısiyle, Rusları buraya çekmekte devam edecek ve Yakut Türklerine daha zorlu günler yaşatacaktır.

RUS - SOVYET SÖMÜRGELERİNDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI MESELELERİ

Abdülkadir İnan

Bir milletin millî bütünlüğünü, millî birliğini millî dil birliği temin eder. Bu «millî dil» dediğimiz, her bölgede az veya çok farkla konuşulan halk lehçe ve ağızları değil, kültür ve içtimaî gelişmelerin neticesi olarak meydana gelen müşterek edebî, yâni yazı dilidir. Bununla beraber Türk lehçeleri de birbirini anlamıyacak kadar biribirinden uzaklaşmış değillerdir. Meşhur Türkolog Herman Vamberi'ye göre «İstanbullu bir Türk, Türkistanlı bir türkle - dikkatli konuşmak şartiyle - anlaşabilirler» («Das türken Volk» 1885, s. 466). Türk boylarının etnolojisi üzerine çok mühim eser yazan N. İ. Aristov, Türk lehçeleri hakkında şöyle diyor: «Ohotsk ve Kuzey Buz Denizi kıyılarındann Akdeniz kıyılarına kadar uzanan geniş bir sahaya yayılan Türkler tek bir Türk dilinde konuşurlar. Bu dil ancak lehçelere ayrılmıştır» (Zametki ob etniç. sostave türkskih pelemen. Jiv. Starina, 1896, s. 277). XIX. asrın ünlü tabiiyat bilginlerinden A. F. Middendorf Fergane vadisi hakkında yazdığı eserinde şöyle diyor: «Yakutistan'dan ayrıldığıma otuz yıl geçtiği halde hâfızamda kalan yakutça kelimelerle Orta Asya kırgızları ile konuşup anlaşabildim» (Oçerki Ferganskoy dolini, 1885, s. 466). Bu üç âlimin sözlerinde, uzun cümleli konuşma bakımından, mübalâğa bulunduğu şüphesiz ise de kısa cümlelerle basit konuşmalar için doğrudur. Çünkü bütün Türk lehçelerinde binüçyüz yıldanberi değişmiyen binlerce kelime vardır. Bazı gramer şekilleri, meselâ mazi şühudi sıygası binlerce yıl önce teşekkül etmiş, hiç değişmeden bütün Türk lehçelerinde günümüze kadar yaşamıştır. Türkler arasında bu dil birliğini folklor ve destanlar da temin etmiştir. Volga kıyılarında ve Kazakların Sarı Arka bozkırlarında söylenen Edige Bey destanı Kumuk, Kazak, Kırım, Kazan türklerinde, Sibirya'da, hattâ Altaylı şamanist boylarda söylenmekte devam etmiştir. Kırımlı şehzade Adil Sultanın destanı Kırım'da, Kazakistan'da, hattâ Taşkentli Özbekler arasında (Zarif Beşirî Taşkendî tarafından) tesbit edilmiştir. Köroğlu destanı Türkmenlerde, Özbeklerde, Kazaklarda (Çokan Valihanov, Soç. s. 9) söylenmiştir.

Folklor ve halk edebiyatı bütün Türk boylarında farksızdır.

Bütün dünyadaki Türklerin soy, dil, edebiyat ve umumiyetle kültür ba-

kımından tek bir millet teşkil ettikleri türkoloji sahasında çalışan ünlü tarihçi ve dilciler tarafından bir bedahet olarak kabul edilmiştir. Çarlık devrindeki Rus âlimleri de bu gerçeği eserlerinde belirtmişlerdir. Bu ilmî araştırmaların hâsılasını Profesör A. Krımsky Brokhaus - Efron'un büyük rusça Ansiklopedisine yazdığı «Türk lehçeleri ve edebiyatı» maddesinde (cilt 34, sah. 159-168) bütün ilmî eserlerden ve Türk dilinin tarihinden faydalanarak türkleri ve Türk edebiyatını bir «bütün» saymıştır. Halbuki bu zat türklerin dostlarından sayılmazdı.

Çarlık Rusya imparatorluğu hükûmetinin yerini işgal eden bugünkü Rus Sovyet imparatorluğu hükûmeti Türk boylarının tek bir Türk milleti teşkil ettiklerini, bu milletin tek bir müşterek dili, tarihi olduğunu yeni nesle unutturmak çabasındadır. Türk milletine mensup boyları ruslaştırma tedbirlerinden biri olarak ortaya koydukları etnogeneses nazariyesiyle o veya bu Türk boyunun şimdi bulundukları coğrafî sahada çok eski çağlarda yaşamış olan menşeleri meçhul soy ve ulusların kalıntılarından teşekkül etmiş konglomerat (dermeçatma) bir ulus olduğunu telkin ediyor. Böylece Türklerin ruhundan menşe, ırk birliği ve kardeşlik şuurunu silmek için Sovyet hükûmetinin Akademilerine imal ettirdiği «geneses» nazariyesinin mahiyeti budur. Türk yazarlarının bu «geneses» nazariyesine tarih, dil ve edebiyata dair yazdıkları makale ve kitaplarda uymaları mecburî olduğu anlaşılmaktadır. Kazanlı ilim adamlarından G. Gimadî «Tataristan tarihinin bazı meseleleri üzerine» başlıklı makalesinde Tataristan Tatarlarının Sibirya, Yurt (Astarhan), Kırım tatarları ile hiç bir bakımdan ve hiçbir zaman aynı halk olmadıklarını... Kazan tatarlarının bugün bulundukları yerde eski yerlilerden ve türkçe konuşan Bulgar ve Kıpçakların karışmasiyle teşekkül etmiş bir yerli millet olduğunu yazarak gerçi bu Tatarların hepsi türkçe konuşuyorlarsa da bu dil birliğinin menşe birliğini ifade etmediğini iddia ediyor. Özbek, Türkmen, Karakalpak ve başkalar da türkçe konuştukları halde başka başka milletlermiş... Buna delil olarak meşhur Rus bilgini S. P. Tolstov'un «Kazan tatarlarının menşei (1948, s. 137)» adlı eserinden şu sözlerini naklediyor: «Bu kavimlerin hepsi türkçe konuştukları halde başka hiçbir şeyde müşterek değillerdir». Bu Rus âlimine biri çıkıp da «sayın profesör, bu mesele ka milletlermiş... Buna delil olarak meşhur Rus bilgini S. P. Tolstov'un «Kazan burjua tarihçilerinin 20 milyonluk Artın Orda Türk-Tatar devletinden bahsettiklerini tenkit ederek bu pantürkizm, pantatarizm propagandasından ibaret idi diyor («Voprosı istorii» 1951, N. 12, s. 119). Bu komünist yazarların hâline acımamak mümkün değil: bizim bu Gimadî yoldaş böylece, rusların telkin ve emirlerine uygun satırlar karaladıktan sonra birden kendine geliyor ve Türk edebî dilinden, eski Türk mezar kitabelerinden, Mahmud Kâşgarî'nin «Divanü lugat-it-Türk» ünden, «Nehcülferadis» den bahsederek şöyle

diyor: «Biz dil materyalları üzerinde teferruatla durduk. Çünkü, dil soy, boy, halk ve milleti tâyin eden esas şıarlardan biridir» (sah. 123). Buna göre «Kazan tatarları» nın dili de Kâşgarîler, Nehcülferadislerden geldiğine göre «Tatar» ların milliyetini de bu Türk dili materyalları tâyin ediyor demektir. G. Gimadi'nin Tolstovlar «geneses» nazariyelerinin bataklığından kurtarabildiği milli cevher işte budur.

Sovyet Türk «cumhuriyet» leri ilim adamlarının millî tarih, dil ve edebiyat konularında yazdıkları kitap ve makaleler Moskova Komünist Partisi Merkez Komitesi kontrolu altında bulunuyor. Buna misal olarak birçok olayları saymak mümkündür. Biz burada bu bakımdan çok enteresan olan bir olaydan bahsedeceğiz. Kazak bilginlerinden ve ünlü komünistlerinden G. Musabayoğlu 1952 yılında Alma-Atada «Kazak edebî dilinin oluşu, gelişmesi ve Kazak diyalektolojisi» adlı eserini yayınlamıştır. Bu eseri görmek bize nasip olmadı. Bu esere dair malûmatımız E. V. Sevortyan tarafından yazılan «Kazak dilcilerinin hataları hakkında» (Voprosı istorii, 1953, N. 2, sah. 111-118) başlıklı makaleden alınmıştır. Bu makalede bütün Kazak dilçilerinin Türk edebî diline ve Türk dilinin tarihine dair görüşlerini hatalı ve ilme aykırı olduğu belirtilmektedir. Filoloji doktoru G. Musabayov'un hataları Sevortyan'a göre şunlardır: Musabayov eserinde, Kazakların daha V. asırda yazı kullanan ulus olduğunu, Talas havzasında bulunan eski Türk kitabelerinin dilinin lûgat ve gramer bakımından kazakçaya çok yakın bulunduğunu, hattâ aynilik (identite) gösterdiğini, V. asırdan sonra Türk edebî dilinin muhtelif kollara ayrılmadığını iddia etmiştir. Orhon-Yenisey kitabelerini ve Mahmud Kâşgarî'nin «Divanü lûgat-it-Türk» ünü Kazak edebî dilinin tarihine ait âbidelerden saymıştır. Profesör A. V. Sevortyan, Kazak dilcilerinin ve edebiyat tarihçilerinin bu gibi hatalarını ve ilme aykırı görüşlerini tashih etmelerini tavsiye ediyor...

E. V. Sevortyan bu makalesinde Kazak dilci ve tarihçilerinden M. Balakbayov, N. Savranbayov, S. Amancolov, C. Doskarayov ve başkalarını da tenkid ederek hatalarını sayıyor. Bu «hata» ların en büyüğü «eski Türk-Kıpçak lehçelerinin birliği», umumiyetle «Türk dillerinin menşe birliği» üzerinde ısrar etmeleridir. Bunların eserlerinin SSSR İlimler Akademisinin Türk dili sektöründe tetkik edilerek «tashih edilmelerine» karar verilmiştir (aynı dergi sah. 119-120).

Dr. G. Musabayoğlu'nun bu kitabının yayınlandığından ve Sevortyanın bu eseri tenkidinden tam oniki yıl geçti. Bu oniki yıl içinde Musabayoğlu «hatalarını tashihe» geniş zaman ve fırsat bulmuş, «uslanmış» tır. Bu durumunu son günlerde dil ve edebiyata dair yazdığı yazılardan öğrenmiş bulunuyoruz. Bu yıl «Kazakistan komünisti» (1964, No. 2, s. 40-44) dergisinde «Sosyalist milletin dili milletler dostluğunun araçıdır» başlıklı makalesi bu bakımdan dikkate değer. On yıl önce Kazakların 13 asırlık edebî ve olgunlaşan dili olduğunu isbat eden Musabayoğlu, şimdi Rusya'daki Rus olmıyan

bütün ulusların ikinci anadilinin rusça olduğunu, yeni kavramlar için terimleri ve sözleri büyük Rus milletinin dilinden almayı tavsiye ediyor. Bu görüşünü şöyle açıklıyor: «Bu gün yurdumuzdaki milletlerin dillerinin inkişaf ve olgunlaşması doğrudan doğruya Rus dili esasında terimler yapmaya bağlıdır. Meselâ rusça «GOSUDARSTVO» kelimesinin karşılığı, Azerbaycan, Türkmen, Tatar, Başkurtçada «DEVLET»; Kazak, Kırgız, Karakalpakça «MEMLEKET, rusça «DOGOVOR» kelimesi Azerice «muahede», Türkmence «şartname», Başkurt ve Karakalpakça «dogovor»; «VOENNIY» kelimesi Azerî, Türkmen, Özbek, Tatarca «harbî»; Kırgız, Kazak, Karakalpakça «askerî»; «PROMIŞLENNOST» Azerî, Özbek, Tatar, Türkmencede «sanaat»; Kazak ve Karakalpakça «önerkesip», Kırgızca «önercay», «KLAS» Azerî, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatarcada «sınıf», Kazakçada «tap»...

Dr. Musabayoğlu bu misalleri verdikten sonra büyük Rus milletinin Rus dilinden faydalanmalarının lüzumunu ısrarla tekrarlıyor. Rus dilinin bu milletler için tükenmez hazine, maya olduğunu belirtiyor. Fakat makalenin bir yerindeki şu sözleri manidardır: «Araplar Türk dilini ortadan kaldırmak için kan döktüler, baskı yaptılar. Fakat milletin dili kılıç ve süngüden yılmadı. Bin yıl hâkim olan islâmiyetin diline karşı yorulmaz inadla dayanan bu dilin şimdi büyük komşusu Rus dilinden baskı görmeden kelimeler aldığını görüyoruz.»

***

Rusların Türk milletini ruslaştırmak için Türk boylarının yaşadıkları ülkeleri istilâ ettikleri günden beri türklerin yazı için Rus alfabesini kabul etmelerini istemişler ve bu yolda kanunlar çıkarmaya da teşebbüs etmişlerdir. Müslüman olmayan Türk boylarında buna muvaffak da olmuşlardı. Şunu da kaydetmek gerektir ki alfabe meselesi Türkler için eski devirlerden beri istikrar bulamamış en önemli kültür araçlarından biridir. Türlü devirlerde türlü kültür ortamlarına giren Türk ulusu muhtelif alfabeler kullanmış, millî Türk alfabesi (Orhon-Yenisey âbideleri harfleri), Sugut, Uygur, Brahma, Süryanî alfabeleri ile yazılmış kitabeler ve kitaplar bırakmıştır. Orhon alfabesi eski Türk devletlerinde VI (türkolog S. E. Malova göre) V. asırdan X. asra, Uygur alfabesi de VIII. asırdan Budist ve Manihaist Türkler tarafından XVII. asra kadar kullanılmıştır. Süryanî, Sugut ve Brahma alfabesiyle yazılan türkçe metinlerin çok az bulunduğuna göre bu alfabelerin ancak çok dar bir ortamda kullanmış olduğu tahmin edilmektedir. Karahanlılar islâmiyeti Türk devletinin dini olarak kabul ettiklerinden sonra türkçe eserler Arap alfabesiyle yazılmaya başlamış ve ve X. asırdan itibaren müslüman Türkler Arap alfabesini «millî alfabe» olarak kabul etmişlerdir. Karahanlılar devrinde de müslüman türkler arasında Uygur alfabesiyle okuyup-yazanlar bulunduğu şüphesiz ise de Mogol devrinden önce Uygur harfleriyle yazılan islâmî metine şimdiye kadar rastlanmamıştır. Budist Türklerde son

zamanlara kadar kullanılmıştır. İslâmî eserlerin Uygur alfabesiyle yazılması ancak Moğol hâkimiyeti devrinden sonradır. Bu uygur harfleriyle yazılan islâmî eserlerin çoğu Temür ve Temürlüler devrine aittir. Bu devirde Moğol devrinden önce Arap harfleriyle yazılmış olan eski eserler de Uygur harfleriyle istinsah edilmiştir. Altın Orda hanlarının yarlıkları, Temürün bütün emir ve fermanları Uygur harfleriyle yazılmıştır. Bununla beraber Arap harfleri de Moğol istilâsından sonra dahi fasılasız türklerin «millî harfleri» mahiyetini muhafaza etmiştir. Böylece müslüman türkler Arap alfabesini 1000 yıl kadar müddet kullanmışlardır. Türklerin oniki asır içinde bu kadar çok alfabe değiştirmeleri ve türlü dinlere girip çıkmaları Türk kültürünün temel özelliklerini ve karakterini değiştirmemiş ve dili de birşey kaybetmemiştir. Çünkü bu değişmeler yabancı bir kuvvetin zorlaması ve baskısı ile değil, ortamın içtimaî şartlarına ve tarihin akımına uygun olarak meydana gelmiştir.

Ruslar, Türk ülkelerini istilâ ettikleri günden beri Türklere Rus harflerini zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır. Fakat dört asırdan beri zorlamalarına rağmen Rus harflerini müslüman türklere kabul etirememişlerdi. Sovyet-Rus hükûmeti ve komünist partisi Rusya'da hâkimiyeti eline gejirdikten sonra Türk milletinin eğitim ve kültür işlerine müdahaleye başladı. Sovyetlerin ilk on yıllık hâkimiyeti devrinde — Rusya'nın muhtelif yerlerinde ayaklanmalar devam ettiği için — açıkça değil, sinsice yapılmakta idi. Ayaklanmalar bastırıldıktan sonra Türk millî kültürünü ortadan kaldırmak için hazırladıkları plânı tatbike imkân buldular. Bu plân Çarlık devrinde rusların şove milliyetçi devlet ve kilis adamları tarafından hazırlanmış olan plândı. Bu plâna göre ilk hedef müslüman Türk boylarının dil ve kültür birliğini temin eden ve asırlar boyu biriken edebiyatı nesilden nesle ulaştıran Arap harflerini ortadan kaldırmak, yerine de Rus alfabesini kabul ettirmekti. Fakat birden Rus alfabesini teklif etmek belki karşaşalıklara sebep olur endişesi ile lâtin harfleri teklif edildi. Türkiye'de de lâtin harfleri kabulü için cereyan olduğu için bu alfabeyi tatbik kolay oldu. İki asırdan beri Rus harfleri kullanan gayrımüslim türkler de Rus harfleri atıp derhal lâtin alfabesini kabul ettiler. Bu sözde hıristiyan türklerin Rus alfabesinden vazgeçmeleri Rus hükûmetinin hoşuna gitmedi ise de ses çıkarmadı. Zaten bir müddet sonra Rus alfabesini zorla kabul ettireceklerine emindiler. Lâtin alfabesini türkler on yıl kullandılar. 1939 yılında lâtin harfleri yerine Rus harflerini kabul için bütün Türkler zorlandı. Bu alfabede Rus harflerine Türk lehçelerinin birleşmesine mâni olmak için ayrı şekiller verildi. Meselâ, birbirine çok yakın olan Kazak ve Kırgız lehçeleri için yapılan alfabelerde «u, i» harfleri ayrı ayrı işaretlerle gösterildi. «ö» harfi Nogay lehçesinde «o» dan sonra bir acayip işaret ilâvesiyle, başka lehçelerde «o» harfinin içine bir çizgi ile gösterildi. Halbuki Nogay, Kazak, Kırgız, Karakalpak lehçeleri birbirine çok yakın lehçelerdir. Bu lehçelerde vokallerin teâffuzunda ufak bir fark yoktur. Bu alfabelerde bilhassa Kazak, Kırgız ve Karakalpak lehçelerinin birleşme-

meleri için tedbir alınmıştır. Konsonların telâffuzunda da bu lehçeler arasında hiç fark bulunmadığı halde Kırgızlar için yapılan alfabede «g» rusçada olduğu gibi, Kazak alfabesinde Rus «g» harfine bir işaret ilâve edilmiştir. «Ağa» kelimesi her iki lehçede farksız söylendiği halde iki türlü yazılmaktadır.

Böylece komünist Rus hükûmeti Çarlık devrinde ortodoks misyonerleri ve şoven Rus milliyetçilerinin iki asırdan beri uğraşıp yapamadıklarını yirmi yıl içinde yapıverdi. Fakat büyük Türk soyunun mukavemeti Kızıl Rusların bu çirkin tedbirlerini de silip süpürecek ve millî tarih ve kültürünü kendi istediği gibi yapacaktır.

1905 VE 1917 RUS İNKILÂPLARI ARASINDA AZERBAYCANDA BASIN

Hüseyin Baykara

19 uncu yüzyılın son çeyreğinde çıkan «Ekinci», «Keşkül» ve «Ziya» gazeteleri ve dergisi kapandıktan sonra 1905 inkılâbına kadar Çarlık Rusyası hükûmeti Azeri Türklerine basını yasak etmişti. 1890'da Samet Bey Mihmandarlı'nın gazete çıkarmak isteği reddedilmişti. 1896'da Mehmet Ağa Şahtahtılı'nın «Tiflis» adlı gazete çıkarmak isteği, 1899'da N. Nerimanof'un «Taze Haberler» ve 1901'de «Mektep» adlı gazete çıkarmak istekleri çeşitli bahanelerle kabul edilmemişti. Böylelikle M. T. Sıtkı'nın, S. M. Gani Zade'nin ve A. O. Çerniyayevski'nin türkçe gazete çıkarmak için vâki müracaatleri iltifat görmemişti (*Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakû, 1960, Cilt II, s. 379, Azerbaycan İlimler Akademisi Yayını).

Rus Çarlık istibdadının şiddeti o dereceyi bulmuş ki, Türk zenginlerinden Hacı Zeynal Âbidin Takizade'nin yardımı ile rusça çıkan ve Azeri Türklerinin haklarını koruyan «Kaspi» gazetesine «Çirağ» adlı türkçe bir sahife ilâvesine dahi müsaade edilmemiştir.

19 uncu yüzyılın son çeyreğinden 1905 inkılâbına kadar geçen devre içinde Kafkasya'daki rus idaresini Fransız tarihçilerinden Levis ve Rambo şöyle anlatıyorlar: «Son otuz yıl içinde Kafkasya tarihi bu ülkede yerli halkın ruslaştırılması ve ekonomik inkişafı tarihidir. 3 üncü Aleksandr tahta çıkar çıkmaz Kafkasya nâipliğini kaldırarak o tarihe kadar otonomili bir Paşalık şeklinde idare edilen Kafkasya'nın merkezileştirilmesi ve vilâyetler haline konmasını temin etmek olmuştur. Öbür taraftan Duhobor - Molokan denen rus köylülerini bu ülkeye yerleştirerek Rus idaresine bir istinadgâh ve güvenli tutamak arıyordu » (*İstoriya XIX Veka*, Cilt VIII, s. 297 = Levissa Rambo: 19 uncu yüzyılın tarihi).

Çarlık Rusyası maliyesini ve sanayiini kalkındıran meşhur Rus devlet adamı Graf S. Yu. Vitte hâtıratında şöyle diyor: «Knyaz (Prens) Galitsin şahsî teşebbüsü ile yahut da zamanın modası olan parolaya uyarak Kafkasya'ya ruslaştırma programı ile gitti idi. Böylelikle bu programı kendisine mahsus öyle bir çılgınlık ve intizamsızlıkla tatbike başladı ki, az zaman sonra Kafkasya baş kaldırdı ve kaynaştı; öyle ki pek çokları Kafkasya'nın yeniden

fethedilmesi lâzım geldiğini iddia ettiler » (Graf S. Yu. Vitte: *Vospominaniya*, Cilt I, s. 186, Berlin, 1922).

Durum böyle olunca Azerbaycan aydınları gizli basım evleri kurmaya koyuldular. Bakû, Gence ve Tiflis'te kurulan basım evlerinin en önemlisi «Gayret» matbaası idi. Bu matbaa, Celil Mehmet Kuluzade ve Ömer Faik tarafından Tiflis'te ilerici tüccar M. A. Bağırzade'nin nakit para vererek yardım etmesi ile kurulmuştu. 1905 yılının başlarında ve inkılâptan önce kurulan bu basımevi inkılâpçı yer altı teşkilâtlarının beyannamelerini basıp yayınladığı gibi, C. Mehmet Kuluzade'nin «Usta Zeynal» ve «Kurban Ali Bey», Abdurrahim Hakverdili'nin «Millet Dostları» adlı piyeslerini ve Ahmet Bey Cevanşir'in «Şiirler Mecmuası» nı ve Çerniyayevski'nin «Vatan Dili» adlı ders kitabını ve başka bir çok eserleri tab ederek gizli yayınlamıştır. Basılan ve yayınlanan eserlerde âzadlık (hürriyet) telkin edenlere önem ve öncelik veriliyordu. 1905 inkılâbından sonra yüze çıkarak serbest çalışan bu basımevi çarlık polisi tarafından 1906'da altı defa aramaya tâbi tutulmuş ve birkaç defa da kapatılmıştır.

1905 inkılâbının verdiği nisbî hürriyet üzerine Bakû'de, Gence'de ve diğer şehirlerde birçok basımevleri kurulmuştur. 1917 yılına kadar Bakû'da otuza yakın matbaa vardı. Bunların en meşhurları Oruçzade kardeşlerin, İ. Aşurbeyli'nin, H. Vezirli'nin ve öğretmen Gafur Reşad'ın matbaaları idi. 1906'da Tiflis'te C. Mehmet Kuluzade ve Ömer Faik tarafından «Molla Nasreddin» mizah dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. İlk nusha bin adet basılmış ve satıldığı görülünce tiraj arttırılmıştır. Bu dergi Azeri Türk toplumunun ve Şarkın bütün meselelerine değiniyor ve her sosyal ve medeni eksikliği açığa vuruyordu. Hükûmete dokunur tarafları olan yazılar sembolik şekilde yayınlanıyordu. Bundan önce Tiflis'te 1903'de rusça olarak Mehmet Ağa Şahtahtılı'nın çıkardığı «Şarki Rus» ve Bakû'da öteden beri çıkmakta olan ve Topçubaşı Ali Merdan Bey ve Ahmet Ağaoğlu'nun başyazarlığını yaptıkları «Kaspi» gazeteleri çıkıyordu. Molla Nasreddin yalnız Azerbaycan'da değil, İran, Kazan, Kırım, Türkistan ve Türkiye'ye gönderiliyor ve okuyucu buluyordu. Bu dergiye zamanın Azerbaycan aydınları yazıları ile iştirâk ediyorlardı. Bilhassa Azerbaycan'ın dâhi satirik şairi Mirza Ali Ekber Sâbir çok sevilen ve okunan şiirleri ile bu dergiye yakından iştirâk etmiş ve Azerbaycan'ın büyük dramaturgu Cafer Cabbarlı ilk şiirlerini bu dergide neşretmiştir. C. Mehmet Kuluzade'nin gerek gazeteci olarak ve gerek dramaturg olarak üstün şahsiyeti ve Azerbaycan Türklerinin irfanına ettiği büyük hizmetler ayrı bir etüd konusu olacak kadar önemlidir.

1905'de Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Ağaoğlu birlikte «Hayat» gazetesini çıkarmışlardır. Bir müddet sonra Ahmet Ağaoğlu ayrılarak tek başına «Fiyûzat» dergisini çıkarıyordu. Hayat ve Fiyûzat'ın siyasî durumu türkçü ve islâmcı idi. Gerek Ağaoğlu, gerekse A. Hüseyinzade liberal - demokrat eğilimli idiler.

1906'da «Debistân» adlı pedagojik bir dergi yayınlanmıştır. 1906'da Bakû'da «Rehber», «Tekâmül», «Dâvet» gazeteleri sosyal demokrat fırkasının Türk froksiyonu «Hümmet» teşkilâtının sol eğilimli organı olarak çıkmıştır. Ancak bu gazetelerin mes'ul müdürlük ve başyazarlığını liberal aydınlardan N. Aşurbeyli ve M. Haciniski üzerlerine almışlar, 1907'de Bakû'da «Behlûl», Erivan'da «Leylek», Lenkeran'da «Letâif» Molla Nasreddin geleneği üzerine mizah dergisi olarak çıkarılmıştır.

1907 - 1908'de Bakû'da «Taze Hayat», 1908 - 1909'da «İttifak», «Terakki» gazeteleri çıkmış, 1909 - 1910'da «Zenbur» ve «Arı» mizah dergileri çıkarılmıştır.

1910 - 1911'de «Yeni Fiyuzat» dergisi çıkarılmış ve 1911 - 1912'de «Işık» gazetesini Hatice Hanım Alizade hanımlar için, yazıcıları da hep hanımlar olmak üzere çıkarmıştır. 1911 - 1917'de «Mektep» dergisini öğretmen Gafur Reşat terbiyevî konularla çıkarmıştır. 1912 - 1913'de «Kel Niyet», 1914 - 1915'de «Mezeli», 1914 - 1916'da «Babayı Emir», 1914 - 1917'de «Tûti» mizahi dergileri çıkmış ve Tûti dergisinde Azerbaycan'ın büyük millet hâdimi Şeyh Muhammet Hiyabani de iştirâk etmiştir. Bundan başka 1905 ile 1917 yılları arasında çıkan gazete ve dergiler şunlardır: Şelâle, İrşâd, İkbâl, Hakikat, Malûmat, Sadâ, Sadayı Hak, Sadayı Vatan, İttihad, Kardaş Kömeği ve Erivan'da «Burhanı Hakikat», 1915'de Bakû'da «Kurtuluş», 1914 - 1916'da «Dirilik» ve 1915 - 1918'de «Açık Söz».

1905 yılı ile 1917 yılları arasında geçen 12 yıl gibi kısa bir zaman içinde Azerbaycan'da çıkarılan bu gazete ve dergilerin gerek sayıca kemiyetine ve gerek gazete ve dergilere konan adlar keyfiyetçe göz önüne alınırsa Azeri Türklerin o çağdaki irfan seviyesi hakkında bir fikir edinilir ve asırlarca esir yaşayan bu halkın deşarj olmaya ne kadar ihtiyacı olduğu görülür.

Bu çağın Azerbaycan gazete yazarları saymakla bitmez. Başta C. Mehmet Kuluzade olmak üzere Ahmet Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade, Sultan Meçit Ganizade, Ali Merdan Bey Topçubaşı, Vezirli Necef Bey, Mehmet Ağa Şahtahtılı, Haşim Bey Vezirli, Üzeyir Bey Hacıbeyli, Abdurrahim Bey Hakverdili, Sâbir, Ömer Faik, Mehmet Hâdi, Abbas Sıhat, Müznip, Mehmet Emin Resulzade, Nerimanof, Hüseyin Cavit, Abdullah Şaik, Cevat Ahundzade, Cafer Cabbarlı, Mirza Bala ve başkaları.

Bu gazeteci ve millet hâdimlerinden bir kaç kişinin hakkında pek kısa açıklama yapmak faydalı olacaktır. Mehmet Ağa Şahtahtılı (1848 - 1930) Nahcivan'da doğmuş, Petersburg ve Paris'te okumuştur. Farsça, arapça, rusça, almanca, fransızca ve ingilizceyi bilirdi. Azerbaycan basını, maarifi ve ilmine büyük hizmetler etmiş ve millet işlerinde önemli rol oynamıştır. 1907'de Erivan'dan Duma (Parlamento)'ya milletvekili seçilmiştir. Türk alfabesi konusunda Mirza Fethali Ahundzade'nin lâtin alfabesi görüşünü savunmuş ve buna dair bir de eser yayınlamıştır.

Hâşim Bey Vezirli (1868 - 1916) Azerbaycan'ın Karabağ vilâyeti Şuşa şehrinde doğmuştur. Şuşa'da belediye meclisi üyesi iken siyasî faaliyetlerinden dolayı beş yıla mahkûm olarak Sibirya'ya sürülmüş ve 1905'de, inkılâptan sonra Bakû'ya dönmüştür. 1907'de Taze Hayat ve İrşad gazetelerinin mes'ul müdürlüğünü yapmış, sonra İttifak, Sada, Sadayı Hak ve Sadayı Vatan gazetelerini ve Mezeli adlı mizah dergisini çıkarmıştır. «Keyfim Gelende» başlıklı mizahi fıkraları zamanında çok tutunur ve okunur yazılardandır.

Azerbaycan'ın meşhur ve ölümsüz musiki üstadı ve operalar bestekârı Üzeyir Bey Hacıbeyli, hayata gazetecilikle atılmıştır. 1907'de 1905 yılı inkılâbının verdiği hürriyetleri geri alan Başvekil Stalipi'nin korkunç irticaı hüküm sürerken Üzeyir Bey, İrşad gazetesinde (İrşad, 1 Nisan, No. 57, 1907) «Karanlıklaşır» başlıklı yazısında şöyle diyordu: «Beli (evet) karanlıklaşır, Rusya'nın yakın geleceği müşahede edilecek derecede karanlıklaşır. Koy indi (şimdi) karanlıklaşsın. Ahırda (sonunda) büyük bir ışığa münkalip olacağı şüphesizdir.» O çağda bu kadar cesur yazı yazan ve 1917 ihtilâlinin habercisi olan Üzeyir Bey, Azerbaycan'a ölmez operalar ve operetler vermiştir (Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, 1960, Bakû, Cilt II, Azerbaycan matbuatının elli yıllığı, Bakû, 1926, Türk Yurdu, sayı 2, 1942, *İlk Türk gazetecisi Hasan Bey*, Mirza Bala).)

Hiçbir ülkede oniki yıl içinde basın bu kadar büyük hamle göstermemiştir. 1918 yılının 28 mayısında Azerbaycan halkını bağımsız bir devlet kurmaya sevkeden ve özgür devlet kurma şuurunu hazırlayan bu devrin basını olmuştur. Bu devre içinde yayınlanan basında aktüel konu olarak ele alınan sosyal, edebî, politik akımları ayrı bir yazımızda vereceğiz.

SOVYET VE ÇİN İDARESİ ALTINDAKİ MEMLEKETLERDE TÜRK SANAT ESERLERİ

Prof. Dr. Oktay Aslanapa

Moğolistan Halk Cumhuriyetinin merkezi Ulanbatur'dan 400 km. uzakta ve Karakurum harabelerinin 40 km. kuzeyinde Koşaçaydam en eski tarihî Türk anıtlarından bazılarının bulunduğu yerdir. Burada, Orhan vâdisinde bulunduğu için bu ismi alan, Orhon yazıtları Göktürkler zamanından

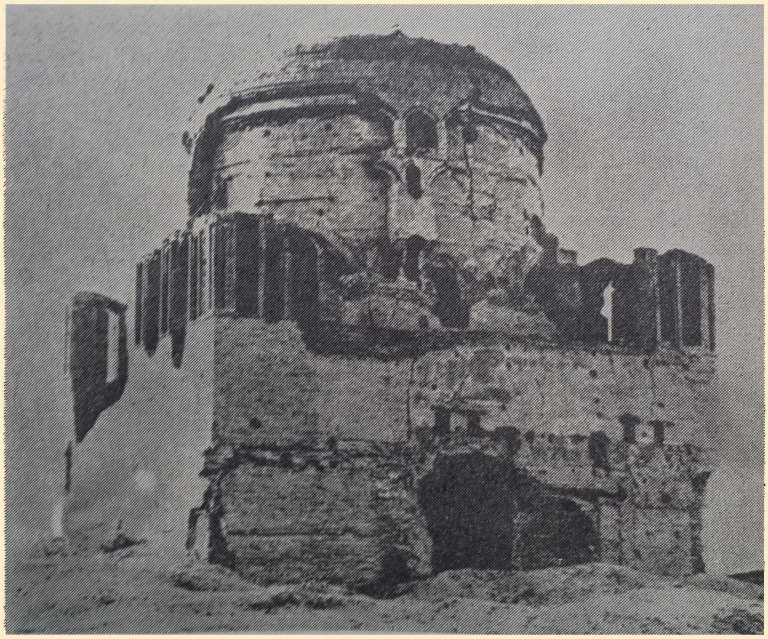

Merv: Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer türbesi (1157)

kalmadır. Sonradan Moğolistan adını alan bu ülkede ilk kuruluşu 552 olan Göktürkler devleti evvelâ ikiye bölünmüş, bunlardan Doğu Göktürk devleti Bilge Kağan zamanında (716 - 734), ikinci defa hâkimiyeti ele almıştır.

Türkçe ve Çinçe yazılmış olan bu âbidelerden üçü Bilge Kağan ile kardeşi ve ordularının kumandanı Kültiğin adına ve birkaç Göktürk Kağanı zamanında yaşamış, Bilge Kağan zamanında ölmüş olan ihtiyar vezir, büyük devlet adamı Tonyukuk adına dikilmiştir.

Kültiğin'in ölümünden bir yıl sonra dikilmiş olan mermer yazıt 1 Ağustos 732 tarihli olup aslında taştan büyük bir kaplumbağa figürünün sırtına yer-

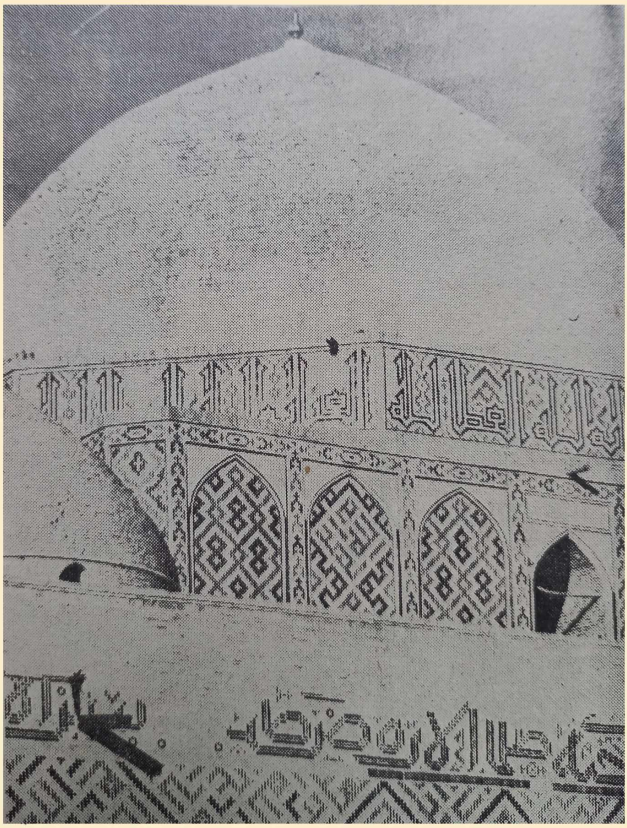

Eski Yesi, bugünkü Türkistan şehrinde büyük Türk tasavvufçusu Hoca Ahmet Yesevi türbesi (1360).

leştirilmişti. Sonraları devrilmiş ve ondokuzuncu yüzyıl sonunda parçalanmış kaide üzerine yeniden dikilmiştir. Son yıllarda burada yapılan kazılarda birçok heykeller ve diğer parçalar bulunarak Ulanbatur müzesine kaldırılmıştır (Türk Kültürü, sayı 6, s. 40 - 47). Bütün bu eserler sekizinci yüzyılın başlarına ve ilk yarısına girmektedir.

Sekizinci yüzyıldan kalan diğer Türk eserleri Çin idaresi altında bugün

Sinkiyang adı verilen Doğu Türkistan'da bulunmaktadır. Uygurlara ait ve çoğu fresk olan bu eserlerin mühim kısmı Berlin müzesine nakledilmiş, son dünya harbinde biraz zarar görmekle beraber hâlen burada saklanmaktadır. Fakat bu fresklerin bulunduğu mimarî eserler, Buda ve Mani mâbetleri, türbeler, Turfan, Hoço, Bezeklik gibi kültür merkezlerinde toplanmış bulunmaktadır

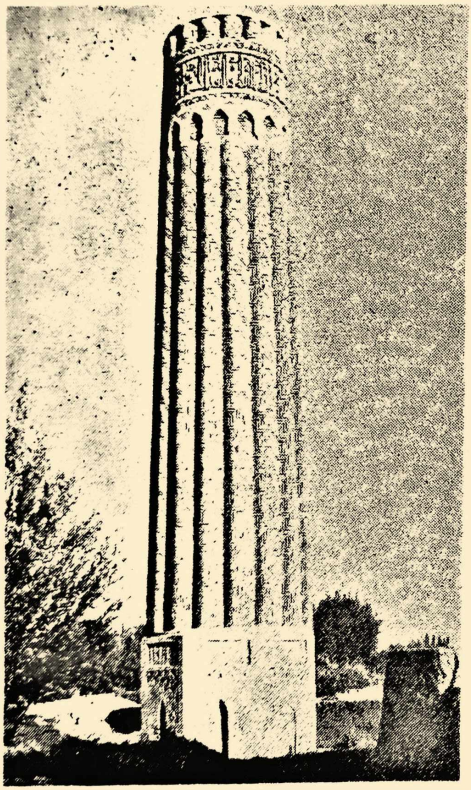

Tirmiz civarında Car Kurgan minaresi (1108).

Tapgaçlardan kalmış olan diğer Türk eserleri de Kuzey Çin'de Kansu eyaletinde Tunhuang'daki Budist mabetleridir. Bunların duvarları renkli kumaş desenlerinden ve figürlerden ibaret fresklerle süslenmiştir. Bir Türk sülâlesi olan Tapgaçların hâkimiyeti altında beş ve altıncı yüzyıllarda yapılmış olan bu zengin eserler daha sonra Çin sülâleleri Sui ve Tang devrinde devam ettirilmiştir.

Eski bir Türk ülkesi olan Türkistan, evvelâ Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmış, Çin sınırları içinde kalan ve Doğu Türkistan'a (Tarım ve Çungarya'yı içine alan) Sinkiyang adı verilmiştir. Sovyet sınırları içinde kalan Batı Türkistan da Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan gibi kısımlara ayrılmıştır.

Türk sanatı ve tarihi bakımından en büyük ve en önemli eser Merv şeh-

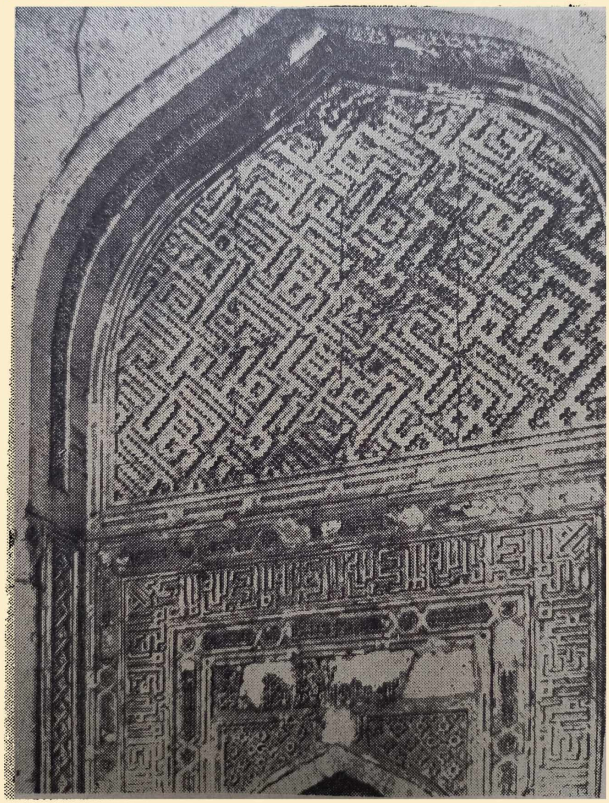

Buhara: Mescid-i Namazgâh mihrabı (XII. yüzyıl).

rinde Büyük Selçuklulardan Sultan Sencer'in 1157 tarihli türbesidir. Dünya mimarîsinin şaheserlerinden olan bu türbe çift kubbeli idi, bugün yıkılmış olan dış kubbe firûze çinilerle kaplı olup Yakut'a göre (13. yüzyılda buraları gezmiştir), iki günlük yoldan görünüyordu. İç kubbenin bugünkü yüksekliği 36 m., çapı 16 m. dir. Orta Asya'da bundan büyük olarak yalnız eski Yesi —bugünkü Türkistan— şehrinde 1360 tarihli Hoca Ahmet Yesevî türbesinin kubbesi vardır.

Onuncu yüzyılda Karahanlıların merkezi olan Buhara'da Namazgâh câmii, onikinci yüzyılda şehir dışında geniş bir saha işgal ediyordu. Yalnız mihrap duvarı vardı (bugünkü câmiin batı duvarı). Mihrap parlak tuğladan geometrik bir dekor ve kûfi kitabelerle süslüdür. Geniş bordürde «el Mülk Allah» ibaresi tekrarlanıyor.

Yine onikinci yüzyıldan Mescidi Cuma yerinde Şeybanîlerden Özbek

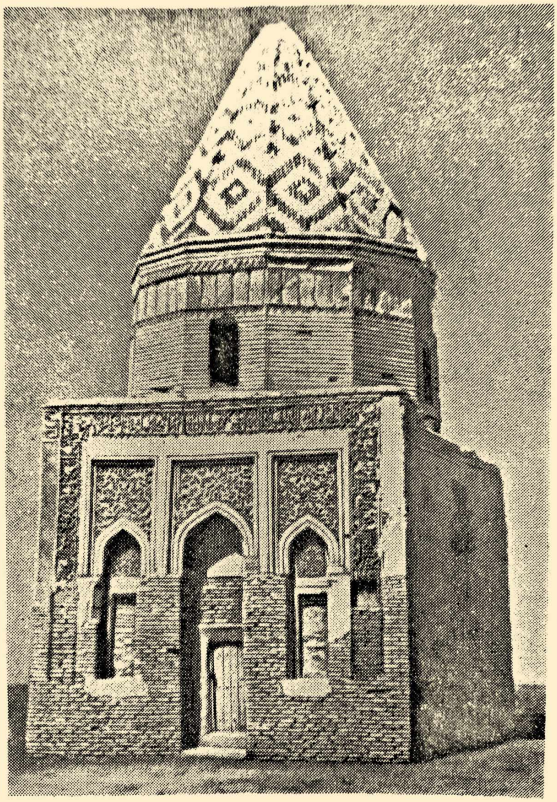

Köhne Ürgenç: Fahreddin Râzi Kümbedi (XII. yüzyıl).

Han zamanında 1514'de Kalian Câmii yapılmış, eski câmiden yalnız 1127 tarihli minare kalmıştır. 46 m. boyundaki minare şehre hâkim olup gövdesi baştan başa geniş kuşaklar halinde zengin bir dekorla işlenmiştir. 1196 tarihli zarif Vabkend minaresi de bunun benzeri olarak yapılmıştır.

Tirmiz civarında Car Kurgan minaresi 1108 tarihlidir. Yüksek sekizgen bir kaide üzerine onaltı yivli olup bir âyet kitabesi geniş bir kuşak halinde

üst kısmını çevreliyor. Özkent minaresi de onbirinci yüzyıldandır; fakat üst kısmı yenidir. Özkent'te ayrıca biri onbirinci yüzyıldan harap halde, ikincisi onikinci yüzyıldan üç türbe kalmıştır ki portallerinin gösterişli dekorlariyle dikkati çekerler.

Köhne Ürgenç'de Fahreddin Razi türbesi küçük ölçüde fakat zengin dekorlu âhenkli bir yapıdır. Kare bir kaide üzerinde 12-gen piramid şeklinde bir kümbet olup çatısı fırûze sırlı tuğladan geometrik bir dekor gösteriyor.

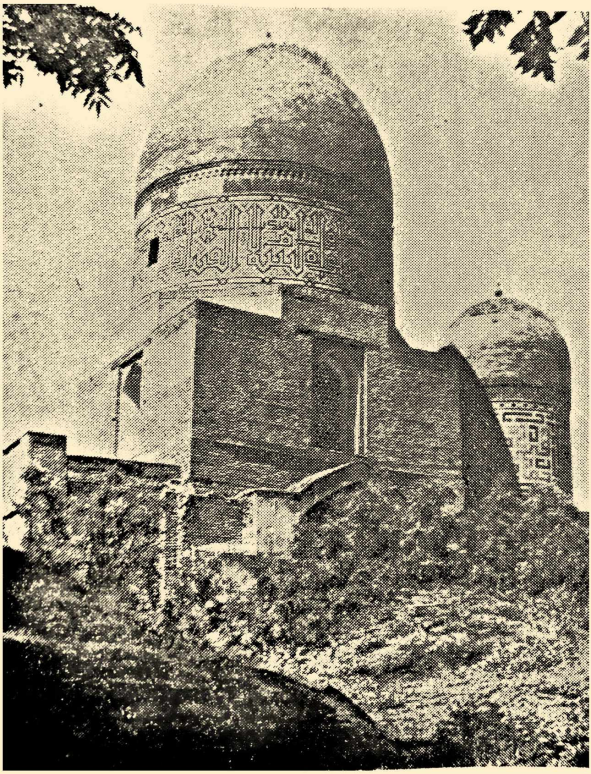

Semerkand: Büyük Türk âlimi matematikçi ve astronom Bursalı Kadızade-i Rûmi Musa Paşa (1337 - 1412) türbesi.

Türk sanatının en büyük merkezlerinden biri Semerkand'dır. Burada Hazret-i Muhammed'in yeğeni Kasım ibn Abbas'ın 1330 - 1335 tarihli türbesi etrafında gruplanan Timur'un ailesine ve yakınlarına ait türbeler Şah Zinde adiyle anılır. Ondördüncü yüzyıl sonundan kalanlar Türkân Aka, Tuğlu Tekin, Şirin Bike Aka, Emîrzade türbeleridir. Mozaik ve levhalar halinde çini

kaplamaları geometrik, nebatî ve yazı dekoruyla süslenmiştir. Onbeşinci yüzyıldan Timur'un hanımı Tuman Aka türbesi ile Kasım ibn Abbas Câmii ve bunun ekseni üzerinde Türbeler mahallesine (Şahzinde) götüren taş işlemeli portal dikkati çeker.

Uluğ bey zamanında burada yaptırılmış en gösterişli türbe büyük Türk matematik ve astronomi âlimi Kadızade-i Rumî (Musa Paşa) türbesidir. Mozaik çini dekorlu yüksek silindirik bir tambur üzerinde sivri oval kubbesiyle diğer türbeler arasında derhal göze çarpar. Bursalı olan bu âlimin asıl adı Musa Paşa (1337 - 1412) olup babasının memuriyetine göre Kadızade ve Anadolu'dan (Diyar-ı Rûm) gittiği için Rumî diye tanınmıştır. Bursa'da tahsilini bitirip Horasan'a, oradan bilgisini arttırmak için Türkistan'a gitmiş, Ti-

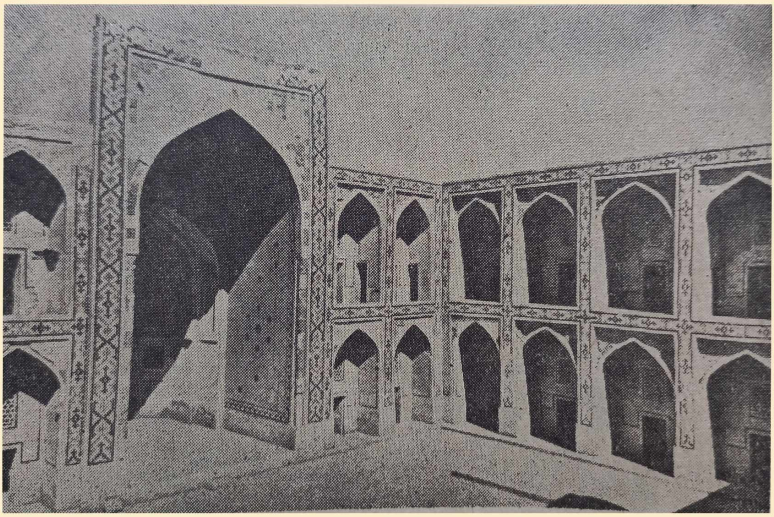

Buhara: Uluğ Bey medresesi (1417).

mur'un oğlu Uluğ Bey zamanında (1394 - 1449) Semerkand rasathanesi müdürlüğüne ve Semerkand medresesinin başına getirilmiş, başmüderris olmuştur. Bu zamanda Uluğ Bey'in sebepsiz yere bir müderrisi azletmesi üzerine evine kapanıp derse gitmemiş. Uluğ Bey, onun ayağına gelerek sebebini öğreniyor ve bu âlim hükümdar derhal müderrisi vazifesine iade ederek Kadızade'nin gönlünü alıyor. Yetiştirdiği talebelerden Fethullah Şirvanî ve Ali Kuşçu, Türkiye'ye gelerek matematik ve astronomi ilmini yaymışlardır. (A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul 1943, s. 4-6).

Diğer Timur devri yapıları harabe halinde Bibî Hanım Câmii ile Gur Mîr denilen Timur türbesidir. Kadızade'nin türbesi ancak son yıllarda kitabesi okununca belli omuştur.

Uluğ Bey, 1417'de Buhara'da ve 1420'de Semerkand'da iki medrese yaptırmıştır. Buhara onaltıncı yüzyılda Şeybanilor'in ve Özbek Han'ın merkezi oldu. 1514 tarihli Kallan Câmii, bu zamanda yapılmıştır. 1535'de yüzden fazla hücresi olan Mîr Arap medresesi de onların eseridir. 1566 tarihli Abdullah Han ve 1588 tarihli Mader Han (annesi) çifte medrese olarak bir grup teşkil etmektedir. Buhara'da Uluğ bey medresesinden 235 yıl sonra 1652'de bunun karşısında aynı eksen üzerinde Abdülaziz Han medresesi yaptırılmıştır.

Onaltıncı yüzyılda Şeybanî'ler zamanında Taşkent şehri de imâr edilmiştir. Burak Han medresesi ve Şeyh Ebubekir Muhammed Kaffal Şaşı türbesi bu eserler arasında yer alır.

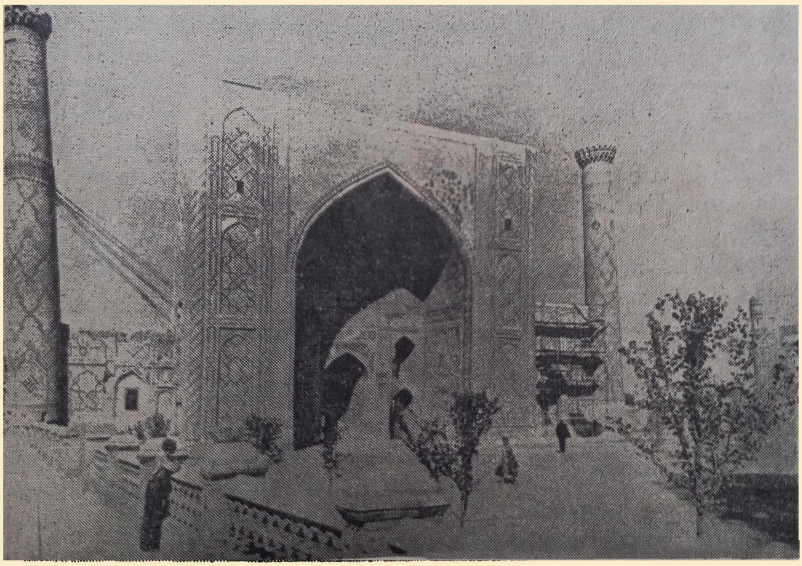

Semerkand: Uluğ Bey medresesi (1420).

Semerkand'da onyedinci yüzyılda Uluğ Bey medresesi yanında Şîrdâr ve Tila Kârî medreseleri yapılarak Rigistan denilen meydanın etrafı üç medrese ile çevrelenmiştir.

Hîve'deki âbidelere gelince bunların çoğu ondokuzuncu yüzyılda yapılmıştır. En büyük medreselerden biri olan Allah Kulu Han medresesi 1835'de yapılmıştır (*Azerbaycan âbideleri*, Türk Kültürü, sayı 19 Azerbaycan sayısında ele alınmıştır).

Böylece, yüzlerce âbide arasından en önemli olanlara, ancak kısaca işaret edilebilmiştir.

DİL VE MİLLİYET

Doç. Dr. Faruk K. Timurtaş

Milleti meydana getiren maddi ve mânevi çeşitli unsurlar arasında «dil»e en başta yer vermek gerektiği, hemen hemen bütün sosyologlar ve fikir adamlarınca kabûl edilmektedir. Dil birliğini sağlayamamış bir topluluğun millet kimliği kazanmasına imkân yoktur. Millet olmak için dil unsuru asgarî şart sayılabilir. Kültürün de doğması ve gelişmesi dile bağlı olduğundan, bu unsurun ne kadar büyük önem taşıdığını belirtmek için fazla söze hacet yoktur sanıyoruz.

Dilini yitirmemiş bir halk, bir kavim milliyetini muhafaza ediyor demektir. Onun istiklâline kavuşarak ve devlet kurarak bir millet hâlinde ortaya çıkması her zaman için mümkündür. Tarihte bunun örnekleri pek çoktur. Bunun tersi de olmakta, dilini kaybeden kavimlerin tarih sahnesinden çekildikleri görülmektedir.

Bir milletin dili bozulursa, kültüründe buhranlar başlar. Sanat, edebiyat ve fikir sahalarında çöküntüler meydana gelir. Kitleler biribirlerini anlamaz hâle düşerler. Bir milleti içten yıkmak için, dilinde anarşi meydana getirmek ve böylece kültürünü çökertmek, ilk baş vurulan hareketlerdir. Düşman propaganda ve çalışmasının başlıca hedefi budur. Bu gün dilimiz de böyle bir tehlike ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Dil de temelini teşkil ettiği millet ve milliyet gibi tarihî ve sosyal bir gerçektir. Yüzyıllar boyunca çeşitli şartların ve âmillerin tesiri altında meydana gelmiş ve gelişmiştir. Bugün bu şartlardan bir kısmını beğenmemek, şunun yerine başkası olsaydı daha iyi olurdu demenin bir değeri yoktur. İstesek de istemesek de realite realitedir. Davranışlarımızı bu gerçeklerin gereklerine uydurmak yerinde olur.

Dil, kendi kanunları içerisinde gelişen canlı bir varlıktır. Onu sadece bir vasıta olarak anlamak yanlış olduğu gibi, öbür içtimaî kurumlar gibi görmek de doğru değildir. Ferdin dışında olmak, kendini ferde zorla kabul ettirmek, ferdin müdahalesiyle değişmemek gibi vasıflar bakımından öbür içtimaî kurumlardan farksız olan dil, ayrıca belirli kanunlara uyan canlı bir varlık olması bakımından hepsinden üstün bir duruma da sahip bulunmak-

tadır. Dil meseleleri üzerinde düşünürken dilin ne olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Tarihî yürüyüş içerisinde millet hayatında zaman zaman dilde değişiklikler olduğu görülür. İfade ve hususiyetle kelime hazinesi bakımından farklı durumlar ortaya çıkar. Bu hal, tesirini daha çok yazı dilinde gösterir. Kelimelerin, şekillerin, deyimlerin doğması, yaşaması, ölmesi dilin kendi kanunları çerçevesinde olur. Yeni kelimeler ve şekiller, deyimler umumiyetle halk tarafından ve «anonim» olarak meydana getirilir. Dili yapan, işleyen ve inceleyenler ise edebiyatçılar ve dil bilginleridir. Ferdler oturup dil yaratmazlar. Dil halkın dehâsı, yazarların, sanatkârların, bilginlerin çalışmaları sonunda zamanla, dereceli olarak ve azar-azar değişmektedir. Ortak yazı ve konuşma dilini birdenbire değiştirmek mümkün değildir. Ancak zümre dili durumunda olan meslek, ilim, teknik, esnaf v.s. gibi hususî dillerdeki terimleri oldukça sür'atle ve geniş ölçüde değiştirmek imkân içerisindedir. Dil meselelerini ele alırken ortak konuşma ve yazı dili ile hususî dillerin mâhiyet ve durumlarını iyi bilmek de gereklidir.

Tarihî gelişme içerisinde, bâzan ortak konuşma dili ile yazı dili arasında ayrılıklar doğar, Halk ile aydınların biribirinden uzaklaşmasına sebep olan bu hal, kültür buhranı ve huzursuzluk meydana getirir. Kültürlerinin yükselmesini isteyen milletler bu ayrılığı ortadan kaldırmağa çalışırlar. Bizim tarihimizde de böyle bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Aydın zümrenin yazı dili olan ve arapça, farsçanın tesirinden meydana gelen «Osmanlıca», halk dilinden uzak, sun'i bir dildi. Yüzyıllar boyunca yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak için çalışıldı ve kırk yıl kadar önce başarıya ulaşıldı.

Atatürk inkılâplarının millîleşmek ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak (batılılaşmak) olmak üzere iki ana yönü ve vasfı vardır. Dil işinde millîleşmek, Türkçeyi yabancı dillerden gelen şekil ve kaidelerin tesirinden kurtarmak; çağdaş medeniyet seviyesine eriştirmek ise günümüzün ilim, teknik, fen, felsefe, san'at v.s. sahalardaki bütün kavramları ifade edecek hâle getirmek demektir.

Türk kültürünü ve Türklüğü bir bütün olarak görmek, inanışımızın ve çalışmalarımızın esasını teşkil etmektedir. Dil meselesinde anlayışımız budur. Türk şive ve lehçeleri arasındaki bağların kopmaması, Türk dilinin bütünlüğünü kaybetmemesi başlıca emelimizdir. Türk dilindeki gelişme ve sadeleşme, lehçeler arasında âhenkli şekilde ve biribiriyle ilgili olarak meydana gelmelidir. Yabancı asıllı olup türkçeleşmiş kelimeler hemen hemen bütün büyük lehçelerin yazı dillerinde kullanıldığı için, bunlar atılacaksa yerlerine geçecek kelimelerin de ortak olması gerekir. Halbuki, Türk boylarına Sovyetler tarafından ayrı millet oldukları, ayrı bir dile sahip bulundukları telkin edilmekte, bu yolda türlü faaliyet gösterilmektedir. Dili sadeleştirmek, meselâ öz Türkmence, öz Azerice, öz Özbekçe v.s. meydana getirmek bahanesiyle; Türk lehçeleri bozulmakta, ortak kelimeler atılmakta, bun-

ların yerine bol bol rusça kelimeler sokulmakta, her lehçe için ayrı bir alfabe tatbik edilmekte, böylece Türk boylarının biribirini anlaması önlenmektedir. Maksad, Türk kültürünü dejenere etmek ve Türklüğü bu şekilde mânevî bakımdan da ortadan kaldırmağa çalışmaktır. Fakat Türk dilinin yaşama gücü ve harikulâde canlılığı, daha önce nasıl her türlü yabancı tesir ve hâkimiyetlere mukavemet etmişse, bugün de bu çeşit bütün yıkma hareketlerine karşı aynı direnmeği ve karşı koymağı gösterecektir. Türk dili kendini daima korumuştur, bundan sonra da koruyacaktır.

TÜRK HALK MÜZİĞİNDEN ÖRNEKLER

Derleyen: **Mithat Akaltan**

(KIBRIS) "BEŞ PARMAK" Türkü.

Beş-parmak da - ğı sı -----ra, ot sa- rıl-mış

mı - sı-------ra. E - ger ya-rim gel-mez- se

gi- de----- rim ar--- - -dı sı- - - - ra.

(KIBRIS) "DOLAMA DOLAMAYI" Türkü

Do-la-ma-Dola-ma-yı, do-la - ma da-la-ma- yı,

Ge-ti - rin Bağ-la-ma - yı, ge-ti- rin bağ-lama- yı.

Bu Kız kimdenöğrenmiş, bu kız kim-den öğrenmiş,

Böy-le gö - bek at-ma - yı, böy-le gö- bek atma- yı.

A - man A - man e -lin -den, Sarsam in-ce belin-den,
öp-sem du-du dilin-den.

(KIRIM) " ALTI KIZ KAYTARMASI" oyun havasi

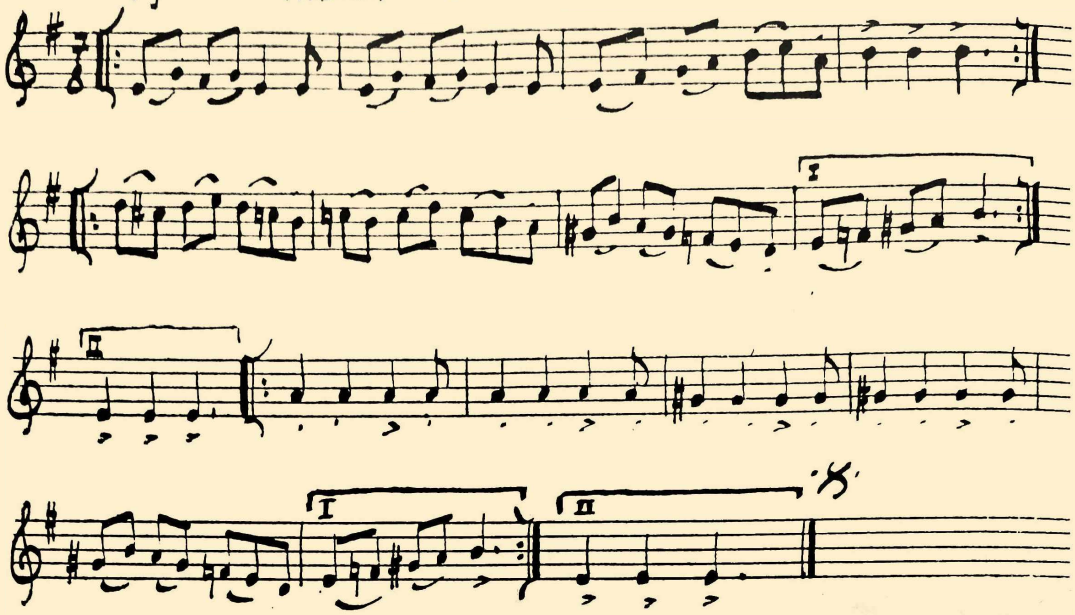

(KIRIM) " DÖRT KIZ KAYTARMASI" Oyun havası

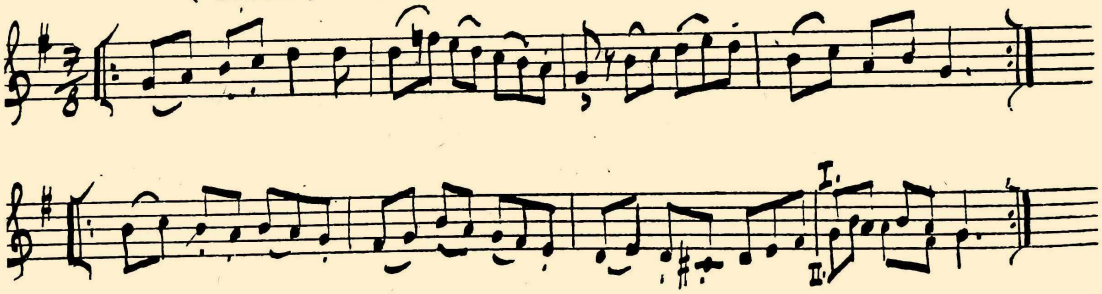

(İDİL-URAL) "EPİPE" oyun havası.

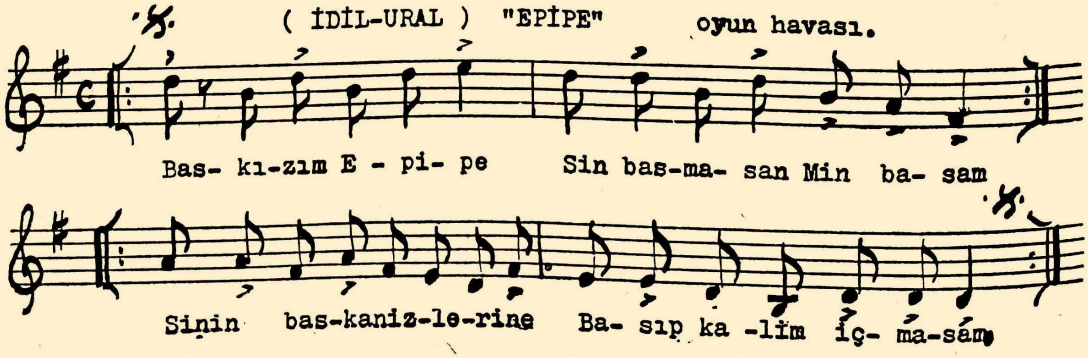

Çabuk. (DAĞISTAN) OYUN HAVASI

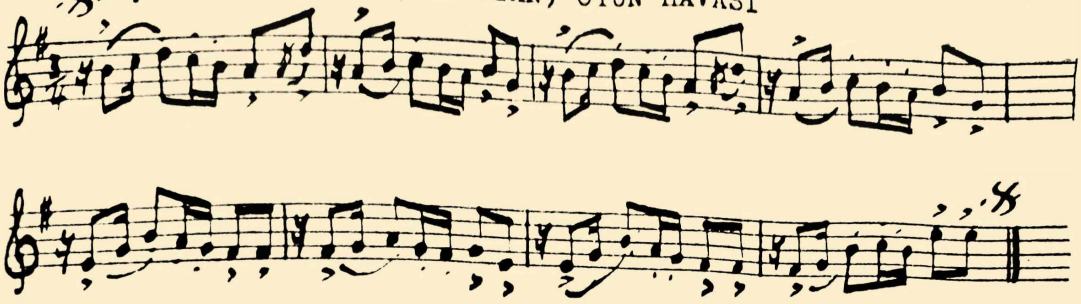

(TÜRKİSTAN-ÖZBEK) "AYİCAN AYI" Türkü.

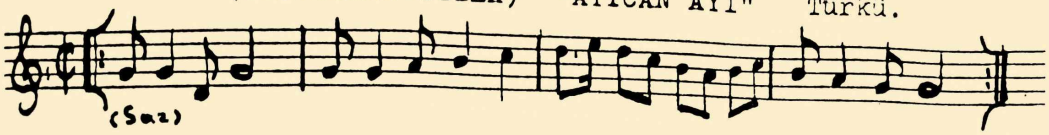

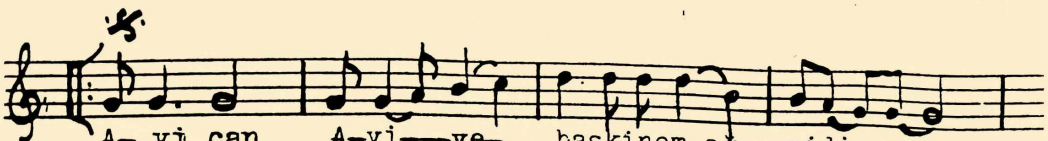

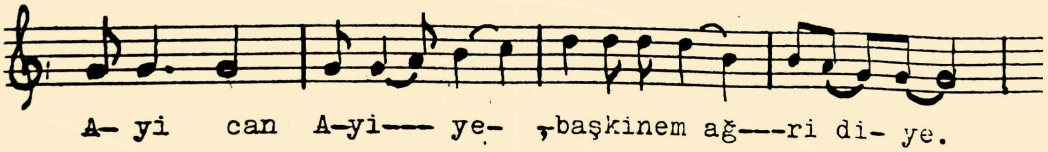

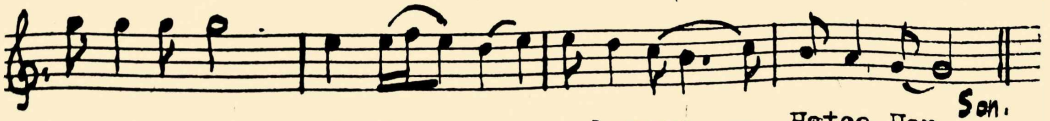

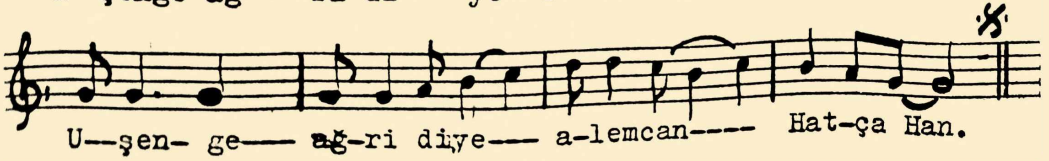

(KERKÜK) AĞLAMA CEYRAN BALASI " Türkü"

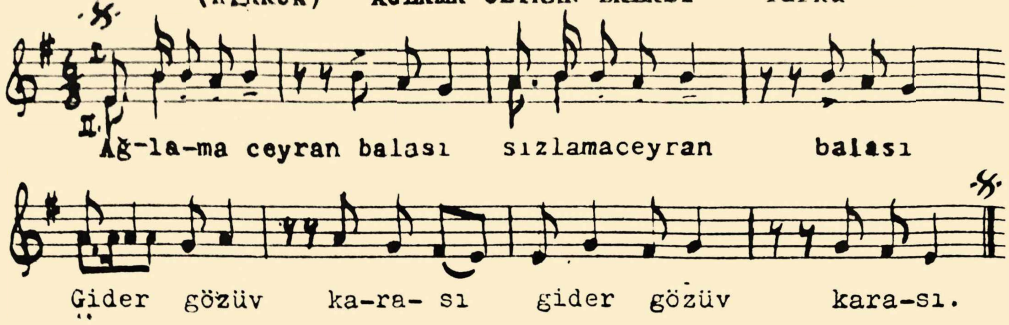

Ağlama ceyran balası,
Sızlama ceyran balası.
Gider gözüv karası.
Soyunun bak canıma,
Hepsi de sevdav yarası.

Ağlarım başım gider,
Gülsem yoldaşım gider.
Geçmerem nazlı yardan,
Bilsem de başım gider.

Ağlama ceyran balası,
Sızlama ceyran balası,
Gider gözüv karası,
Soyunun bak canıma,
Hepsi de sevdav yarası.

Ağlarım ağlar kimin,
Derdim var dağlar kimin.
Yüz yerden yaralıyam,
Gezerem sağlar kimin.
(Nakarat)

Ağlar ağladı meni,
Çarpaz dağladı meni.
Demir zincir kâr etmez,
Zülfü bağladı meni.
(Nakarat)

POLONYA, LİTVANYA, LETONYA, ESTONYA, DOĞU ALMANYA

A. Ö.

Bu yazı, gaflet, dalâlet ve hattâ hiyanet içinde bulunanları belki uyarır ümidiyle yazılmıştır.

New York'un meşhur bir meydanında 15-20 kadar çeşitli bayrak yan yana dalgalanır. Bunlar, alışılan, her zaman her yerde görülen bayraklardan değildir. Renklerine, şekillerine dünyanın başka yerlerinde pek rastlanmaz. Bu bayraklarda gören gözler, duyabilen kalbler hüzün ve kederin bütün kıpırdanışlarını hissederler. Bunlar; esir düşmüş, zorla boyunduruk altına sokulmuş, son devirler tarihinin henüz sararmamış yapraklarından adları silinmiş, bir kaçının, adları silinmese bile, istiklâlleri, hürriyetleri ellerinden alınmış, köle haline getirilmiş talihsiz ve mazlum milletlerin, memleketlerin sembolleridir.

Anavatanlarındaki esaret hayatından nasılsa kaçabilmiş insanlar, bir nevi ümit meş'aleleri halinde bayraklarını bu meydanda yan yana dikmişlerdir. Bunların acıklı dalgalanışlarından; birgün memleketlerinin yeniden hürriyete kavuşacağı; aynı dili konuşan, aynı ecdattan gelen, aynı mâziye sahip olan, aynı mukadderata tarih boyunca bağlı kalmış bulunan milyonlarca soydaşlarının birgün yine aynı topraklarda ve aynı bayrağın gölgesi altında yeniden bir araya gelmesinden, saadete kavuşmasından ümitlerini kesmemiş mültecilerin bu tükenmiyen, bitmiyen, yok edilmesine imkân olmıyan mübarek duyguları karşısında New York'un bu meşhur meydanındaki mahzun bayraklar meşherini görenlerin tüyleri ürperir. Bu manzara karşısında heyecan duymamak mümkün değildir. Tabiî histen ve heyecandan nasibi olanlar için!

***

Yabancı baskısı ve esaret altına girmiş milletlerden biri de Polonyalılardır. Vatanlarına, istiklâllerine, hürriyetlerine, tarihlerine, topraklarına, bayraklarına, millî gururlarına son derece bağlı olan Polonyalılardan; zavallı memleketleri esaret zinciriyle sarılmadan önce veya sarıldıktan sonra, Amerika'da yerleşmiş, belki yüzbin insanın, bundan on sene kadar önce, bir

hafta ortası, meşhur Beşinci Caddede yaptıkları emsalsiz protesto resmigeçidini bizzat görmüştüm. Bu gösteri her sene tekrarlanırmış. Bu manzarayı hayatım boyunca unutamam.

Bu geçit resmi beş saat sürdü. Ve ben, aynı kaldırımda ve ayakta, bıkmadan, yorulmadan, heyecan içerisinde bu muazzam gösteriyi sonuna kadar seyrettim. Gördüklerim, aradan daha otuz sene geçse, bütün teferruatiyle gözlerimin önündedir.

***

Bu geçit resmine, New York'ta yerleşmiş veya civar eyaletlerden koşa koşa gelmiş bütün Polonyalılar istisnasız katılmışlardı: Ev kadınları, hayatlarının son yıllarını yaşıyan ihtiyarlar ve sakatlar, küçük çocuklar, talebe yaşındaki gençler, ayağa kalkamıyan hastalara mahsus lâstik tekerlekli arabalarını elleriyle yürüten harb malûlleri, Amerika'nın çeşitli devlet dairelerinde veya Ford gibi, General Electric, Özel Demiryolları Teşkilâtı gibi büyük endüstri müesseselerinde veya fabrikalarda çalışan Polonyalılar, hep ayrı ayrı gruplar halinde (kimi gurup beşbin kişilik, kimi gurup yüz kişilik), fakat önlerinde mutlaka ve mutlaka, Polonya'nın millî kıyafetlerini giymiş kadınlı-erkekli bir grupun hürmetle taşıdığı bir veya birkaç kırmızılı - beyazlı Polonya bayrağı olduğu halde, kaldırımlarda birikmiş yüzbinlerce seyirciyi selâmlıya selâmlıya geçtiler. Bu heyecanlı ve canlı geçiş saatlerce sürdü. Hava da günlük güneşlik olduğu için halkın büyük çoğunluğu kaldırımlardan ayrılmadı ve grupları mütemadiyen alkışlamaktan da yorulmadı.

Toplulukların çoğunun önünde birer müzik takımı yürüyordu. Bunlardan bazıları birkaç flüt ve trampetten müteşekkil mütevazi şeylerdi. Fakat büyük grupların başında mutlaka bir bando takımı yer almıştı. Bunlar eski Polonya Ordusunun yürüyüş marşlarını, millî marşları çalıyorlardı. Bu muazzam geçit resminde o gün otuzdan fazla geniş kadrolu bando saydığımı not defterime bile kaydetmişim.

Fakat, en çok hayretimi ve dikkatimi çeken manzaralar şunlardı: Geçide katılan gruplar arasında Amerikan polis teşkilâtında vazifeli Polonyalılar; Amerikan Kara, Hava ve Deniz birliklerinde görevli Polonyalılar; Amerikan ordusunda veya polis teşkilâtındaki resmî nefer, subay ve polis elbiseleriyle ve ayrı gruplar halinde geçit resminde yer almışlardı. Böyle grupların önünde mutlaka resmî bandolar vardı ve bunları takiben de kırmızılı - beyazlı Polonya bayraklarının yanı başında birer Amerikan bayrağı da taşınıyordu.

Beşinci Cadde'nin kaldırımlarına toplanan yüzbinlerce amerikalı bu ulvi manzarayı heyecanla seyrediyor, her grupu mutlaka aynı ölçüde, tefrik yapmaksızın uzun uzun alkışlıyordu. Geçen, bir hürriyet ve istiklâl kervânı veya esaretten nefretini izhar eden boyunduruk altındaki bir büyük milletin temsilcileri idi. Beşinci Caddede, Amerikan vatandaşlığı ve Polonyalı oluş el ele, kalb kalbe vermişti.

***

Bu muazzam geçit resmi niçin yapılıyordu? Maksat ne idi? Yüz bine yakın bu Polonyalı topluluğu niçin ve nasıl bir araya gelmişti? Bu, nasıl muazzam bir teşkilât işiydi, nasıl aksamadan yürütülmüş ve nasıl Beşinci Caddenin kilometreler boyunca bütün kaldırımlarını kaplıyan Amerikalı vatandaşların bu ölçüde dikkat, alâka ve sempatisini üzerine çekebilmişti? Bunlar benim gibi bir ecnebi için hakikaten düşünülecek şeylerdi. Merakımı ancak ertesi gün, Amerikalı dostlarımla görüştükten sonra giderebildim:

Geçit resmi günü, Polonya Devletinin ilk kuruluşuna, yani istiklâlini ilk elde edişi gününe ait yıldönümü idi. Fakat aynı zamanda İkinci Dünya Harbinden sonra bu memleketi esaret boyunduruğu altına ikinci defa sokan Ruslara karşı bir protesto nümayişi idi. Müstevliye şunlar anlatılmak isteniyordu: Polonyalıların milliyet hisleri ölmemiştir ve öldürülemiyecektir. Hürriyet ve istiklâl aşkı, ölümsüzdür. Ümit ebedidir ve bir gün Tanrı, Polonyalıların bu ümitlerini gerçekleştirmelerine imkân verecektir.

Avusturalya'daki, Kanada'daki mülteci Polonyalılar gibi Amerika'daki Polonyalılar da hür bir memlekette olmalarına, iş bulmuş, müstahsil hale gelmiş, belki de ailelerini refaha kavuşturmuş bulunmalarına rağmen müstakil Polonya'nın Kırmızılı - Beyazlı bayrağını, sevgili vatanlarını unutmadıklarını, unutamıyacaklarını, içlerindeki hürriyet ateşinin sönmediğini, ümit meş'alesinin nesillerden nesillere mukaddes bir emanet gibi aktarılacağını anlatmak emelinde ve ihtiyacında idiler. Ellerinde taşıdıkları levhalarda bu fikirlerini dile getirmişlerdi.

*
**

Polonya, hem de ikinci defa olarak, nasıl zincire bağlanmıştı? Birinci hâdise Çarlık Rusyası zamanında, ikinci hâdise Sovyet Rusya zamanında cereyan etmiş bulunuyordu. İkincisi daha elemli idi. Bu defa bazı vatan hainleri de işe karışmışlar, şahsî menfaatleri ve dünyanın huzurunu kaçıran uğursuz ideolojileri sebebiyle Polonya gibi bir memlekette kukla idareler kurmuşlar, ipleri rusların ellerine vermişlerdi. Tarihin bu mevzuda naklettiklerini biz beş on satır içinde buraya aktaralım:

İkinci Dünya Harbinden önce Polonya, 388.000 kilometrekarelik münbit topraklarında 30.000.000 nüfus yaşıyan Avrupa'nın sayılı ileri memleketlerinden biriydi. Zengin madenleri ve kuvvetli sanayii, ileri bir ziraati vardı. Daha önceki tarih devrelerinde coğrafi mevkii yüzünden Polonya üç kuvvetli devlet arasında (Çarlık Rusyası, Prusya, Avusturya), büyük güçlükler ve sıkıntılara uğramıştı. Nitekim 18. asırda Polonya istilâ edilmiş ve taksime uğramıştı. Taksimi yapan ve Polonya'yı ortadan kaldıran 3 devlet bu memleketin bir daha Devlet olarak ortaya çıkamamsı için aralarında tam bir ittifaka varmışlardı. Bu ittifak gereğince Polonyalıların her türlü maddî ve mânevi kuvvetlerinin yokedilmesi için de gerekli tertibat alınmış bulunuyordu. Bu devrede istiklâllerini yeniden elde etmek için Polonyalılar hudutsuz feda-

kârlıklara ve mücadelelere katlandılar. Fakat daima Ruslar tarafından ezildiler. Bir aralık Ruslar, Polonya dilini dahi yasak etmişlerdi. Fakat hürriyet ve istiklâl ümidi öldürülemiyor. Nihayet Birinci Dünya Harbinden ve Çarlık Rusyasının yıkılışından sonra Polonya yine istiklâline kavuştu. Fakat bu da uzun sürmedi, bir çeyrek asırlık hürriyet havasından sonra Nazi ordulariyle Komünist orduları, aralarında anlaşmaya vararak Polonya'yı aynı anda ezdiler. 2. Dünya Harbi sona erdiği zaman talihsiz Polonya yine Rusya'nın esiri oldu.

Milyonlarca Polonyalı yurtlarını, herşeylerini terkederek Amerika'ya, Kanada'ya, Avustralya'ya hicret ettiler. Yeryüzünde hürriyetine bu derece bağlı bir milletin bu ölçüde felâketlere uğraması çok elem vericidir.

Polonyalılar, ümitlerini kaybetmemişlerdir, anavatanda gizli gizli, fakat hü memleketlerde büyük teşkilât kurarak hürriyet uğruna savaşmaktadırlar. Bu bahtsız insanlar herhalde ilhamlarını Amerikalıların İstiklâl Beyannamesinden almaktadırlar:

«.... Biz şu gerçeklere inanırız ki: Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. Yaratan, bütün insanlara birtakım bedihi; devredilemez ve vazgeçilemez haklar bahşetmiştir. Bunlar arasında hayat, hürriyet ve saadete erişmek hakları vardır. Bu hakları temin etmek üzere insanlar aralarında, gerçek kuvvetlerini, idare edilenlerin muvafakatlarından alan hükûmetler vücuda getirmişlerdir... İnsanlarla ilgili hâdiselerin cereyanı sırasında bir milletin, kendisini diğer bir millete tâbi kılan siyasî bağları koparması tabiat kanunlarının ve cenabı Hakkın kendisine bahşettiği tabiî haklardandır...».

*
**

Bellibaşlı şanssızlığı Rusya ile komşu yahut sınırdaş olmaktan ibâret bulunan kuzey memleketi yalnız Polonya değildir. Üç küçük, fakat çok medenî memleket: Estonya, Letonya ve Litvanya da bu talihsizler arasındadır. Bahusus bu üç memleketin adları —Polonya'nın aksine— tarih sayfalarından silinmiş, bu üç devlet tamamen Rusya'ya ilhak edilmiştir. Bunlardan da kısa notlarla bahsedelim:

ESTONYA

İkinci Dünya Harbi sonunda harita-i âlemden adı silinen, yok edilen, ve tamamen Rus esareti altına giren bir Baltık memleketidir. Yeni nesiller bu memleketin belki de adını bile duymamışlardır. 1939'dan önce Estonya ileri bir medeni diyardı. 48.000 kilometrekarelik, içinde 1500 kadar göl bulunan bu diyarda bir buçuk milyonluk nüfus vardı. Halkın büyük çoğunluğu çok dindar ve protestan mezhebinde idi. Reval (Tallin) 125.000 nüfuslu başkentti. Halkın yüzde 27 si büyük şehirlerde, gerisi ziraat ve hayvancılık bakımından çok ileri olan köylerdeydi. Büyük şehirlerde üniversiteler ve kuvvetli yüksek okullar mevcuttur. Estonyalılar, yakın akrabaları olan Finlandiyalılar

gibi kahraman, cesur, çok vatanperver insanlardı. Dilleri de Fin diline pek yakındı. Şimdi Estonya, Rusya'nın bir parçasıdır.

LETONYA

İkinci Dünya Harbinden sonra tarih yapraklarından adı silinen ikinci Baltık memleketi yahut devleti Letonya'dır. Bunun da adı şimdiden unutulmuştur. 1939 yılından önceki kaynakların verdiği bilgilere göre Letonya, 66 bin kilometkarerelik topraklarında 2.000.000 nüfus yaşıyan bir memleketti. Nüfusun ancak yüzde onu rus asıllı idi. Halkın büyük çoğunluğu protestandı. Başkent 400.000 nüfuslu Riga şehri idi.

Bir ziraat memleketi olan Letonya'da halkın yüzde 70'i köylülerdi. Letonya'nın harbden önce 2 bin subay ve 18 bin askerden müteşekkil muntazam bir ordusu vardı. Sanayi sür'atle inkişaf ediyordu. Fakat bu talihsiz Baltık devleti de Sovyet Rusya'nın himmetiyle İkinci Dünya Harbinden sonra dünya haritasından silinmiştir. Bu, Rusya'nın Letlere ikinci oyunudur. İlk istilâ ve ortadan kaldırılış Büyük Petro zamanında olmuştu. Fakat 1918'de Çarlık Rusyasının dağılması üzerine Letonya Cumhuriyeti kurulmuş ve hattâ 1921'de Milletler Cemiyetinin bir üyesi olmuştur. Şimdi Letonya'dan ne bir ses, ne bir nefes duyulmaktadır.

LİTVANYA

İkinci Dünya Harbinden sonra tarih yapraklarından adı silinen üçüncü Baltık devleti Litvanya'dır. Çarlık Rusyasının dağılmasından sonra istiklâlini kazanan ve nüfusunun yüzde 75'i Ruslukla zerre kadar alâkası olmıyan Litvanya, İkinci Dünya Harbinden sonra Sovyet Rusya emperyalizminin darbesini yemiş ve hürriyetini kaybetmiştir. Büyük kısmı ormanlarla kaplı olan Litvanya İkinci Dünya Harbinden önce 53.000 kilometrekarelik, çoğu katolik olan 2.500.000 nüfuslu, medenî bir memleketti. Başkent 100.000 nüfuslu Kowno idi. Halkın yüzde 80 i ziraatle meşguldü. Bütün Baltık memleketleri halkı ve bahusus Finlândiyalılar gibi Litvanyalılar da vatanperver, topraklarına ve bayraklarına son derece bağlı insanlardı. Bu topluluktan şimdi eser kalmamıştır. Çünkü diğerlerinde olduğu gibi Litvanya'da da her şeye Rus damgası vurulmuştur.

Estonya, Letonya, Litvanya 20 sene önce milletler coğrafyası kitaplarında kendilerinden sayfalar dolusu metinlerle bahsedilen, bütün dünya ansiklopedilerinde renkli haritaları, şehirlerinin fotoğrafları ve insanları hakkında uzun tafsilât verilen bahtiyar, müstakil, hürriyetlerine sahip memleketlerdi. Şimdi bunların bayrakları yalnız New York'un bir meydanında hazin hazin dalgalanmakta ve mülteciler, bunları gözleri yaşararak mahzun mahzun seyretmektedirler. Bunlar Rus emperyalizminin kurbanlarıdır. Fakat ümit ölmemiştir, ne yapılırsa yapılsın, öldürülemiyecektir. Bu ümit meş'ale-

sini mülteci nesilleri, elden ele evlâtlarına, torunlarına, torunlarının torunlarına devretmektedirler. Herhalde birgün kurtuluş saati gelecektir. Mezarcının gayreti beyhudedir.

DOĞU ALMANYA, DOĞU BERLİN VE UTANÇ DUVARI

Doğu «Komünist» Berlin'i, hür Batı Berlin'den ayıran meşhur ve tarihî Brandenburger Tor'dan doğu tarafına geçme müsaadesini alabilen bir yabancı; veya, Batı Almanya'daki Hannover - Braunschweig - Helmstedt otomobil yolundan Doğu Almanya'ya arabası ile geçme imkânını elde eden bir turistin normal müşahedeleri şunlardır:

a) İkinci Dünya Harbinde sanki hiç tahribat görmemiş, buna mukabil son beş - on yıl içinde çok güzel ve modern binalarla her tarafı dolmuş, eskisinden daha mükemmel ve büyük bir şehir haline gelmiş; tertemiz ve geniş caddeleri ile Batı Berlin'in muhteşem ve iç açıcı manzarasına mukabil Doğu (Komünist) Berlin'in tenha, kasvetli, insanı korkutan ve endişeye düşüren hali... Hele, ufkun neresine bakarsanız bakınız her tarafı dolduran harâbeler, harâbeler, harâbeler.. Sanki İkinci Dünya Savaşından daha yeni çıkmış, perişan, pis, bakımsız bir şehir... Turistin Doğu Berlin'de ilk intibaı budur.

b) Geceleri, Batı Berlin'in her tarafı renk renk ışık âlemi içindedir. İnsan ileri ve medenî bir memlekette olduğunu hemen hisseder. Kilometreler boyunca Kurfürstendamm, zengin ve muhteşem mağazalarının vitrinleriyle, yaya kaldırımları kenarındaki kalabalık kahveleriyle, eğlence yerleriyle saatlerce dolaşılmasından bıkılmıyacak iç açıcı bir âlemdir. Yalnız Kurfüstendamm değil, harpten sonra Batı Berlin'in her tarafı bu hale gelmiştir. Buna mukabil geceleri Doğu Berlin, çok az ışıklı, âdeta karartılmış; caddelerinin hemen hepsi çok tenha ve ıssız, hele muazzam mezarlıkları andıran harâbeleri insana dehşet veren geri diyarlardan bir örnektir. Halbuki İkinci Dünya Harbinden önce Doğu Berlin ile Batı Berlin'in hiçbir farkı yoktu.

c) Batı Berlin'in mağazalarında ve dükkânlarında muazzam bir eşya bolluğu görülür. Vitrinler harikulâde süslenmiş ve aydınlatılmıştır. Bu vitrinlerde Cenubî Amerika, Avusturalya mamulâtından tutunuz, İran halılarına, İngiliz kumaşlarına, Fransız parfümlerine, her çeşit Amerikan eşyasına, Kaliforniya ve Cenubî Amerika meyva ve sebzelerine, Batı Almanya'nın her türlü endüstri mâmullerine, Balkanların kaşkaval peyniri ve konservelerinden, İsrail damgalı yumurtaya, acaip Çin gıda maddelerine varıncaya kadar herşey ve herşey mevcuttur. Paranız varsa istediğiniz şeyden istediğiniz kadar alabilirsiniz. Bütün bunlara karşılık Doğu «Komünist» Almanya'nın mağaza ve dükkânlarında fakirlik ve sefaletin bütün izleri görülür. Vitrinlerde kalitesiz ve çok fena ambalâjlanmış bazı eşya mevcuttur. Mağazaların içleri ise mahzun ve kederlidir. Paranız olsa da istediğiniz eşyadan istediğiniz ka-

dar alamazsınız, hattâ lokantalarda istediğiniz ölçüde yemek yiyemezsiniz. Bu, elinizde nekadar (karne) bulunduğu keyfiyetine bağlıdır.

ç) Batı Berlin'de insanlar neş'eli ve sıhhatlidir. Halbuki Doğu Berlin'in hangi caddesinden geçerseniz geçiniz, hattâ meşhur Stalin Bulvarından bile geçerseniz, karşılaştığınız Almanların yüzlerinde kederi ve mahzunluğu, perişanlığı hemen görmeniz mümkündür. Bu insanların, saadetlerini kaybetmiş, derin bir iç acısına düşmüş, âdeta insanlıktan çıkmış mahlûklar olduğunu anlamak için bir sinir ve ruh doktoru olmanıza lüzum yoktur. Herhangi bir yerin fotoğrafını çekmeye teşebbüs ederseniz çok dikkatli davranmanız gerekir. Objektifi çevirdiğiniz tarafta insanlar varsa, bunlar size hemen ya arkalarını dönerler veya fotoğrafı çekilecek yerden kaçarlar. Çünkü, bir yabancının çektiği fotoğrafta Doğu Berlin'li bir Almanın yüzünün görünmesi pek uğur getirmez, belki de bir felâkete sebep olur. Bunlar tecrübeyle sâbittir ve bu bilgiler halk arasında yayılmıştır. Bir kaldırımda karşı istikametin fotoğrafını çekerken o istikametten gelen Almanların derhal yol değiştirdiklerini her zaman görebilirsiniz.

d) Yukarıdaki mukayeseleri on, onbeş misli artırmak mümkündür. Fakat biz bu kadarla iktifa edelim. Bunlar Brandenburger Tor'dan Doğu Berlin'e geçme müsaadesi alan yabancıların müşterek müşahedeleridir ve insan, Doğu Berlin'deki Almanların ne pahasına olursa olsun (hattâ makineli tüfekle biçilme veya zındana atılma bahasına) Utanç Duvarını aşıp Batı Berlin'e, hürriyet ve demokrasi havasına iltica için niçin çırpındıklarının izahını bu müşahedelerde bulur.

e) Yabancı turist, Batı tarafındaki Hannover - Braunschweig - Helmstedt otomobil yolundan Doğu «Komünist» Almanya'ya girme müsaadesi alabilmiş ve bu yolla hâlen Rusların elindeki Doğu Almanya'da Hitler zamanından kalmış bakımsız otomobil yollarına dahil olmuşsa şunu derhal müşahede eder:

Batı Almanya'daki otomobil yollarında «Autobahn», adım başında bir otomobil, otobüs veya kamyonla karşılaşılırken, Doğu Almanya tarafından geçilir geçilmez garip bir tenhalık hemen dikkati çeker. Bazan, 100 km. sürʼatle giderken yarım saatte bile bir vasıtayla karşılaşmanız mümkün değildir.

Sanki bu tenha ve ıssız yollar insanlar tarafından terkedilmiştir. Yolun sağındaki solundaki köylerde bile insanlar görülmez. Tabiat bile bu tarafta kasvetlidir. İşlenmemiş, yüzüstü bırakılmış topraklar her tarafta dikkati çeker. Halbuki Batı Almanya tarafında işlenmemiş arazi hemen hemen yok gibidir.

İnsan, Doğu Almanya yollarında arabasını sürerken biran önce hürriyet diyarı Batı Berlin hududuna girmek için acele eder, bir an evvel oraya varmak ihtiyacını duyar, fakat Doğu Almanya'ya girişte olduğu gibi Batı Berlin'e girişte de, komünist Almanya gümrük memurlariyle jandarmalarının ve makineli tüfekli iri yarı rus askerlerinin kontrolü altındaki, birbirlerinden

üçyüzer, beşyüzer metre aralıklı üç ayrı hudut kapısından geçmek ve uzun uzun sigaya çekilmek durumunda ve mecburiyetindedir.

***

Doğu Almanya, Doğu Berlin ve meşhur Utanç Duvarı, yirminci asır Avrupa medeniyetinin yüz karalarıdır. İpleri Rusların elinde bulunan bir avuç vatan haini Alman'ın kurduğu kukla hükûmet ve meclis üyeleri bu yüz karasının belli başlı iblisleridir.

Almanya'nın bu şekilde parçalanması neticesinde bugün meydana çıkmış olan durum şudur:

Doğu Almanya ile Doğu Berlin'de 17 milyon Alman; komünist diktatör Ulbricht'in ve adamlarının baskısı altındadır.

Bu 17 milyon Almanın seçme ve seçilme; kendi kendilerini idare hakları ellerinden alınmıştır.

Seçimlerde yalnız komünistlerin tek aday listesi vardır. Ve vatandaş bu pusulayı rey kutusuna atmak mecburiyetindedir. Atmazsa, kaçınırsa hali dumandır.

Doğu Berlin ve Doğu Almanya'da mahkemeler, yani adalet müessesesi yalnız komünistler hesabına işler.

Her türlü müesseselerde, komünizme karşı antipatisi olan ve cephe alması muhtemel bulunan kimseleri tesbit ve tenkil etmek için gizli polisin 13.000 elemanı vazife görmektedir.

Doğu Almanya ve Doğu Berlin hapishanelerinde resmî istatistiklere göre 15.000 siyasî mahkûm mevcuttur. Fakat hakiki rakamın bunun iki veya üç mislini aştığı hesaplanmaktadır.

Her nekadar Doğu Almanya anayasasında mevcutsa da grev hakkı kullanılamaz.

Endüstri, ticaret, herşey sözde devletleştirilmiştir (sosyalizasyon). Fakat bütün sosyalizm maskaralıkları bir avuç vatan haini kuklanın menfaatleri için yürütülmektedir. Ama gerçekte, ruslar ne isterse o olur.

Ulbricht rejimi özel ticaretin ve özel müesseselerin ortaya çıkmaması, çıkanların yaşamaması için gerekli bütün şiddet tedbirlerini almıştır.

Aynen Rusya'da olduğu gibi ziraat ve çiftçilik kolektif hale getirilmiştir. Vatandaş toprağını kendi hesabına işliyemez.

İlim ve san'at adamları tamamen ve münhasıran Marksizm ve Leninizm gayelerini tahakkuk ettirmekle görevlidirler.

Rejim, din ve kilise düşmanlığını geniş ölçüde yaymıştır ve yaymakta berdevamdır. Bilhassa ilkokuldan itibaren bütün gençlik arasında.

***

Doğu - Komünist Almanya, Doğu - Komünist Berlin ve utanç duvarının kısa hikâyesi budur. Almanya'nın bu tarafından diğer tarafına geçmek ve batının hür havasını teneffüs etmek için çırpınan ve bu uğurda bir kısmı da

hayatlarını feda eden Almanları medeniyet tarihi unutmıyacaktır. 1950 den itibaren yıl yıl, Doğudan Batıya iltica edebilmiş olanların listesini aşağıda veriyoruz. Bu rakamlar yalnız resmî kayıtlara ve istatistiklere geçebilmiş olanların miktarını göstermektedir:

1950	197.788
1951	165.648
1952	182.393
1953	331.390
1954	184.198
1955	252.870
1956	279.189
1957	261.622
1958	204.092
1959	143.917
1960 (İlk 6 ay)	88.506
Onbuçuk yılda	2.291.613

Doğu Almanya ve Doğu Berlin ile Utanç Duvarını böylece en dar mânada inceledikten sonra şimdi İstiklâl Beyannamesinin meşhur satırlarını tekrar gözden geçirebiliriz:

«.... Biz, şu gerçeklere inanırız ki: Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. Yaratan, bütün insanlara birtakım bedihi, devredilemez ve vazgeçilemez haklar bahşetmiştir. Bunlar arasında hayat, hürriyet ve saadete erişmek hakları vardır. Bu hakları temin etmek üzere insanlar aralarında, gerçek kuvvetlerini, idare edilenlerin muvafakatlarından alan hükûmetler vücuda getirmişlerdir... İnsanlarla ilgili hâdiselerin cereyanı sırasında, bir milletin, kendisini diğer bir millete tâbi kılan siyasî bağları koparması tabiat kanunlarının ve Cenabı Hakkın kendisine bahşettiği haklardandır».

1956 MACAR İHTİLÂLİ

D. Ö.

I

23 Ekim 1956'yı sanki bugünmüş gibi hatırlıyorum. Hava soğuk ve yağışlı idi Budapeşte'de. Sabahın erken saatlerindeki soğuğa ve hafifçe çiseleyen yağmura rağmen sokaklarda alışılmamış bir kalabalık göze çarpıyordu. Kalabalığın kısmı âzâmını ellerinde dövizler taşıyıp, Macar millî marşını söyleyen üniversite talebeleri teşkil etmekteydi. Kısa bir zaman sonra bunun bir talebe nümayişi olduğunu anlamayan kalmamıştı. Nümayişler bidayette Polonya'nın içinde bulunduğu müşkül duruma karşı Macar gençliğinin duygularını izhar edebilmek maksadiyle tertiplenmişlerdi. Üniversite talebeleri Bem Meydanında toplandılar. Meydanın ortasına dikilmiş bulunan Polonya kahramanı General Bem'in vakur heykeli sanki talebeleri muhabbetle süzer gibiydi. Ateşli nutuklar söylendi, şiirler okundu. Bilâhare talebelerden biri heykelin kaidesi üzerine çıkarak Macaristan'ın şöhretli vatan şairi Petöfi'den milliyetçi hislerle dolu şiirler okudu. Zaman ilerledikçe kalabalık da gitgide artmaktaydı. Havanın vatanperver hislerle meşbû hale geldiği bir an birdenbire birinin «Kahrolsun Ruslar!» diye haykırdığı duyuldu. Heyecan artık son haddini bulmuştu. İnanılmayacak kadar kısa bir zaman içinde, nümayiş yapan bu talebelere iştirâk eden halkın sayısı ellibini aşmıştı. Artık ellerde yeni yeni dövizler göze çarpmaktaydı: «Ruszkik, ki!» (Ruslar defolun!). Sanki evvelden hazırlanmış bir tertipmiş gibi, aynı anda Petöfi Meydanı'nda bu meşhur şairin anıtı etrafında bir başka ve belki de daha büyük bir kalabalık teşekkül etmişti. İşte bu ikinci gruba dahil talebeler ilk defa olarak «Onaltı Madde» ihtiva eden taleplerini, yâni iş başındaki Komünist Hükûmetten istedikleri şeylerin listesini alenen açıkladılar. Bu istekler meyanında Macaristan'daki bütün Rus kuvvetlerinin derhal memleketi terketmeleri, yeni liderler seçilebilmesi için Komünist Partisi'nin bir konferans akdetmesi, Imre Nagy Başvekil olmak üzere hükûmetin yeniden düzenlenmesi, Farkas ve Rakosi gibi kimselerin alenen yargılanması, Macar gizli polis teşkilâtının lâğvı ve buna benzer daha birçok haklı arzular izhar olunmuştu. Gönülleri dolduran bu arzuların nümayiş meydanlarında biraz olsun açığa vurulabilmesi imkânının kazanılması üzerine, talebeler artık aynı ar-

zuların radyo vasıtasiyle de bütün halka ve hattâ bütün dünyaya duyurulmasını talep ediyorlardı. Aynı gün saat 21.00 sularında Budapeşte Radyo Binasına ulaşan talebelerin içeri girmelerine mâni olundu. Bina makinalı tabancalarla mücehhez Macar gizli polis teşkilâtı mensupları tarafından devamlı surette muhafaza altında tutulduğu için zorbalıkla içeri girmenin imkânı yoktu. Kapıları zorlamayı deneyen talebeler gözyaşı bombalariyle dağıtıldılar. Kalabalık gittikçe artıyor ve kararlı bir davşanış gösteriyordu. Beklenmedik bir anda binadaki gizli polis mensupları paniğe kapılarak nümayişçiler üzerine ateş açtılar. İnsaf duygusundan mahrum parmakların çektiği tetikler meydanı bir an içinde kadın, çocuk ve talebe cesetleriyle doldurdu. Artık Budapeşte savaşı bilfiil başlamış bulunuyordu.

Vakit gece yarısını bulduğu zaman Parlâmento binası civarında bir başka kalabalık toplanmış ve İmre Nagy'yi görmek istiyordu. Bütün Macar halkının inanç ve ümidini bağlamış bulunduğu bu şahıs nihayet meydana çıkarak halka «Yoldaşlarım» diye hitaba başladı. Bu hitab tarzı herkesi çileden çıkarmaya kâfi gelmişti. «Yoldaş ne demek? Artık yoldaş diye bir kimse tanımıyoruz! Biz Macarlarız!» sesleri ayyuka çıkmaktaydı. Bunlar Macar ihtilâlinin hakikî mânasını aksettiren samimi ve halisâne ifadelerdi.

İlk günü diğer önemli bir hâdisesi de Stalin heykelinin yıkılışı olmuştur. Aynı isimle anılan büyük bir meydanın ortasına dikilmiş bu devâsâ heykel şehri küçümseyen gözlerle süzer dururdu. Heyecana garkolmuş kitle aynı hislerle dolu olarak meydana yürümüş, heykele kablolar bağlayıp yere devirmiş ve asetilen lâmbalarıyla lime lime ettiği bu demir kütleden yıllar yılı birikmiş bir hırsla hesap sormuştu.

Ertesi gün yâni 24 Ekim sabahı erken saatlerde, el'an Rusların idaresi altında bulunan Budapeşte Radyosu İmre Nagy'nin yeni Başbakan olarak Başbakan seçildiğini halka yayınladı. Bir gün evvel Stalin'in heykelinin yerle yeksan edilişi ve ertesi gün de Nagy'nin Başvekil olarak seçilişi üzerine Macarlar Onaltı Maddelik isteklerinin hiç olmazsa ikisinde başarıya ulaşmış oluyorlardı. Bu önemli tebliği müteakip bizzat Nagy radyo vasıtasiyle Macar halkına hitab ederek onları sulh ve sükûna dâvet etti. Fakat hakikat şu ki, o andaki Budapeşte asla bir sulh ve sükûn havası içinde bulunmuyordu. Çatışmalar şehre gitgide yayılıyor ve sokaklarda devriye gezen Rus tankları halka, binalara ve kımıldayan herşeye ateş püskürüyorlardı. Bu zalimane hareketler hürriyet mücahitlerinin birer millî kahraman haline gelmelerinden başka işe yaramadı. Macar silâhlı kuvvetleri devrimci gençleri destekliyerek onlara silâh ve cephane dağıttılar. Bütün bu yardımlara rağmen gene de yeteri kadar silâhlanamıyan gençler boş şişelere gaz ve paçavra doldurmak suretiyle meydana getirdikleri «Molotov Kokteyli» adı verilen basit el bombalarını ateşleyerek Rus tanklarının üstlerine fırlatıyorlardı. Basit fakat işe yarayan bu bombalar infilâk edip tankları bir cehennem ateşine mâ-

ruz bırakınca, müretebat can havli ile dışarı fırlıyor ve mücahitlerin kurşunlarına hedef oluyordu. Bu bombaların fırlatılmalarında bilhassa küçük çocuklar maharet kespetmişlerdi.

Aynı gün, yâni 24 Ekimde hürriyet mücahitleri «Szabad Nep» binasına taarruza geçtiler. «Szabad Nep» yâni Hür Millet isimli bu komünist gazetehanesi Macaristan'ın en büyük tesislerinden biri olup, memleketin mukadderatını elinde tutan Rusların en müessir propaganda vasıtasıydı. Macar mücâhitleri binaya hücum edip, içindeki bütün komünist neşriyatı, kitap ve broşürleri sokağa fırlattılar ve binanın önünde meydana getirdikleri muazzam bir ateşte yaktılar. Bilâhare tamamen elegeçirilmiş olan bu idarehane müteakip iki hafta zarfında Budapeşte'deki mücahitler için en güvenilir hakikat kaynağı haline geldi.

İkinci günün sonuna doğru birçok ordu birliği ile binlerce işçi talebelere katıldı. Bu harekât şimdi memleket çapında bir mücadele halini almıştı. Ümitsizliğe düşen Komünist hükûmet radyo vasıtasiyle halka hitab ederek onlardan teslim olmalarını istedi. Bu arada silâhını bırakan kimselerin affa mazhar olacakları vaadinde de bulunmaktan geri kalmıyordu. Aynı gün öğleden sonra, Budapeşte'de örfi idare ve sokağa çıkma yasağı ilân olundu.

25 Ekim günü Budapeşte ölü bir şehir manzarası arzetmekteydi. İşçiler grev ilân etmiş ve bütün fabrikalarla daireler kapanmıştı. Mektepler bomboştu. Tramvaylar terkedilmiş sardalya kutuları gibi sokaklarda muattal kalmışlardı. Zaman zaman uzaklardan makineli tüfek takırtıları duyulmaktaydı. Sabahın erken saatlerinde Budapeşte Radyosu bütün Macar halkının son derece nefret ettiği Erno Gero isimli şahsın Komünist Partisi Birinci Sekreterliği'nden uzaklaştırılarak yerine tanınmış Stalin aleyhtarı Janos Kadar'ın tâyin edilmiş bulunduğunu ilân etti. Bu haberi müteakip Imre Nagy, Budapeşte halkına hitaben Rus kuvvetlerinin Macaristan'ı terketmeleri konusunda Ruslarla müzakerelere girişileceği vaadinde bulundu. Aynı gece vatanpenver Macarların eline geçmiş bulunan ilk radyo istasyonu, Miscolc isimli kasabadan yayınlara başladı.

İhtilâlin müteakip üç gününde durum daha da ümit verici bir hal alıyordu. Savaş artık bütün vilâyetlere yayılmıştı. Macaristan'ın tamamının hürriyet mücadelesi yolunda Budapeşte halkıyla omuz omuza olduğu vâzıh bir şekilde anlaşılmaktaydı. Mücâhitler beş şehir ile beş radyo istasyonunu ele geçirmişlerdi. Macar Ordusu, tümenleri ve alaylarıyla mücahitlere katılmaktaydı. Budapeşte haricinde ihtilâl hareketi kan dökmeksizin başarıya ulaşmaktaydı, zira oralarda Komünist rejimi destekleyen tek bir fert gösterilemezdi. Budapeşte'de ise sokağa çıkma yasağına rağmen umumî grev ve çatışmalar devam ediyordu.

Son derece gıda sıkıntısı çekildiğinden, memleketin dört bir tarafındaki çiftçiler akın akın Budapeşte'ye gelmeğe başladılar. Mücahidlere gıda maddesi yetiştirebilmek maksadiyle kamyonlar, arabalar dolusu malzeme gel-

mekteydi. Bütün şehirde parasız dağıtılan gıda maddeleri yarı aç durumdaki hürriyet mücahitlerine yeniden enerji kazandırmıştı.

27 Ekimde Radyo vasıtasiyle Başvekil Nagy idaresinde yeni bir kabinenin kurulmuş olduğu ilân edildi. Ekseriyeti komünistlerin teşkil ettiği bu kabinede ilk defaya mahsus olmak üzere dört tane Komünist olmayan şahıs da yer almaktaydı.

Fakat 27 Ekim tarihi bir başka olayla da kendisini bilâhare hatırlatacaktı. Zira aynı gün meş'um «Magyarovar Katliâmı» vukubulmuştu. Kızıl askerler Magyarovar'da kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere seksenbeş köylüyü vurup şehid etmişlerdi. Bu biçârelerin ölümlerine yol açan yegâne faktör, Macar Gizli Emniyet Servisi Merkezi'ne ait binanın üzerinde bulunan Sovyet orak - çekiç alâmetinin çıkarılmasını talep etmiş olmaktı.

Budapeşte'de muhtelif önemli noktalarda ağır çatışmalar devam ediyordu. Bu önemli noktalardan biri, bilâhare bir masal kahramanı hüviyetine bürünen Albay Pal Maleter'in çalışmakta olduğu Kilian Kışlasıydı. Albay Maleter bilindiği üzere ihtilâlin ikinci gününden itibaren Rus tankları ve ağır Rus topçu ateşlerine karşı muazzam bir direniş göstermişti.

28 Ekim gününe rastlayan ihtilâlin altıncı gününden itibaren mücahitler memleketin en nefret edilen kişileri olan Rus kontrolü altındaki Gizli Polis mensuplarının peşine düşmüşlerdi. Mezkûr teşkilât on yıldan beri bütün memleketi tedhiş ve zulüm altında inletmişti. Şehrin dörtbir bucağında halk gizli polis mensuplarını saklandıkları deliklerden çıkarmak üzere arıyor ve elegeçirdiklerini de derhal vurup öldürüyordu.

İşte tam bu sıralarda Rusların Budapeşte'yi terketmeğe başladıklarına dair sevinçli haberler duyuldu. Bazı Rus birlikleri şehri terketmiş ve memleket hudutlarına yönelmişlerdi bile. Budapeşte sokaklarında ağır çatışmaların devamına rağmen Macaristan'daki bütün hür radyolar bu sevinçli haberi ağız birliği ile yayınlıyorlardı. 30 Ekim günü öğleden sonra Budapeşte Radyosu yaptığı yayında artık hürriyete kavuşmuş olduğunu ilân ederek, şöyle haykırmaktaydı:

«Bu radyo yıllardan beri bir yalan makinesi halinde çalışmıştır. Gece gündüz demeden, mevcut bütün yayın dalgaları üzerinden yalan zehirleri akıtmıştır. Şimdiye kadar bu radyodan size hitab ederek kulaklarınızı yalanlarla doldurmuş olanların artık Macaristan Radyosu ile hiçbir ilişikleri kalmamıştır. Biz bu radyoyu devralan yeni ve ümid dolu kişileriz. Bundan böyle size sadece hakikati ve doğru olanı bildireceğiz.»

Bunu takiben spiker, Budapeşte Radyosu'nun adının bundan böyle Hür Kossuth Radyosu olacağını açıkladı.

Macaristan'ın hürriyet mücadelesinde sembolik bir mâna taşıyan diğer bir hâdise de, sekiz senedir hapiste bulunan Macar Başpiskoposu Kardinal Mindszenty'nin serbest bırakılmasıydı. Hapisten çıkarılmasını takiben yaşlı piskopos Budapeşte şehrini takdis etti, ve birkaç gün sonra da hürriyet mü-

cadelesinde ölenlerin ruhları için bir âyin yaptı. Amerikan Elçiliği'ne sığınan Kardinal Mindszenty, ihtilâlin sonuna kadar burada kaldı.

Yine aynı gün Budapeşte Radyosu'nda bir konuşma yapan Nagy, Kabinenin tek parti sistemini lâğvettiğini, ve hükûmetin Kızıl Ordu'nun Macaristan'dan çekilmesi talebinde bulunduğunu açıkladı.

Rusların Budapeşte'yi terketmekte oldukları doğruydu. Fakat bazı sınır kasabalarından sızan haberlere göre yeni Rus kuvvetleri memlekete girmekteydi. Bunların Budapeşte'ye gitmekte oldukları tahmin ediliyordu. Bu haber, hürriyetin eşiğinde olan bir millet için endişe verici idi.

Budapeşte'de 31 Ekim Çarşamba günü bir bayram havası içinde geçti. Saat 14.00 sıralarında bütün Rus kuvvetleri Budapeşte'yi terketmiş bulunuyorlardı. Bütün Budapeşte halkı gürültü ile sokaklardan geçen Rus tanklarını seyrediyor, zafer haykırışları ile sevinç gözyaşları birbirine karışıyordu. Budapeşte savaşı kazanılmıştı.

Hür Kossuth Radyosu kabinede vukubulan bazı değişiklikleri açıkladı. Kilian Kışlasında günlerdir devam etmiş olan sebatlı mücadelenin kahramanı Albay Pal Maleter, Savunma Bakanlığı gibi bir kilit noktasına getirilmişti. İhtilâlden önce Komünistlerin ekseriyette bulunduğu kabinede Komünist olmayan sadece dört kişi vardı. İhtilâli müteakip ise durum tamamen aksine bir seyir takip etmiş ve Komünist olmayanların ekseriyeti teşkil ettiği kabinede ancak üç Komünist yer alabilmişti.

Aynı gün akşama doğru Budapeşte'de çarpışmalar tamamen durmuş, hayat normal seyrine dönmeğe başlamıştı. İhtilâl muvaffak olmuş gibi görünüyor ve Macar milleti hürriyetin zevkini tadıyordu. Mamafih, 1 Kasım günü Rus takviye kuvvetleri sınırı geçip Budapeşte'ye doğru yol almaya devam ettiler. Bir gün evvel şehri terketmiş olan Rus tankları şimdi Budapeşte etrafında on mil mesafede mevzi almış, bekliyorlardı. Imre Nagy son bir çare olarak Macaristan'ın Varşova Anlaşması'ndan çekildiğini ilân etti ve Birleşmiş Milletler'e başvurarak memleketinin korunmasını istedi.

Bu arada, 25 Ekim'de Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne getirilmiş olan Janos Kadar, 1 Kasımda esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu. Sonradan öğrenildiğine göre Kadar selâmeti Moskova'ya kaçmakta bulmuştu.

2 Kasım'da durum bir değişiklik arzetmiyordu. Ruslar hâlâ Macaristan'a girmeğe devam ediyorlar, sınırdan durmadan ağır tanklar ve motörlü piyade birlikleri geçiyordu. Başbakan Nagy bir kere daha Birleşmiş Milletler'e müracaat etti.

3 Kasım 1956 akşamı, Savunma Bakanı Pal Maleter, Devlet Bakanı Ferenc Erdoi, ve diğer bazı yetkililerden meydana gelen bir Macar heyeti, Rusların Macaristan'dan çekilmeleri işi ile ilgili bazı teknik teferruatı görüşmek üzere Ruslar tarafından davet edildi. Macar heyetinin başında Maleter bulunuyordu, Rus heyetine ise General Malinin başkanlık etmekteydi. «Görüş-

me» Rus usûlü bir tuzaktan ibâretti, saat 22.00'de Pal Maleter ile diğer heyet mensupları Rus polisi tarafından tevkif edilmiş bulunuyordu.

(«Budapeşte kahramanı» olarak vasıflandırılan Albay Maleter'in tevkifini takiben bu hâdisenin üzerine inen esrar perdesi 1958 yılı Haziran ayında, yâni iki seneye yakın bir müddet sonra kalktı. Bu tarihte Ruslar Maleter'i Rusya'nın içinde bir yerden ortaya çıkararak kendisini «vatana ihanet» ile suçladılar, ve idâm ettiler.)

II

4 Kasım 1956 Pazar günü saat 04,00'da Ruslar Budapeşte'ye girdiler. T-54 tipi tanklar hedef tefrik etmeksizin sağlı sollu ateş ederek, içinden tek bir kurşun atılan binaları enkaz hâline getirerek sokaklar boyunca ilerlediler. Tuna Nehri üzerindeki bütün köprüleri kapadılar ve şehre giden bütün yolları tuttular. Rus Mig uçakları şehrin üzerinde gezerek bombardımana iştirak ediyorlardı. Tanklar, başta Kilian Kışlası ve Corvin Tiyatrosu olmak üzere en mühim mukavemet merkezlerini yıkıntıdan ibaret kalıncaya kadar ateşe tuttular. Budapeşte Radyosu rusların eline geçti ve derhal «faşistler» ve «ihtilâl düşmanları» gibi sözlerle dolu bir neşriyata başladı. İki saatten kısa bir müddet zarfında Budapeşte şehrinin yarısı yerle yeksan edilmiş, ve binlerce insan ölmüştü. Moskova'dan döndüğü anlaşılan Janos Kadar sabahın altısında Budapeşte Radyosundan konuşarak, kendisi Başbakan olmak üzere yeni bir hükûmet kurulmuş olduğunu açıkladı. Imre Nagy hücumun başlamasını müteakip Yugoslav Sefaretine sığındı.

Budapeşte haricindeki hür radyolar bütün dünyaya hitâben yaptıkları yayınlarda imdat istemeğe başladılar. Hür Petöfi Radyosu aşağıdaki mesajı yayınladı:

«Dünyanın medenî insanları, sesimizi duyun. Bize nasihat ve sözlerle değil, asker ve silâhla yardım edin. Unutmayın ki Bolşevizmin bu vahşî hücumu durmayacaktır. Bir dahaki kurban siz olabilirsiniz. Bizi kurtarın. S-O-S. S-O-S.

«Dünyanın medenî insanları, hürriyet ve kardeşlik adına bize yardım etmenizi rica ediyoruz. Gemimiz batmak üzeredir. Ufkumuz her an biraz daha kararmaktadır.

Sesimizi duyun. Bize kardeş ellerinizi uzatın. İmdat, imdat, imdat! Allah bize ve size yardım etsin.»

Hücum haberinin duyulmasıyla beraber Macaristan'dan Avusturya'ya bir mülteci akını başladı. Hücumun ilk gününde takriben beş bin mülteci Avusturya'ya girmiş bulunuyordu ve mülteci akını devam ediyordu. Rus sınır muhafızları bazen mültecilerin üzerine ateş açıyor ve düzünelercesini öldürüyordu. Bazen de, izâh edilemez Rus kaprisi ile gözlerini başka tarafa çeviriyorlardı. Mülteciler gelmeğe devam ediyorlardı. Bunların çoğu, tanklardan veya makineli tüfeklerden değil, baskıdan, yalanlardan, korkudan, kısaca komünizmden kaçan gençlerdi.

Macar göçü ihtilâlden sonra aylarca devam etti. Mültecilerin sayısı 200.000'i buldu. Bunların arasında, elbiselerine küçük kâğıtlar iliştirilmiş yalnız çocuklar vardı. Bu kâğıtlarda çocuğun ismi ve yaşı belirtiliyor ve şu sözler göze çarpıyordu: «Lütfen çocuğumuza yardım edin. Bizler ölünceye kadar çarpışmak üzere geride kalıyoruz.»

Ruslar, Budapeşte'ye girdikten biraz sonra hürriyet mücahitlerini toplamaya başladılar. Macar gizli polisinin rehberliğinde sokak sokak ve mahalle mahalle dolaşan Rus askerleri, ellerine geçirdikleri 25 yaşından aşağı bütün Macar gençlerini, bunların ihtilâle bilfiil katılıp katılmadıklarını nazarı dikkate almaksızın tevkif ediyorlardı. Bu gençler vagonlara doldurularak Rusya'ya sevkediliyordu. İlk birkaç gün zarfında en aşağı 180 vagon dolusu Macar genci, muhtemelen bir daha dönmemek üzere Rusya'ya sevkedilmiş bulunuyordu. Aralık ayının sonunda bunların sayısı 10.000'i buldu.

Sovyetler Birliğine başkaldırma cesaretini göstermiş olan Budapeşte şehrinin cezalandırılması haftalarca devam etti. Kitle hâlinde yapılan katliâma ilâveten, bütün memleketi felce uğratmış olan umumî grevin neticesi olarak şehirde yiyecek ve ilâç kıtlığı hüküm sürüyordu. İhtiyaçları olan asgarî gıdadan mahrum kalan çocuklar, yaşlılar ve hastalar normal zamanlara nisbeten çok daha büyük sayılarda ölüyorlardı. Çarpışmalardan doğan ölümler gibi bunlar da, bütün bir milletin mücâdeleye devam etme yolunda aldığı kararın normal neticesiydi.

4 Kasımda Janos Kadar tarafından kurulmuş olan komünist hükûmet, radyo yayınları vasıtasıyla işçilere grevin sona erdirilmesi yolunda ihtarlarda bulunuyordu. Bununla beraber, grev Kasım ayı sonuna kadar devam etti. Bu umumî grevin neticesi olarak ihtilâl öncesi istihsal % 20'ye düştü.

15 Kasımda çarpışmalar tamamen durmuştu. Budapeşte şehri yarı yarıya enkaz hâlindeydi. Grev devam ediyor, ruslar ise ellerine geçirdikleri bütün genç macarları vagonlara doldurarak Rusya'ya sevkediyorlardı. Korkunç bir soğuğun hüküm sürdüğü şehirde salgın hastalıklar da başgöstermişti.

Rusların geri gelmesinden üç gün sonra Birleşmiş Milletler, Macaristan hakkındaki görüşmeyi «tehir» etti. Macarlar, hür dünyanın gösterdiği bu lâkaydiyi üzüntü ile karşıladılar. Hürriyet mücâhitlerinin ellerinde bulunan son radyo dünyaya hitâben aşağıdaki mesajı yayınladı:

«Hürriyet dâvası yolunda ölen kardeşlerimiz, şimdi artık sesleri duyulmayan sevdiklerimiz, yardım imkânına sahip oldukları halde bize yardımdan kaçınanları itham etmektedirler.»

21 Kasımda Kadar Hükûmeti, Nagy'nin Budapeşte'den çıkmasına izin verdi. Rusların Budapeşte'ye girdiği 4 Kasım günü, kısa ömürlü ihtilâl hükûmetinin diğer mensupları ile birlikte Yugoslav Elçiliğine sığınmış bulunan sâbık Başbakan o günden beri elçilikten dışarıya çıkamamıştı. 22 Kasımda Nagy ve arkadaşlarını almak ve kendi arzu ettikleri yere götürmek üzere

Ruslar, Yugoslav Elçiliğine bir otobüs yolladılar. Bundan sonra otobüs içinde Nagy ve arkadaşları olduğu halde meçhul bir istikamete doğru yola çıktı. Ertesi gün Nagy ve arkadaşlarının kaçırılmış olduklarının öğrenilmesi üzerine Yugoslavya bunu resmen protesto etti, fakat Sovyetler bu ithamı reddederek, sâbık Başbakanın kendi isteği ile Romanya'ya götürülmüş olduğunu ileri sürdüler. Imre Nagy'nin âkıbeti iki sene sonra belli oldu. Haziran 1958'de Ruslar kendisini birdenbire ortaya çıkararak Pal Maleter ile birlikte idam ettiler. 4 Kasımda Yugoslav Elçiliğine sığınmadan evvel yaptığı son radyo konuşmasında Nagy aşağıdaki sözleri söylemişti:

«İçinde bulunduğumuz şu son dakikalarda ihtilâl liderlerinden isteğim şudur: Mümkün olduğu takdirde memleketi terketsinler... Hür dünyadan yardım istesinler ve şunu izâh etsinler ki, bugün için kurban Macaristan'dır. Yarın, veya öbür gün sıra diğer memleketlere gelecektir. Zira Moskova'nın emperyalizmi sınır tanımamaktadır ve gösterdiği sahte dostluk zaman kazanmak maksadını gütmektedir.»

III

Macar ihtilâlinin dehşet verici neticesine ait haberlerin hür dünyaya yayılmasıyla bütün memleketlerde Rusların bu korkunç intikamına karşı nefret hisleri uyandı. Amerika'da Cumhurbaşkanı Eisenhower, Moskova'dan birliklerini geri çekmesini talep etti. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Sovyetler Birliğini tel'in etti. Bütün hür dünya memleketlerindeki öğrenciler Macarların bu kitle hâlindeki katliâmına karşı nümâyişler yaptılar. Londrada bir protesto yürüyüşü yapan halk kollarında siyah bandlar taşıyordu. Paris'te, Komünist Partisi merkezi ile komünist yayın organı «L'Humanite»nin bürosu ateşe verildi. Batı Berlin'de yüz bin kişilik bir nümâyiş tertiplendi. Bütün Danimarka'da Macar şehitlerinin hâtırasına hürmeten beş dakikalık bir sükût duruşu yapıldı. New York'da 10.000 kişi bir araya gelerek Macaristan'a yardım için bir milyon dolar topladılar. Viyana, Brüksel, Amsterdam, Roma, Oslo, Lizbon, Madrid ve diğer bir çok büyük şehirlerde öğrenci nümayişleri ve sessiz yürüyüşler oldu. İleri gelen komünistler dahi, Macaristan'ın korkunç âkıbeti karşısında nefret duydular. Fransız komünizminin medarı iftiharı Jean-Paul Sartre başta olmak üzere birçok tanınan komünistler partiden istifa ettiler.

Bütün bunlara rağmen netice değişmemişti. Ortada mevcut olan bir gerçek varsa, o da hür dünyanın bu ihtiyaç ânında Macaristan'a yüz çevirmiş olmasıydı. Macarlar bunun acısını kuvvetle hissediyorlardı. Uzak ve küçük bir memleketi kurtarmak için Amerika'nın bir atom harbine girişemiyeceğini Macarlar muhakkak ki idrak ediyorlardı, fakat yine de Amerika'nın emîn bir mesâfede durup alçak sesle protesto etmekten daha fazla birşeyler yapmağa muktedir olduğunu hissediyorlardı. Bir Macar şunları söylüyordu: «Demirperde gerisi memleketlere yayın yapan radyolarınız vası-

tasıyla bizi altı sene propaganda ile beslediniz. Ama ne oldu? Bize uğrunda savaşmamızı telkin ettiğiniz hürriyet için başkaldırdığımız zaman Amerika bizi görmemezlikten geldi. Milletim yapayalnız savaştı, ve sessizlik içinde öldü. Bulganin Süveyş Kanalı meselesinde konuştuğu zaman İngiltere ve Fransa geri çekildi. İhtilâlimizde on günlük bir sükûnet devresi vardı ki, bu devre zarfında Amerika'nın yapacağı bir müdahale ile Bulganin geri çekilebilirdi. Bu müdahale hiçbir zaman gelmedi. Birleşmiş Milletler sustu.

Şuna inanın ki, altı sene her gün Macarlara veya Bulgarlara veya Polonyalılara hürriyeti sevmelerini telkin ettikten sonra, geri çekilip «fakat Macarlar ve Bulgarlar ve Polonyalılar hürriyet uğrunda hiçbir şey yapmamalıdır. Söylediklerimizin sadece kelimelerden ibaret olduğunu unutmamalıdır» diyemezsiniz. Eğer Amerika, Doğu ve Orta Avrupa'yı bu gibi sözlerle teşvik etmek arzusunda ise, bunun mes'uliyetini tanımalıdır. Aksi takdirde milletleri intihara teşvik etmiş olursunuz.»

1957 yılı yaz aylarında Birleşmiş Milletler Macar İhtilâli hakkında 150.000 kelimelik bir rapor hazırladı. Bilhassa küçük milletlerden seçilen, ve Danimarka, Avusturalya, Tunus, Uruguay ve Seylan temsilcilerinden meydana gelen kırk kişilik bir heyet, beş ay süren bir araştırmadan ve 111 görgü şahidi ile yapılan görüşmelerden sonra raporu tamamladı. Raporun yayınlanmasını takiben Moskova derhal «Amerikan propagandası!» damgasını bastı. Birleşmiş Milletlerin bu raporunda açıklanan birçok gerçekler arasında şu da vardı: Sovyetlerin Macar ihtilâlini bastırmak üzere Macaristan'a sevkettikleri birliklerin çoğunluğu muazzam Sovyet ülkesinin çok uzak yerlerinden toplanan câhil ve bîhaber Moğollardan meydana geliyordu. Hem Macar, hem de diğer milletlere mensup birçok görgü şahitlerinin ifâdelerine göre, bu Moğol askerlerinin bazıları kendilerini, Almanya'yı işgal etmiş olan Amerikan «faşistlerine» karşı savaşmak üzere Almanya'da zannediyorlardı. Diğerleri, kendilerine Hitler'e karşı savaşmadıkları söylendiği zaman çok şaşmışlardı. Bazıları ise, Süveyş Kanalı bölgesinde İngilizlere ve Fransızlara karşı savaştıklarını zannediyorlardı. Birçok şahidlerin ifâdesine göre, bu Rus askerlerine, Macaristan'da Macarlara karşı çarpıştıkları söylendiği zaman bunlar hayret içinde kalmışlar ve hürriyet için çarpışan insanları öldürmeyi reddederek taraf değiştirmişlerdi.

1957'de Birleşmiş Milletler raporunun neşrini ve 1958'de Nagy ile Maleter'in idamını müteakip Macar ihtilâli umumiyet itibariyle sona ermiş addedildi. Fakat bundan hiçbir zaman emin olmamalıyız. Bu ihtilâle yolaçan kıvılcımların henüz sönmemiş olması büyük bir ihtimal dâhilindedir. Bu nesil belki de ikinci bir Macar ihtilâli daha görecektir. Bu takdirde, dünyadaki sulhsever insanlara düşen başlıca görev, 1956 Macar ihtilâlinde olduğu gibi hâdiselere seyirci kalmayıp gerek Macaristan'da, gerekse dünyanın herhangi bir yerindeki diğer bir esir memlekette vukubulacak bir hürriyet mücadelesini fiiliyatta desteklemek olmalıdır. Aksi halde Macaristan'dakine

benzer kitle katliâmları hür dünya için de çok daha elîm neticeler doğuracaktır.

Macar gençliğinin ihtilâli sona ermiştir. Gençliğin sesi bir kan ve ateş deryasında boğulmuştur. Bütün bunlara rağmen inkârı mümkün olmayan bir hakikat hâlâ yaşamaktadır. Rusların Budapeşte'ye hücum ettikleri gün isimsiz bir teleks memuru bu hakikatı yanmakta olan şehrin bilinmeyen bir yerinden bütün dünyaya şöyle haykırmıştır: «RUSLAR HARBİ KAZANDILAR, FAKAT DÂVAYI KAYBETTİLER!»

ESİR MİLLETLER HAFTASI

Temmuzun üçüncü haftası Esir Milletler Haftası'dır. Esir Milletler Haftası Amerika'da ilk defa 1959'da ilân edildiğine göre, bu Temmuzda altıncı Esir Milletler Haftası idrak ediliyor demektir.

Esir Milletler Haftası, Amerikan Kongresinde ittifakla kabul edilen bir kanunla yürürlüğe girmiştir. Kanun teklifi senatör Paul H. Douglas ve 18 senatör arkadaşı tarafından 22 Haziran 1959'da Amerikan Senatosuna getirilmiş, 6 Temmuzda Senatoda ve 8 Temmuzda da Temsilciler Meclisinde ittifakla kabul edilmiş. 17 Temmuz 1959'da Başkan Eisenhower tarafından imzalanarak kanunlaşmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun metni şudur:

TEMMUZUN ÜÇÜNCÜ HAFTASININ «ESİR MİLLETLER HAFTASI» OLARAK KABUL VE İLÂNINA DAİR MÜŞTEREK KARAR

Birleşik Amerika'nın büyüklüğünün, geniş ölçüde, onun demokratik bir nizam kurarak, tamamen başka başka ırk, din ve etnik menşelere dayanan ahalisi arasında âhenkli bir milli birlik kurmayı başarmış olmasından ileri geldiğini; ve

Hür câmiamızın muhtelif unsurlarını bu tarzda bir âhenk içinde birleştirmiş olması ile Birleşik Amerika halkının, dünyanın neresinde bulunursa bulunsun, bütün milletlerin istek ve temayüllerine karşı sıcak bir anlayış ve sempati hissi beslemesine ve bütün dünya kavimleri ve milletleri arasında tabii ve karşılıklı bir bağlılık bulunduğunu tanımasına müncer olduğunu; ve

Dünya nüfusunun esaslı bir kısmının komünist emperyalizmi tarafından boyunduruk altına alınmasının, milletlerin barış içinde beraberce yaşamaları fikrine karşı bir istihza teşkil ettiğini ve Birleşik Amerika ile diğer milletler arasındaki tabii iyi anlayış bağlarını ihlâl ettiğini; ve

1918 senesinden beri Rusya komünizminin takip edegeldiği emperyalist mütecaviz politikanın, Birleşik Amerika'nın ve diğer hür milletlerin emniyetini ciddi bir tehlike altına sokmakta olan muazzam bir imparatorluğun kurulmasına sebebiyet vermiş bulunduğunu; ve

Komünist Rusya'nın takip edegelmiş olduğu emperyalist politikanın doğrudan doğruya veya dolambaçlı tecavüz yolu ile Polonya, Macaristan,

Litvanya, Ukrayna, Çekoslovakya, Letonya, Estonya, Belorusya, Romanya, Doğu Almanya, Bulgaristan, ana Çin toprakları, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kore, Arnavutluk, İdil - Ural, Tibet, Kazakistan, Türkistan, Kuzey Viyetnam ve diğerlerinin millî istiklâllerini çiğnemeye müncer olduğunu; ve

Boyunduruk altında bulunan bu milletlerin, Birleşik Amerika'yı insan hak ve hürriyetlerinin bir kalesi mesabesinde telâkki ederek, kurtuluş ve istiklâllerini elde etme uğrunda ve Hıristiyan, Musevi, Müslüman, Budist ve sair din serbestliklerini ve ferdî hürriyetlerini kazanma yolunda onun liderlik vazifesine inandıklarını; ve

Birleşik Amerika'nın millî emniyeti bakımından, yabancı istilâsına uğramış bulunan bu milletlerin hürriyet ve istiklâl emellerini daima ayakta tutmanın mühim olduğunu; ve

Münasip bir şekilde yapılacak resmî bir deklarasyon ile Birleşik Amerika halkının bu milletlerin hürriyet ve istiklâllerine yeniden sahip olma isteklerine karşı içten alâka beslediği ve katıldığı tarihî gerçeğini kendilerine açık olarak bildirmenin faydalı sonucunu dikkate alarak; ve

Birleşik Amerika Senatosu ve Temsilciler Meclisi Kongre halinde birleşerek, 1959 yılı Temmuzunun üçüncü haftasını «Esir Milletler Haftası» olarak ilân etmesi ve bu haftanın gereken merasim ve faaliyetlere tevessül edilerek anılması suretiyle, Birleşik Amerika halkını davete mâtuf bir beyanname neşri için, Cumhurbaşkanına gerekli yetkiyi vermeği kararlaştırmışlardır. Cumhurbaşkanı, ayrıca dünyanın bütün esir milletleri hürriyet ve istiklâllerine kavuşuncaya kadar her sene buna benzer beyanname neşri için yetkilidir.

Amerikan Kongresinin bu müşterek kararı üzerine Başkan Eisenhower ilk Esir Milletler Haftası'nı şu şekilde ilân etmiştir:

Dünya milletlerinden bir çoğu, emperyalist ve mütecaviz Sovyet komünizminin politikası neticesinde tahakküm altına alındığından; ve

Sovyet boyunduruğu altında bulunan milletler, millî istiklâllerinden ve ferdî hürriyetlerinden mahrum edildiklerinden; ve

Birleşik Amerika vatandaşlarının akrabalık ve ideal ve prensip bağlariyle hürriyete ve hakkaniyete âşık bütün kıtaların insanları ile rabıtaları bulunduğundan; ve

Birleşik Amerika Hükûmeti ile halkının, esir memleketler ahalisinin hürriyet ve millî istiklâlleri yolundaki haklı taleplerine karşı müzaheret gösterdiğini kendilerine hissettirmenin doğru ve yerinde bir hareket olacağına inanmaktan; ve

17 Temmuz 1959 tarihinde kabul ettiği müşterek bir karar gereğince Kongrenin Birleşik Amerika Cumhurbaşkanına 1959 yılının üçüncü haftasını «Esir Milletler Haftası» olarak ilân etmesi ve bütün mahkûm milletler hürriyet ve bağımsızlıklarını elde edinceye kadar her yıl bu gibi emirler çıkarması için talepte bulunup, yetki vermesinden ötürü;

Ben Dwight D. Eisenhower, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı, bu bildiri ile, 17 Temmuz 1959 tarihinde başlayan haftayı «Esir Milletler Haftası» olarak ilân ediyorum.

Ben, Birleşik Amerika halkını gereken törenler ve faaliyetlerle bu haftayı değerlendirmeğe ve keza Sovyet boyunduruğu altında bulunan milletlerin durumunu tetkikle bu mahkûm memleketlerin haklı taleplerini desteklemeğe ısrarla davet ediyorum.

Bütün bunları tevsikan bu emirnameye imzamı atarak, Birleşik Amerika Devletlerinin resmî devlet mühürü ile tasdikini emrediyorum.

Emirname, Washington şehrinde 17 Temmuzda, Milâdın 1959'uncu ve Birleşik Amerika İstiklâlinin 184'üncü yılında sâdır olmuştur.

Dwight D. EISENHOWER

İlk defa işte bu şekilde ilân edilen Esir Milletler Haftası, bütün dünyada büyük bir ilgi ile karşılanmış, 1959'dan sonra her yıl daha yaygın bir şekilde tekrarlanarak komünist âlemini adamakıllı tedirgin eden tesirli bir milletlerarası an'ane hâline gelmiştir. Başkan Eisenhower'den sonra Başkan Kennedy de haftayı kuvvetli ve dikkate değer beyannâmelerle ilân etmiştir. Başkan John F. Kennedy'nin haftayı 1961 yılında ilân eden beyannâmesi şudur:

Amerika Kongresi, 17 Temmuz 1959'da aldığı bir kararla, Amerika Cumhurbaşkanının Temmuzun üçüncü haftasını «Esir Milletler Haftası» ilân eden bir beyannâme yayınlamasını ve dünyanın bütün esir milletleri hürriyet ve istiklâle kavuşuncaya kadar her yıl aynı tarihte böyle bir beyannâme tanzimini talep etmiştir.

Cemiyetimizin ve halkımızın köklerinden çoğu bu memleketlerden çıkmıştır.

Amerika halkı bir gelenek olarak başkalarının hürriyetine yakın bir ilgi duymaktadır.

Bu bakımdan 16 Temmuz 1961'de başlayan haftayı «Esir Milletler Haftası» ilân ettim.

Amerika Birleşik Devletleri halkını, münasip tören ve faaliyetlerle bu haftayı kutlamaya çağırıyor ve kendilerinden bütün insanlığın hürriyet ve bağımsızlık arzu ve emellerini desteklemelerini istiyorum.

Başkan Kennedy, 1962 haftasını ise şu beyanname ile ilân etmiştir:

17 Temmuz 1959 tarihinde birleşik Kongre toplantısında kabul edilen karar gereğince, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı 1959 Temmuz ayının üçüncü haftasının «Esir Milletler Haftası» olarak ilân edilmesine memur edilmiştir. Ve bu haftanın bütün dünya esir milletlerinin hakkı olan hürriyet ve istiklâllerine kavuşuncaya kadar her yıl yapılması istenmiştir.

Bu esir milletlerle Amerikan halkının tarihî ve kültürel bir çok bağları vardır.

Çünkü insan neslinin hür ve müstakil yaşaması prensibi büyük bir idealdir.

Onun için ben Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı J. F. Kennedy, bu beyannâme ile 15 Temmuz 1962'de başlayan haftayı «Esir Milletler Haftası» olarak ilân ediyorum.

Bu haftayı her yıl gerekli törenlerle, tedbirlerle, parlak tezahürat ve beyannâmelerle geçirmeğe Amerikan halkını davet ediyorum. Ve yine sizden kendilerinin hakkı olan millî istiklâl ve insanî hürriyetlerini talep eden bütün esir milletlere sadakat göstermenizi ısrarla rica ediyorum.

İşte Esir Milletler Haftası adı altında Amerika'nın tutuşturduğu bu meşale her yıl dünyanın her yerinde büyük yankılar uyandırmaktadır. Son programlarda, anılan ülkelerin listesine iki Türk ülkesi olan Kırım ve Kuzey Kafkasya da alınmış, böylece birleşik Kongre kararında, tasrih edilmiş 22 ülkenin yanında, «ve diğerleri» diye işaret edilen ülkelerden ikisinin adı daha tescil edilmiştir.

Esir milletler dâvası Amerika'da canlı bir şekilde yürütülmektedir. Esir Milletler Haftasının yanı sıra, esir milletlerin kaderi ile daha yakından ilgilenmek için mesele zaman zaman Amerikan Kongresine getirilmekte ve dâva yaşatılmaktadır. Amerika'da «Esir Milletler Haftası Kutlama Komitesi» adı altında bir komite faaliyet halindedir. Esir Milletler Haftası'nda bilhassa esir ülkelerden gelmiş Amerikalıların bulundukları şehirlerde parlak törenler yapılmakta, resmî ve hususî şahsiyetler tarafından haftanın mânasını belirten ve Amerikalıları esir milletler konusunda aydınlatan konuşmalar düzenlenmekte ve konferanslar verilmektedir.

Yine Amerika'da 9 Avrupa esir milleti, yani Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Macaristan, Estonya, Letonya ve Litvanya temsilcilerinin millî konseylerinin birleşmesinden doğan bir «Esir Milletler Asamblesi» vardır. Bu meclis Esir Milletler Haftası programlarına renkli bir şekilde katılmaktadır. Bunların dışında kalan diğer esir milletlerin, bu arada Türklerin de Amerika ve Avrupa'da çeşitli teşekkülleri, dernekleri, kurtuluş komiteleri vardır. Bunlar dâvayı tesirli bir şekilde yürütmekte, dünyanın ilgisini bu konu üzerine çekmekten bir an bile geri kalmamaktadırlar. Bütün bu gayretlerin de tesiriyle, Esir Milletler Haftası Amerika'da resmen, Avrupa'da, diğer hür dünya memleketlerinde ise gayri resmî olarak hususî tören-

ler tertiplenmekte, bütün dünya basınında ve radyolarında geniş yankılar bulmaktadır.

Esir Milletler Haftası Türkiye'de de gittikçe geniş bir alâka ile takip edilmektedir. 1959 ve 1960 haftalarını sadece haber sütunlarında kısaca aksettiren gazetelerin 1961'den itibaren bu haftalara ilgisi çok artmış, geniş şekilde yayınlar yapmışlardır. Esir milletlerin içinde büyük ölçüde Türk kavimlerinin bulunması bu konunun bizim için taşıdığı önemin kısa zamanda ve lâyık olduğu şekilde kavranmasına kâfi gelmiştir. Hemen hemen bütün büyük gazeteler, dergiler bu hafta ile yakından ilgilenmekte, küçük Anadolu gazetelerine bile mesele aksetmektedir. Ulus gazetesinin 19 Temmuz 1961'de çıkan bir makalesi Türkiye'nin bu konuyu nasıl büyük bir ilgi ile takip ettiğini göstermeğe kâfidir. *Esir Milletler Haftası* adını taşıyan o yazıda Ahmet Şükrü Esmer, komünist emperyalizmin mahiyetini, buna karşı hür dünyada uyanan tepkiyi, bunun neticesi olan Esir Milletler Haftasını anlattıktan sonra makalesini şöyle bitirmektedir:

> İşte şimdi Esir Milletler Haftasına girmiş bulunuyoruz. Amerika'da bu faaliyeti idare etmek için Esir Milletler Millî Komitesi kurulmuştur. Manila'da 1961 Mayısında toplanmış olan Asya Milletleri Anti-Komünist Birliği Konferansında teşkilâta mensup memleketlerin Esir Milletler Haftası ile ilgilenmeleri ve komünist tahakkümü altındaki hürriyet-sever milletlerin ıstıraplarını dindirecek yayımların yapılması karar altına alınmıştı.
>
> Biz Türkler de esir milletlerin kaderiyle yakından ilgiliyiz. Gerek Çarlık zamanında ve gerek Sovyet idaresi altında en çok baskıya hedef millet Türkler olmuştur. Çarlık idaresi, Türkleri ruslaştırmağa çalışmış, muvaffak olamamıştı. Milletlerin kendi kaderlerine hâkim olmaları prensibine bağlılığını tekrar etmek fırsatını kaçırmayan Sovyetler Birliğinin idaresi altında bu ruslaştırma politikasına daha hız verilmiş, bazı memleketlerde Türkler azınlık hâline getirilmiş, Kırım'da büsbütün yok edilmiştir.
>
> Esir Milletler Haftası vesilesiyle, esaret altındaki milletlerin kurtuluşları için yükselen dünya ölçüsündeki sese biz Türkler de katılırız.

Türkiye'de Esir Milletler Haftasına karşı uyanan bu kuvvetli ve tabiî ilgi nihayet Büyük Millet Meclisine de intikal etmiştir. Önce, 2 Şubat 1963'te Senato'da Dış İşleri Bakanlığının bütçesi görüşülürken, Senato Dış İşleri Komisyonu Başkanı Dr. Fethi Tevetoğlu tarafından şu sözlerle mesele Türk parlamentosuna getirilmiştir:

> İkinci Dünya Savaşından sonra, klâsik sömürgeciliğin tarihe karıştığını görmekle sevinen hür insanlar yeni tip Sovyet ve Kızıl Çin sömür-

geciliğini beşer tarihinin en büyük faciası telâkki etmektedirler.

İnsanlığın geleceği, hür dünya milletlerinin bu faciayı da bertaraf etmek için yaptıkları ve yapacakları müşterek mücadelenin neticesine bağlıdır.

17 Temmuz 1959'dan bu yana, Temmuzun üçüncü haftasını «Esir Milletler Haftası» kabul ve ilân eden Amerika büyük Kongresinin ve hür milletlerin bu asilâne davranışlarına, bu yıldan itibaren, memleketimizin de katılmasının teminini Hariciyemizden bilhassa istirham etmekteyiz. 1976 yılında, yani Amerikan istiklâlinin 200'üncü yıldönümünde, dünyada tek esir millet kalmamalıdır arzusu ile önümüzdeki 13 yıllık devreyi insanlığın kurtuluş çağı kabul eden hür milletlerin bu asil temenni ve davranışlarına, Esir Milletler Haftasını Türkiye'de tertiplemek suretiyle milletimizin de katılışı, istiklâl mücadelesini Mustafa Kemal'den örnek almış ve alacak bütün esir insanları, hayatına ve hürriyetine kavuşabilecekleri düşüncesiyle, bahtiyar edecektir. Onların hürriyet aşkını ve mânevi savaş gücünü artıracaktır (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, cilt 9, s. 60).

18 Mart 1963'te de Çanakkale Milletvekili Ahmet Nihat Akay, Millet Meclisine bir yazılı soru önergesi vererek, Esir Milletler Haftası'nın Türkiye'de de yapılmasının düşünülüp düşünülmediğini, esir milletlerin kimler olduğunu, bağlı olduğumuz hürriyet cephesinde esir milletlerin kurtuluşu için ne gibi faaliyetlerde bulunulduğunu, Türkiye'nin bu faaliyetlere ne nisbette katıldığını sormuştur. Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından bu önergeye 9 Mayıs 1963 tarihinde beş sayfalık geniş bir yazılı cevap verilmiş, esir milletler konusunda hür dünyanın ve Türkiye'nin tutumu ile, Esir Milletler Haftası ve dünyadaki kutlanış şekli üzerinde açıklamalarda bulunulmuştur.

Nihayet 4 Temmuz 1963'te 22 senatör ve milletvekili tarafından, Esir Milletler Haftasının Türkiye'de de resmen kutlanması için, Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kanun teklifi yapılmıştır. Hâlen Meclis gündeminde olan bu kanun teklifinin gerekçesi şudur:

Dünya tarihinin şan ve şeref dolu kahramanlık destanları ile süslü bölümlerinde, kendi hak, hürriyet ve istiklâli için olduğu kadar, yer yüzündeki bütün insanların hak, hürriyet ve istiklâlleri uğruna da mücadeleyi borç ve vazife bilmişler arasında asil ve büyük milletimizin müstesna ve mümtaz bir yeri vardır.

İnsan haklarına, hürriyete ve istiklâle son derece bağlı bulunan milletimiz, bu mukaddes ve mânevi varlıklarla, hür yurtların ve milletlerin korunması yolunda gösterilmiş milletler arası bütün çalışma ve mücadelelere daima katılmış, yardımcı olmuştur.

Hür dünyanın 1.600.000.000 insanı, istiklâllerini korumak ve devam ettirmek, hak ve hürriyetlerini tamamlamak ve geliştirmek çabası ya-

nında, kendi sahip bulundukları istiklâl, hak ve hürriyetlere, yirmiden fazla esir milletin 740.000.000 kara bahtlı insanını da kavuşturmak için bütün güçleriyle savaşmaktadırlar.

İşte bu maksatla, 17 Temmuz 1959'dan bu yana, Temmuzun üçüncü haftasını Esir Milletler Haftası kabul ve ilân eden hür dünyanın bu asîlâne davranışına milletimizin de katılmasını lüzumlu ve yerinde görmekteyiz.

Dünyada tek esir millet kalmayıncaya kadar, Temmuzun üçüncü haftasını Esir Milletler Haftası olarak tertiplemeğe milletimizin de katılışı, istiklâl mücadelesini Mustafa Kemal'den örnek almış ve alacak bütün insanları ve kardeşlerimizi bahtiyar edecek, onların hürriyet aşkını ve mânevi savaş gücünü artıracaktır.

T. K. A. E.

KAYIPLAR

MEDİNE SELİHMET
1897 — 1964

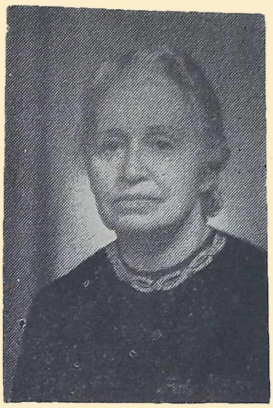

İdil-Ural Türklerinin yetiştirdiği en büyük kadınlarından biri olan Medine Selihmet 22 Mayıs 1964 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve 23 Mayıs 1964 tarihinde Feriköy aile kabristanına defnedilmiştir.

Medine Selihmet 1897 yılında İdil-Ural ülkesinin Ufa şehrinde dünyaya gelmiş evvelâ Türk-Tatar İlkokulunu sonra Ufa Rus Lisesini (Gimnaziya) ikmal ederek Petersburg Üniversitesi Edebiyat Fakültesine girmiştir. Fakülteye devam ettiği sırada Rus İhtilâli başlamış ve Medine hanım tahsilini tamamlamadan yurduna dönmüş, ve Sovyet Kızıl Ordu İdil-Uralı işgal edince Sibirya yoluyla Mançurya'ya iltica etmiş ve geçen yıl ebediyete intikal eden Keşşaf Selihmet ile evlenmiştir. Merhume Uzak Doğuda yaşayan İdil-Ural Türklerinin kurmuş oldukları sosyal ve kültürel derneklerde aktif bir rol almıştır.

Merhume yıllarca genç nesillere öğretmenlik yapmış ve küçük bir azınlık halinde bulunan Kazan Türklerini diğer milletler arasında erimekten kurtarmak için millî ve dînî ruh aşılamıştır.

Merhume 1948 yılında Anavatanımız Türkiye'ye geldi ve 16 yıl sonra ebediyete göçtü. Allah rahmet eyleye.

A. Akış

HABERLER

Dil Bayramı münasebetiyle:

TÜRKÇENİN DEVLET DİLİ OLUŞU

Son yıllarda Karamanlıların teşebbüsü ile, Karamanoğlu Mehmed Beğ'in resmî işlerde Türkçeden başka bir dilin kullanılmaması hakkındaki sözleri, Türkçenin Anadoluda devlet dili olması şeklinde kabul edilip törenlerle kutlanmaktadır. Dil bayramı hüviyeti verilmek istenilen bu törenlere vesile teşkil eden hâdise, oldukça değişik şekilde anlatıldığı için, bu meseleleri bilmeyenlerin, hususiyle gençlerin kafasında "Türkçe ondan önce devlet dili değil miydi?" tarzında şüphe ve yanlış görüşler meydana gelmektedir. Her türlü yanlış anlayışı önlemek için, gerçeği olduğu gibi ortaya koymak gerekmektedir. Bunun için de bu hâdisenin Türk siyâset ve kültür tarihindeki yerini, değer ve ehemmiyetini belirtmeden önce tarihî vakıayı tesbit etmek faydalı olacaktır.

Anadolu Selçuklularının son zamanlarına doğru, memleketteki karışık durumdan faydalanmak isteyen ve kendisini İzzeddin Keykâvus'un oğlu diye tanıtan bir genç ortaya çıkar. Bu düzme Selçuklu şehzâdesi, Karaman valisi Mehmed Beğ'in de yardımiyle Konya'yı ele geçirir ve "Siyavuş bin Keykâvus" adı ile tahta oturur. Selçuklu tarihlerinde Cimri diye adı geçen bu zât, Karaman oğlu Mehmed Beğ'i kendine vezir yapar. Cimri ve Karaman oğlu devlet idâresini ele aldıktan kısa bir zaman sonra, dellâl çağırtarak şu buyruğu her tarafa yayarlar:

"Şimden gerü divanda, dergâhta, bârigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."

Bu emir ve fermânın tarihi 10 Zilhicce 675'tir. Milâdî 15 Mayıs 1277 gününe tekâbül etmektedir. Bu buyruğun nasıl tatbik edildiği, daha doğrusu yürütülüp yürütülemediği pek te belli değildir. Çünkü Cimri ve Mehmed Beğ'in hükûmet sürmeleri çok kısa sürmüştür. Esasen türkçe böyle bir buyruk ta bugüne kadar ele geçmiş değildir. Bu sözler farsça yazılmış tarihî kaynaklardan birinde zikredilmiştir.

Mehmed Beğ'in sözleri dil şuuru ve türkçecilik bakımından büyük değer taşımakla beraber, bu hâdiseden sonra Türkçenin devlet dili olduğunu kabul etmek yanlış olur sanıyoruz. Çünkü Türkçe, gerek doğu, gerek batı Türkleri arasında daha önce de devlet dili idi. Tâ Hunlardan beri resmî dil hep Türkçe olmuştur. Köktürklerde ve Uygurlarda olduğu gibi Karahanlılarda da durum aynı idi. Gazneliler sadece Farsçayı kullanmışlardır. Temas ettikleri çevreler itibâriyle Büyük Selçuklular resmî yazışmalarda Farsçayı kullanmakla beraber, Türkçe devlet dili olmaktan çıkmamıştır. Büyük imparatorluklar hâlindeki Türk devletlerinde, kendilerine bağlı kavimlere ve öbür milletlere gönderilen yazıların onların dilleriyle yazılması bir âdet hükmündeydi. Nitekim Osmanlılarda da, böyle çeşitli dillerde yazılmış evrak görülmektedir.

Anadolu Selçukluları da, bağlı oldukları Büyük Selçuklular dolayısiyle Farsçaya yer vermekle beraber, kendi millî câmiaları içerisinde elbette Türkçeyi kullanmışlardır. Fakat saray muhitinde ve yüksek zümre arasında bir ara Farsçanın üstün duruma geçtiği de bir gerçektir. Bunda belki Mevlânâ'nın da tesiri olmuştur. Daha sonra Doğu Türkleri arasında da Farsçanın böyle bir durumu olmuştur. Timürlülerde, hususiyle Hüseyin Baykara devrinde Farsça, sarayda himaye görmesine ve edebiyat dili olmasına rağmen, Türkçe devlet dili olmak vasfını kaybetmemişti.

Çeşitli Türk devletlerinde, Fars diline bu kadar rağbet edilmesi ve itibar göste-

rilmesi, İslâmiyeti İran yolu ile kabulümüz, onlarla sıkı temasımız ve Farsçanın çok işlenmiş bir hâlde bulunması sebeplerine bağlanabileceği gibi, saray muhitlerinde millî duygunun noksanlığı, kötü görenek ve âdetlere kapılma, aşağılık duygusu şeklindeki sebeplerle de açıklanabilir. Böyle yabancı dil hayranlığı, başka milletlerin hükümdarlarında ve saray muhitlerinde de görülmektedir. Lâtince Avrupada uzun asırlar resmî ve edebî dil olarak kullanıldığı gibi, Fransızca, İngiliz, Rus ve Avusturya saraylarında yıllarca konuşulmuş ve yazılmıştır. Bu misâlleri arttırmak mümkündür.

Türkçenin ilk defa devlet dili oluşu hükmü çok yanlış olmakla beraber, Karamanlı Mehmed Beğ'in fermânı hâdisesi; Türk siyâset, dil ve kültür tarihinin önemli hareketlerinden biridir. Bu buyrukla Türk dilinin Anadoludaki durumu kuvvetlenmiş, istiklâli korunmuştur. Mehmed Beğ'in millî şuuru yerinde bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır.

Bir millette, ferdlerin ve zümrelerin kendi öz dillerine hizmetleri birkaç şekilde olabilir. Birincisi dilin istiklâlini yabancı dillere karşı savunmak, kendi dilinin üstünlüğüne inanarak bunu isbata çalışmak; ikincisi edebî dilin, yazı dilinin kurulmasına ve mükemmel hâle gelmesine gayret etmek; üçüncüsü dilin sadeleşmesini, yabancı kelime ve kuralların hâkimiyetinden kurtulmasını sağlamaktır. Dilimize bu üç yoldan da hizmet eden pek çok şahsiyet çıkmıştır. Dil milliyetçiliğimize Türkçecilik diyoruz. Türklük şuûru, tarih boyunca kendini daha çok dil sahasında göstermiş bulunuyor. İşte Karamanoğlu Mehmed Beğ de bu türkçecilerden biridir.

F. K. Timurtaş

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR:

İsfendiyar İŞGAY, **"Vicdan İsyanı, Hürriyet, Hürriyet** ve **Cehennemden Kutulganlar"** adındaki üç şiir kitabını 1956 yılından bu yana yazmakla ve bin bir maddî güçlüklere rağmen yayımlamakla İdil-Ural siyasî edebiyatındaki boşluğu doldurmuş ve esir Türk illerinin Hürriyet ve Bağımsızlık dâvasına çok büyük bir hizmet göstermiştir. İsfendiyar İşgay'ı bu hizmetlerinden dolayı candan tebrik eder, Hürriyet ve Bağımsızlık mücadelesine atılan genç mücâhitlere azim ve ilham örneği olmasını dilerim.

Yedi yıl içinde çıkmış olan bu üç kıymetli eser İdil-Ural Türk lehcesinde manzum bir şekilde yazılmıştır ve her biri ayrı ayrı incelenmeğe değer.

Bütün dünyayı tehdit eden Sovyet emperyalizminin ilk kurbanlarından biri olan İdil-Ural'ın kültürel, siyasî ve ekonomik varlığını korumak amacıyla yaptığı amansız mücadelesini bu üç kitapta bulacaksınız. Sovyet İmparatorluğunda yaşamak zorunluğunda kalan her fert kendi varlığını korumak için devamlı mücadele halindedir. Fakat Rus olmayan milletler için, ekonomik mücadele ile yanısıra, kendi dinini, millî varlığını ve millî kültürünü yok olmaktan koruma çabası da en önemli bir meseledir. Sovyet emperyalizminin gayesi fertleri birer robot haline getirmek, hürriyet mefhumunu ortadan kaldırmak, ve nüfusunun yarısını teşkil eden Rus olmayan milletleri Ruslaştırarak bütün dünyaya hâkim olmaktır. Bu gerçeği her aydın Türk bilmeli ve millî varlığını millî birliğini, söz, basın ve haberleşme hürriyetini azamî kıskançlıkla korumağa çalışmalıdır.

Bence, İsfendiyar İşgay'ın şiirlerinde kendine has bir özellik vardır. O milletini esirlikten kurtarmak için yapılacak mücadeleyi millî bir görev olarak kabul etmekte ve şiirlerinde yazılı olayları bizzat kendisi yaşamıştır. Bununla beraber ele aldığı konuların yeniliği ve şiir şekillerinin değişikliği de ayrı bir orijinallik vermektedir. Şiirlerinde vezin ve kafiyeler, süsleme kelimeler (mecazlar, benzetmeler, canlandırmalar) sanat bakımından gayet yerinde kullanılmıştır. İki, üç, dört, beş hattâ altı yedi mısralı nazım birimi onun şiirlerinde mevcuttur.

Şair, İdil-Ural Türklerinin parlak geçmişinde altın sayfaları teşkil eden Altın Ordu İmparatorluğunun yükselme devrinden ilham almak suretiyle bugünkü acı esaretin geçici olduğu, ve nurlu gelecekten ümidini kesmediğini belirtmektedir, fakat bu nurlu geleceğe hak kazanmak için çetin mücadelenin gerektiğini de eklemektedir. Geçmiş ile gelecek arasında manevî bir köprü ve iki kuşak arasında kuvvetli bir bağ vazifesini gören bu şiirler Hür Dünyada yaşayan İdil-Ural'ıların siyasî edebiyat tarihinde kıymetli bir hazine ve ebedî bir eser manzumesidir.

A. Akış

S. Ş. GADJİYEVA, **Kumıki.** İstoriko-etnografiçeskoye issledovaniye. Sovyet İlimler Akademisi yayınlarından. Moskova 1961, 386 s.

Bu eser, müellifin yıllar boyunca Kumık ulusunun tarihini, ikdisadî hayatını, aile ve toplum durumunu dikkatle araştırma ve incelemelerinin mahsulüdür; yedi bap üzerine tertip edilmiştir. Giriş bölümünde faydalandığı temel kaynaklar hakkında bilgi vermektedir (s. 3-16). Birinci bab (s. 17-62) Kumıkların tarihine dair malûmatı ihtiva etmektedir. Bu babın münderecatı: En eski çağ, ortaçağ (V-XV. as.) Kumıkların menşei meselesi, Kumıklar ülkesinin Rusyaya ilhakı arifesin-

de ahalisinin sosyal, iktisadî ve siyasî teşkilâtı (XVI - XVIII. asırlar). Kumıklar ülkesinin Rusyaya ilhakı. İkinci bapta XIX. asrın ilk yarısında sosyal, iktisadî ve siyasî münasebetler bahis konusudur. İktisadî hayat, sınıfların bünyesi, yapısı, toprak hukuku meselesi, vergiler, idarî ve siyasî teşkilât. Üçüncü bapta XIX. asrın ikinci yarısından XX. asrın başlarında Kumıkların durumu: Hanlığın tasfiyesi, 1865-1867 yıllarında yapılan çiftçilere dair reform, XIX. asrın ortasında ve XX. asrın başlarında iktisadî hayattaki gelişme. Dördüncü bapta maddî kültür bahis konusudur: yerleşik hayat (köy, kasaba), mesken, giyim-kuşam, yemekler. Beşinci bapta aile ve toplum hayatı: aile üyeleri arasındaki münasebet, aile törenleri, cemiyet hayatı. Altıncı bapta kültür ve eğitim: eski ve yeni devirdeki eğitim durumu, şifahî halk edebiyatı, edebiyat, dînî inançlar halk tababeti ve üfürükçülük. Yedinci bapta sovyet devrindeki yeni sosyal kuruluştan bahsedilmektedir.

Tarih bölümünde en eski taş devrinden tarihî devre kadar Dağıstanın geçirdiği kültür safhaları kısaca anlatıldıktan sonra V-VIII. asırların olaylarına dair tarihî bilgiler hülâsa ediliyor. Bu hülâsaya göre Dağıstan Hunlar zamanında türkleşmeye başlamıştır. Kafkasyada Hun çağı uzun müddet unutulmamış, Ermeni tarihçileri Hazar Türklerine de VI. asırda Hun adını vermişlerdir. VI. asırda Dağıstan yerlileri Hunlara karşı savunuyor. Sasanî devletinin bütün tahkimatına rağmen Hunlar Kafkasya'da tahribat yapmışlardır. Hun birliğine dahil Türk unsurları Kumık halkının teşekkülünde rol oynamışlardır. VII-IX. asırlarda Dağıstana dair tarih kaynakları zenginleşiyor. VII. asırda Hazar devleti kuruluyor, VIII. asırda kuvvetli hakanlık oluyor. VII-X. asırlarda Dağıstan ülkesi Hazar Hakanlığına dahil bir ülke oluyor. Kuzey Dağıstan'daki Semender şehri uzun müddet Hazar Hakanlığının başkendi oluyor. İlk Ortaçağ tarihçileri Semenderin büyük şehir olduğunu yazmışlardır. Bu devirde Dağıstan güneydoğu Avrupa ve Önasya ülkeleri ile ticaret münasebeti kuruyor. X. asırda Derbend şehrinin Dağıstan üzerinde büyük tesiri olmuştur. XI. asırda Kuzey Kafkasya'ya Kıpçak boyları saldırmışlardır. Kıpçaklara karşı Dağıstanlılar mukavemet göstermişlerdir. Gürcü kıralı David (1089-1125) Alanlarla Kıpçakları barıştırmıştır. Kumıkların bir Türk boyu olarak teşekkülünde en önemli rolü Kıpçak boyu oynamıştır.

Bu eserin tarih bölümünde Dağıstan'ın feodalite devrine ait kıymetli bilgiler verilmektedir. XV. asırdan itibaren Dağıstan'da Şamhallar, hanlar, begler hâkim sınıf teşkil ediyorlar. Nökerlik ve özdenlik sınıfları meydana gelerek vassallık sistemi inkişaf ediyor. Yüksek sınıfa tabi olan zümreler, eski Rus belgelerine göre, kara halk, sabancı, kullar, çagarlar tesmiye edilmiştir. Bazı belgelere göre özden zümresi de sala özden, özden, dögerek özden, nöker özden, azat özden zümrelerine ayrılırlardı. Sala özdenlerden, aristokratların çocuklarını terbiye eden atalıklar tâyin edilirdi. Yine "çanka" denilen bir zümre vardı. Bu zümreyi eşit almıyan evlenmelerden, yani bey ile özden kızının evlenmesinden, doğan kişiler teşkil ediyordu.

Rus istilâsı arifesinde XVII. asırda, güney Kumık bölgesinde Kaytak, Boynak, Ötemiş sultanlığı derebeylikleri bulunuyordu. Tarkı şamhallığı böylece muhtelif beyliklere ayrılmakta devam ediyordu. Bu beylikler arasında mücadele eksik değildi. Şamhal soyuna mensup beyler de kendi aralarında şamhallık için kavga ediyorlardı. Endirey beyi Sultan Mut'un Tarkı şamhalı ile mücadelesi bir destan konusu olmuştur (s. 51). Bu beyliklere rağmen Tarkı şamhalı hepsinin büyüğü sayılırdı. Büyük şamhalın seçimi Ollearii tarafından tavsif edilmiştir. Bu tavsife göre Tarkı şamhalı mirzalar ve beyler tarafından seçilirdi. 1796 yılında Dağıstanda bulunan D. İ. Tichonov şamhalın hükümdarlığa seçim törenini tavsif ederken dört köşeli taş üzerine çıkarılarak şamhal ilân edildiğini yazıyor. Müellif Gadjiyevanın topladığı bu bilgilerden anlaşıldığına

göre şamhalların dört köşeli taşı Temürün, hükümdarlık töreninde, "gök taş" üzerine çıkarıldığını andırıyor. Her halde eski bir Türk geleneğine göre yapılan tören olsa gerek.

Dağıstanın Rus istilâsı Petr I. tarafından hazırlanmıştır. Onun İran üzerine seferi olayı bu istilânın ilk işareti olmuştur. Petr'in bu seferi sırasında bütün Dağıstan beyleri ve Tarkı şamhalı Adilgeray Petrin yüksek hâkimiyetini sözde kabul ettiler. Ancak Ötemiş sultanı Mahmut Petrin ordusuna karşı şiddetli mukavemet göstermiştir.

Müellif, Türkiye ve İran'ın Dağıstan ile ilgilenmelerini tecavüz ve tahribat diyerek çok karanlık gösterdiği halde Rus istilâsını tarihî zaruret telâkki etmektedir. Eserinin tarih bölümünü, bütün Rus müstemlekelerinde Sovyet idarecilerinin ısmarlamaları ile yazılan tarih kitaplarında olduğu gibi, "büyük Rus milleti" nin Dağıstanın Rusyaya ilhakını hayırlı bir olay sayarak bitirmektedir.

Müellifin belgelere dayanarak verdiği bilgilere göre Kumık Türklerinde tarım kültürü o devirdeki Rusların tarım kültüründen çok yüksek seviyede bulunmuştur. Kumıklarda tarım esas itibariyle sulamaya (iska ve irvaya) dayanıyordu. Buğday, arpa, darı, pirinç, mısır, pamuk ekerlerdi. Bağcılık ve bostancılık epeyce gelişmiş bulunuyordu. Faydalandıkları toprak "biçenlik" (kurutulacak et biçilecek saha), "sabanlık" (sürülecek yer), "ağaçlık" (orman), "otlav" (otlak), "barlak" (dinlendirmeye bırakılan yer), bölümlerine ayrılırdı.

Rus istilâsından önce Kumıklarda arıcılık ve ipekçilik gelişmiş bulunuyordu. Bal ve ipek ihrac ederlerdi.

Dikkate değer ki Kumıkların tarım terimleri eski ziraatçı Türk-Kıpçakların kullandıkları terimlerdir. "Biçen" (kış için biçilip kurutulan ot), "ındır" (harman), "urluk" (tohum), "geben" (ot yığını) gibi. İskâna ait terimler de Kıpçak terimleridir: kasaba ve köylere-yurt, kent, avul deniliyor (Hasav yurt, Baba yurt, Adil yanı yurt, Kayakent, Başlı kent, Endirey avul, Kandavur avul, Çont avul, Musal avul, Ağaç avul gibi). Küçük köylere "otar" denilmiştir ki bu da Kıpçak terimidir. Kazakçada mevcut bir terimdir.

"Aile ve toplum hayatı" (s. 252-293) bölümünde müellif Kumık etnografya ve folkloruna dair çok değerli bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin büyük kısmı müellifin 8-9 yıllık halk içinde yaptığı araştırmalarla elde ettiği materyallara dayanmaktadır. Müellifin Kumıkların aile hayatına dair verdiği bilgiler düğün, doğum, ölüm, kandâvası, yas... konuları üzerinedir. Müellifin verdiği bilgileri Kıpçak zümresine dahil diğer boyların örf, âdet, inanç ve törenleri hakkında elde edilen materyallerle karşılaştırırken aynı olduğunu görüyoruz. Kumıkların düğün törenindeki "söydüm tayak" denilen oyunları Kazakların "kız oynak" denilen ve kız ve delikanlıların karşılıklı türkü söylemelerine benzemektedir. Bu "söydüm tayak" oyununda söylenen türkülerde (yır'larda) Kırgız-Kazak destanlarının kutlu dağı olan Askartav da anılmaktadır (s. 275). Bu Askartav Başkurt ve Nogay destan ve türkülerinde de çok geçer. Gelin, kocasının evine getirildikten sonra "bet açuv (yüz açma)" töreni yapılır. Bu tören "bet açar" adıyla Kazaklarda ve Başkurtlarda yapılırdı. Gelin kocasının yakınlarına uydurduğu bir unvanla hitap eder (can atav, paççam, erke olan, altınton, erke kız, can bacım, gülbacım, giçi kız... gibi) ve adlarını söylemez. Kazak-Kırgızlarda ve Başkurtlarda da böyledir.

Gadjiyeva'nın Kumık etnografya ve folkloruna dair verdiği bilgiler arasında boşanma ve yas törenlerinde müşahade edilen kadının saç örgüsünü kesme âdeti Türk etnolojisi bakımından enteresandır. Kocasından boşanan kadın saçını kesip kocasına bırakırdı. Son zamanlarda ise saçlarını kestirmemek için üç ruble (para) veriyormuş (s. 261).

Boşanmada saç (örgüsü) kesme âdetini biz Kırgızların "Manas" destanının bir epizodunda da görüyoruz. Destan kahramanlarından bir han boşadığı kadınlarının saçlarını kestiriyor (Radloff, Proben,

V, s. 420). Öldürülmüş olan Kumıkın kadını yas töreninde saç örgülerini keser (s. 261, 281). Yas töreninde Altay-Yenisey Türklerinden Sagaylarda kocası ölen kadının saç örgüsü definden sonra kesilirdi (Radloff-Katanov, Proben, IX, 356). Yas alâmeti olarak saç kesme âdeti Anadoludaki Oğuzlarda da vardı (M. Halil, Desturname-i Enverî, 35, 67). Eski zamanda kan dâvası münasebetiyle yapılan barış töreninde maktul Kumıkın anası kaatilin saçını kesmekle yasa son vermiştir (s. 288).

Güneydeki Kumıklarda eski pederşahî aile geleneği kuzey Kumıklarına nazaran daha fazla muhafaza edilmiştir. "Ullu ocak" (büyük ev), "ullu hızan" (büyük aile), "güremleşken kardeşler", "güremleşken ocaklar" (ayrılmıyan ocaklar) gibi terimlere rastlanmaktadır (s. 223).

Mukayeseli Türk etnografya ve kültür tarihi üzerine çalışanlar için Gadjiyevanın bu eseri Kumıklar konusunda değerli bir kaynak vazifesini görecektir. Böyle bir mukayeseli etnografya ve kültür tarihi Türk boylarının müşterek dil, folklor, gelenek ve tarihe malik olduklarını gösterecektir.

A. İnan

BİZE GELENLER

AL-AHA' = KARDAŞLIK. Bağdad'da Türkmen Kardaşlık Cemiyeti tarafından yayınlanır Arapça-Türkçe aylık dergi. Yıl 4, Haziran 1964, 1-2 sayı. Adres: Türkmen Kardeşlik Cemiyeti, Nadi al-Aha' al-Türkmenî, İvaziye Bağdad-Irak.

Al-Turath Al-Sha'bi, Folklore Monthly Magazine (Aylık Folklor Dergisi). C. 1, Mayıs-Haziran 1964, 9-10. sayı. Bağdad 1964, Adresi: P. O. B. No. 327 Bağdad-Iraq.

Arif Nihat A S Y A, Kıbrıs Rübaileri (Arılar-Kovanlar-Al-Etekler-Bayraktar-Kelimeler) Ankara Üniversite Basımevi 1964. 87 s. Türkiye Millî Talebe Federasyonu.

ARZI KAMBER MATALI. (Millî Destanlardan) Derleyen: Ata TERZİBAŞI. Zaman Basımevi 1964, Bağdat 32 s. resimli. Fiatı 60 Filis. Eski yazı ile basılmıştır.

BULLETIN. vol. XI, No. 4 (Nisan 1964), vol. XI. No. 5 (Mayıs 1964), vol. XI, No. 6 (Haziran 1964). Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü (Institut zur Enforschung der UdSSR). München 22, Mannhardtstrasse 6, Almanya.

ÇELE DERGİSİ, Yıl 2, 16. sayı. Ankara 1964 San Matbaası. Sayısı 125 kuruş, yıllığı 15 lira. Adresi: P. K. 4 — Bolu.

Şükrü E L Ç İ N — Turhan O Ğ U Z K A N, Deli Dumrul. İstanbul 1963. Millî Eğitim Basımevi, 21 s. resimli. Fiatı : 150 kuruş. Türk-Amerikan İşbirliği ile hazırlanmıştır. (Millî Eğitim Bakanlığı Çocuk Kitapları).

EMEL, İki Aylık Fikir-Kültür Dergisi. Yıl 4, 1964, Mayıs-Haziran 22. sayı. İstanbul 1964, Kurtuluş Matbaası.

EMRE, Aylık Fikir, Sanat ve Ülkü Dergisi. 15 Mayıs 1964, 1. sayı. Eskişehir 1964, Güzeliş Matbaası. Sayısı 125 kuruş. Adresi: Yusuf Cemal İş Hanı Kat 3 Eskişehir.

EST £ OUEST. Yıl 16, 1-15 Mayıs, 16-31 Mayıs, 1-15 Haziran, 16-30 Haziran, 319, 320, 321, 322, 323. sayılar. Paris 1964. Bulletin de L'Association d'Etudes et d'Informations Politiques Internationales (Milletlerarası Siyasî Tetkik ve Haberalma Derneği Belleteni) sıfatiyle Ets £ Ouest (Doğu ve Batı) dergisi fransızca olarak Paris'te yayınlanmaktadır. Adres: 86 Boulevard Haussmann, Paris 8, Fransa.

Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları (29 Mayıs 1964 de İstanbul Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır). İstanbul 1964. Baha Matbaası. 91 s. resimli.

HARP MALÛLÜ GAZİLER, Yıl Nisan 1964, 98. sayı. Ankara 1964 Hilâl Matbaası. Sayısı 1 lira, yıllığı 12 lira. Adresi: Yenişehir Mithatpaşa Cad. Süleyman Sırrı Sok. No. 9/1. Ankara.

HASAT, Yıl 2, 1964, 14-15 Nisan-Mayıs, Konya 1964. Kanaat Matbaası.

KIBRIS MESELESİ ÜZERİNE SON KONUŞMALAR ve YAZILAR. Derleyen ve Hazırlayan: Nevzat KARAGİL. İstanbul Anıl Matbaası 1964. 147 s. Fiatı: Türkiye'de 5 TL. Kıbrıs'ta: 200 Mils; İngiltere'de: 5 Şilin; Amerika'da: 1 Dolar. İsteme adresi: Cağaloğlu, Nuruosmaniye Cad. Yeni Han, Kat: 1, No: 8, İstanbul.

MİLLÎ TÜRKİSTAN, Yıl 11 (22) Mayıs-Haziran, 34 s. Özbek lehçesinde V. Kayyum Han tarafından çıkarılmaktadır. Adresi: P. O. Box 12, Düsseldorf, Almanya.

MUSİKİ MECMUASI. 16. yıl, Haziran, 196. sayı. İstanbul 1964, Hüsnütabiat Matbaası. 99-126 s. sayısı 200 kuruş.

MÜCADELE, Aylık Dergi. Çıkaran: Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Merkezi. 22 Nisan 1964, 2. sayı. İzmir 1964. Ticaret Matbaası T.A.Ş. sayısı 1 lira, yıllığı 12 lira. Adresi: P. K. 617 İzmir.

Nizamettin O N K, Gögçe'li Âşık Elesker. Adapazarı 1964. Işık Basımevi. 107 s. harita. Fiatı: 3.— TL. Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Y. No: 2. İsteme adresi: 1. Adapazarı Öğretmenleri Yardımlaşma Derneği - Sakarya, 2. Yeşil Iğdır Matbaası. Iğdır/Kars.

ÖRKUN, Fikir ve Sanat Dergisi. Her ayın 15 inde çıkar. Ankara 1964. Cilt: 3, sayı 28. 23-38 s. Adres: P.K. 98. Bakanlıklar - Ankara.

Hüdaverdi Ö Z Y A L Ç I N, İlk Tomurcuk, Şiir. Ayyıldız Matbaası, Ankara 1964, 47 s. İsteme adresi: Hüdaverdi Özyalçın, Devrim Gazetesi, Kayseri.

PAKİSTAN POSTASI. C. XII, Mayıs ve Haziran 1964, 2. ve 3. sayı. İstanbul Ceylan Yayınları Matbaası. Pakistan Büyük Elçiliği Basın Ataşeliği tarafından yayınlanmıştır. Adres: Şişli, Halâskâr Gazi Cad. No. 309, İstanbul.

Dr. Hikmet T A N Y U, Türkçülük ve Ziya Gökalp. Büyük Kervan Matbaası, İstanbul 1962, 110 s. Toprak Yayınları. İsteme adresi: Toprak P. K. 30 Bayezit - İstanbul.

TOHUM, Yıl 1, 1964, 9. sayı. İstanbul 1964. Ekin Basımevi. Adres: P. K. 982 - İstanbul.

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI. Yıl Haziran 1964, 179. sayı. İstanbul 1964 Seri-İş Matbaacılık Ortaklığı. Sayısı 100 kuruş, yıllığı 12 lira. Adres: P. K. 46 Aksaray - İstanbul.

Türk Kütüphaneciler Derneği, Bülteni, C. XI, 3-4. sayı. Ankara 1962 Orkun Basımevi. Adres: P.K. 175 Yenişehir - Ankara.

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, C. XII, 1, 2, 3, 4 sayılar. Ankara 1963. Adres: P. K. 175. Yenişehir - Ankara.

VARLIK. Sanat ve Fikir Dergisi. 31. yıl, 625. sayı. İstanbul 1964 Ekin Basımevi. 18 s. sayısı: 100 kuruş. Adres: İstanbul, Ankara Caddesi 49/A.

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
YAYINLARI:

KERKÜK ÜZERİNE SÖYLENMİŞ ŞİİRLER

İZZETTİN KERKÜK

80 S. — 2.50 TL.

ŞEHRİYÂR
VE
HAYDAR - BABA'YA SELÂM

AHMED ATEŞ

80 S. — 2.50 TL.

KIBRIS TARİHİ
ve
Kıbrısta Türk Eserleri

HALİL FİKRET ALASYA

223 S. — 5.- TL.

Yakutistan
Yusuf Dönmez 102

Rus-Sovyet sömürgelerinde Türk dili ve edebiyatı meseleleri
Abdülkadir İnan 108

1905 ve 1907 Rus inkılâpları arasında Azerbaycan'da basın
Hüseyin Baykara 114

Sovyet ve Çin idaresi altındaki memleketlerde Türk sanat eserleri
Prof. Dr. Oktay Aslanapa 118

Dil ve milliyet
Doç. Dr. Faruk K. Timurtaş 126

Türk halk müziğinden örnekler
Mithat Akaltan 129

Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya, Doğu Almanya
A. Ö. 133

1956 Macar ihtilâli
D. Ö. 142

Esir milletler haftası
T. K. A. E. 152

Kayıplar :

Medine Selihmet (1897-1964)
(A. Akış) 159

Haberler :

Türkçenin devlet dili oluşu
(F. K. Timurtaş) 160

Bibliyografya :

İsfendiyar İşgay, Vicdan İsyanı, Hürriyet, Hürriyet ve Cehennemden Kutulganlar **(A. Akış)** 162

S. Ş. Gadjiyeva, Kumıki, İstoriko-etnografiçeskoye issledovaniye **(A. İnan)** 162

Bize gelenler 166

TÜRK KÜLTÜRÜ
Yayınlayan : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
İmtiyaz sahibi : Prof. Dr. Ahmet Temir
Yazı işleri müdürü : Doç. Dr. Şerif Baştav
İdare yeri : Bölük Caddesi 8, Kavaklıdere - Ankara, Tel : 12 06 56
Dizilip basıldığı yer : Ayyıldız Matbaası, Yenişehir - Ankara Tel : 12 87 99

TÜRK KÜLTÜRÜ

DERGİSİ KASIM 1962 DEN BERİ
ARALIKSIZ ÇIKMAKTADIR

OKUYUNUZ
OKUTUNUZ
YAYINIZ

DEVAMLI ALMAK İÇİN
PK. 14, ÇANKAYA — ANKARA ADRESİNE
12 LİRA YOLLAYARAK

ABONE OLUNUZ